

კავკასიის ხალხთა ფოლკლორი
ФОЛЬКЛОР НАРОДОВ КАВКАЗА

უბისური ფოლკლორი



УБЫХСКИЙ ФОЛЬКЛОР

„კავკასიური სახლი“  „КАВКАЗСКИЙ ДОМ“

თბილისი * Тбилиси
2001

მთავარი რედაქტორი **ნაირა გელაშვილი**
პასუხისმგებელი მდივანი **თამარ უჯუხუ**
შემდგენელი **რუსუდან ჯანაშია**
სპეცრედაქტორი **ლია ჩლაიძე**

ქართული თარგმანი ელისაბედ ყვაფილაშვილისა,
რუსული – **გივი ორაგველიძე**, რუსუდან ჯანაშიასი

Главный редактор – **НАИРА ГЕЛАШВИЛИ**
Ответственный секретарь – **ТАМАРА УДЖУХУ**
Составитель – **РУСУДАН ДЖАНАШИА**
Спецредактор – **ЛИЯ ЧЛАИДЗЕ**

Перевод на грузинский язык – **Елизаветы Квавилашвили**,
на русский – **Гиви Орагвелидзе**, Русудан Джанашиа.

ISBN 99928-71-16-4

პირველი გამოცემის წინათქმა

1974 წელს ცნობილი პუბლიცისტისა და საზოგადო მოღვაწის ბ-ნ ოთარ ნოდის თაოსნობით თბილისში შეიქმნა იმ დროისათვის უჩველო ორგანიზაცია – „მხატვრული თარგმანისა და ლიტერატურულ ურთიერთობათა მთავარი სარედაქციო კოლეგია“, რომელსაც უბრალოდ „კოლეგიას“ უწოდებდნენ.

„კოლეგიის“ ძირითად საქმიანობას წარმოადგენდა მსოფლიო ლიტერატურის უმნიშვნელოვანესი ნაწარმოებების თარგმნა ქართულად და ქართულისა მსოფლიოს ხალხთა ენებზე.

მთარგმნელთა კოლეგიის მუშაობის ერთ-ერთ უმთავრეს მიმართულებად იმთავითვე იქცა კავკასიის ხალხთა ლიტერატურული მემკვიდრეობის ათვისება, მათთან მეცნიერული და ადამიანური კონტაქტების დაპყარება.

1977 წლიდან მთარგმნელთა კოლეგიის კავკასიურმა განყოფილებამ, რომელსაც ენათმეცნიერი თამარ უჯუხუ ედგა სათავეში, ოთარ ნოდის უშუალო ხელმძღვანელობით დაიწყო ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ფოკლორის მრავალტომეულზე მუშაობა. ეს ურთულესი სამუშაო ჩრდილო კავკასიელ მეცნიერებთან ერთად ხორციელდებოდა.

1990 წლისათვის გამოსაცემად უკვე მზად იყო ადიღური ფოლკლორის ტომი, რომლის მოცულობაც 1000 გვერდამდე აღწევს. მრავალტომეულის კონცეფციის მიხედვით ფოლკლორული ტექსტები სამ ენაზეა წარმოდგენილი: ორიგინალის ენაზე, ქართულად და რუსულად. დართული აქვს წინასიტყვაობა სამივე ენაზე, აგრეთვე ინგლისურად, აღჭურვილია კრიტიკული აპარატით.

მაგრამ 1990 წელს უკვე პოლიტიკური ქართველები არყევდა საქართველოსა და მთელ კავკასიას. ამ ქართველებს ვერც მთარგმნელთა კოლეგია გადაურჩა: იგი, როგორც თავისუფალი აზროვნების ერთ-ერთი კერა, მწერალთა კავშირმა და ძლიერმა პოლიტიკურმა დაჯგუფებამ დაშალა, ოთარ ნოდის ჯანმრთელობა ამ უსამართლობასთან ჭიდილს, მისი უსაყვარლესი ორგანიზაციის გადარჩენისათვის ბრძოლას შეეწირა.

მთარგმნელთა კოლეგიის ერთი ნაწილი 1992 წელს ახალ ორგანიზაციად გადაკეთდა და ძველი საქმიანობა განაგრძო, მაგრამ უკვე არეულ და გაღატაკებულ საქართველოში მთარგმნელობითი და საგომომცემლო საქმიანობა შეუძლებელი გახდა.

ოთარ ნოდის გარდაცვალების შემდეგ (1992 წ.) ჩვენმა ორგანიზაციამ, რომელსაც უკვე საქართველოს კულტურულ ურთიერთობათა ცენტრი — „კავკასიური სახლი“ — ეწოდებოდა, გადაწყვიტა, დიდი გაჭირვების მიუხედავად, მაინც გაეგრძელებინა დაწყებული საქმე. ჩვენ გავაფართოვეთ ფოლკლორის მრავალტომეულის მოცულობა და იგი „კავკასიის ხალხთა ფოლკლორად“ გაქციეთ, ოღონდ, დიდი, აკადემიური სერიის ნაცვლად, რომლის გამოცემაც ჩვენს მატერიალურ შესაძლებლობებს აღემატება, ვცემთ მცირე სერიას — ფოლკლორის ბროშურებს, რომელთაც ანონსის ფუნქციას ვანიჭებთ. დიდი აკადემიური მრავალტომეული კი საჭირო თანხების მოპოვებისთანავე გამოვა.

* * *

და აი, დღეს, როდესაც „კავკასიის ხალხთა ფოლკლორის“ გამოცემას ვიწყებთ, კავკასია — ჩვენი მშვენიერი საცხოვრისი — სისხლისმღვრელი ომებითაა გაჩანაგებული, ომებით, სისხლიანი იმპერიის დაშლას რომ მოჰყვა...

ხოლო „უბიხური ფოლკლორი“, ამ სერიის პირველი წიგნი, გულსშემძვრელად შეგვახსენებს იმ ტრაგედიას, გასულ საუკუნეში რუსეთის მიერ ჩრდილო კავკასიის დაპყრობის შედეგად რომ დატრიალდა.

ჩრდილო კავკასიელთა ლამის ასწლიანი, გმირული ბრძოლა რუს დაპყრობთა წინააღმდეგ მათი ერთი ნაწილის ფიზიკური განადგურებით და სხვა ნაწილის დეპორტაციით დასრულდა:

უბიხები — ეს უძველესი კავკასიელი ხალხი კი — საერთოდ გაქრა. და აი, არც ისე დიდი ხნის წინ მთელს მსოფლიოს თვალწინ უბიხურმა ენამ, რომელზედაც ერთ დროს მღეროდნენ, ლოცულობდნენ, გოდებდნენ, ფიცს დებდნენ, სიყვარულს უხსნიდნენ და ეფერებოდნენ, მკვდარ ენათა საუფლოში გადაინაცვლა. სამყაროს დიდებული მრავალფეროვნება კიდევ ერთი ფერით გაღარიბდა. და ეს ხომ იგივეა, მზეს რომ ერთი სხივი ჩაუქრეს...

უბიხები — ხალხი, რომელმაც სიკვდილი არჩია თავისუფლების დაკარგვას...

მაგრამ მუდამ იარსებებს წყევლა-კრულვიანი საკითხავი: ნუთუ მხოლოდ ეს გზა არსებობდა? ეგებ სხვა გზაც იყო? აქვს კი ხალხს თვითმკვლევლობის უფლება?

და ახლა ჩვენს წინაშე კავკასიის მოდებული ცეცხლიდან და სისხლიდან, ადამიანთა, ცხოველთა და მცენარეთა სიცოცხლეს რომ ფერფლავს, კვლავ აღმართულა ეს კითხვა; ახლა, როდესაც არც სხვა კავკასიური ომები ჩამქრალა ბოლომდე და ჩეჩნეთის განადგურებაც ისევ გრძელდება...

ეგებ, სხვა გზა უნდა იპოვოს ხალხმა, თუკი მის მოწინააღმდეგეს სხვა გზის პოვნა არ სურს და შინაგანად არც შეუძლია?

ეგებ, ხალხმა თავად უნდა მოიფიქროს გამოსავალი, რათა ქალებსა და ბავშვებს აარიდოს მსახვრელი ხელი, რომელსაც ჯერჯერობით მხოლოდ მოსპობის უნარი შესწევს?

ამ მძიმე შეკითხვასა და სევდას ვაყოლებთ ამ პატარა წიგნს, მასში მოქცეული ლეგენდებისა თუ ზღაპრების ძვირფას სტრიქონებს, რომელთაც მათი შემოქმედი ხალხის შთამომავალნი ვეღარ წაიკითხავენ, ისინი სხვათა საკითხავი იქნება მუდამ...

დე, „კავკასიის ხალხთა ფოლკლორის“ არც ერთ ტომს აღარ შეეძინოს ის ტრაგიკული მნიშვნელობა, რაც ამ წიგნაკს აქვს: იგი სამუდამოდ გამქრალი ხალხისთვის აგებული ჩუმი ძეგლია, ხალხისთვის, რომელსაც სხვა ვეღარაფრით შეგეწევით და შევეხმიანებით.

ნაირა ბელაშვილი

20 თებერვალი

1995 წელი

უბიხები და მათი ფოკლორი

უბიხები წარმოადგენენ აფხაზურ-ადიღური (ჩერქეზული) ეთნიკური ერთობის¹ ერთ-ერთ რგოლს. 1864 წლამდე უბიხები სამშობლოში — ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში — შავი ზღვის გასწვრივ, კავკასიონის მთავარი ქედის სამხრეთ-დასავლეთ კალთებზე ცხოვრობდნენ. დასავლეთით ისინი შემოსაზღვრული იყვნენ ზღვით; ჩრდილოეთით, მდ. შახეს გაყოლებას — ჩერქეზი ტომებით — შაფსუღებითა და ნათხვაჯებით; ჩრდილო-აღმოსავლეთით მთები გამოჰყოფდა მათ მდ. სპაგვაშას (ბელაიას) აუზისა და აბაძეხებისაგან; სამხრეთით, მდ. ხამიშის (ხოსტას) გაღმა მათ მეზობლობდნენ საძები, აფხაზური მოდგმის ტომი.

უბიხთა მიწა-წყალი ზღვის გასწვრივ სულ 35 ვერსს თუ შეადგენდა (35 ვერსი — დაახლ. 37 კმ). საოცრად ღამაზი ბუნება, დაფარული უღრანი ტყეებით, მათ შორის ბზისა და ურთხმელის უნიკალური რელიქტური ჯიშებით, კლიმატურად არაჩვეულებრივ რეგიონს წარმოადგენდა. აქ მრავლად იყო ბუნებრივი გოგირდოვანი სამკურნალო წყლები (მაცესტა, აგურა), მიწათმოქმედებისათვის გამოსადეგი მინდორ-ველები, მთის მდინარეები: ბუ, შახე, ვარდანე, საშე (სოჩა), ხამიში (ხოსტა)... გაზაფხულზე და დიდი წვიამთანობის დროს ძალიან წყალუხვნი ხდებოდნენ.

უბიხების სამოსახლო მთიან და სანაპირო ზოლებად იყოფოდა. სანაპირო ზოლი შედგებოდა ორი ძირითადი ნაწილისაგან: ჩრდილოეთით — ვარდანესა და სამხრეთით — საშესაგან (სოჩასაგან).

უბიხებს ერთიანი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი არ

შეუქმნიათ. ისინი პატრიარქალურ-ფეოდალური წყობით ცხოვრობდნენ. საზოგადოების მართვაში წამყვანი როლი ფეოდალურ-აზნაურულ საგვარეულოებს ეკისრებოდათ. მაგალითად, მე-19 საუკუნეში სახელი გაითქვა ბარზეგების გვარმა, მათგან განსაკუთრებით პაჯი დაგუმოყვა ბარზეგმა (რუსულ ისტორიულ მწერლობაში დოგომუკოვის სახელით ცნობილმა). პაჯი დაგუმოყვა საუკეთესო კავკასიური ტრადიციებისა და თვისებების მატარებელი ყოფილა. კავკასიის ომში მან თავი გამოიჩინა, როგორც საომარ მოქმედებათა სულისჩამდგმელმა და ორგანიზატორმა. მას კარგად იცნობდა ცნობილი ინგლისელი მოგზაური ჯ. ს. ბელი, რომელმაც მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში ჩერქეზებში სამი წელი გაატარა. იგი ბარზეგს „ჩერქეზების ვაშინგტონს“ უწოდებს.

უბიხებს, რომლებიც მცირერიცხოვანნი იყვნენ (როგორც ჩანს, 40 000-ს არ აღემატებოდნენ), აფხაზ და ადიღე ტომებს შორის შუალედური მდგომარეობა ეკავათ, მაგრამ თავისი მსოფლმხედველობით, ფსიქოლოგიური და საზოგადოებრივი წყობით, ცხოვრებისეული წესით, ისინი განსაკუთრებულ სიახლოვეს ჩერქეზებთან იჩენდნენ, მათგან კი ყველაზე მეტად დაახლოებულნი იყვნენ აბაძეხებსა და შაფსულებთან. მათმა უმეტესობამ იცოდა ჩერქეზული ენა, არისტოკრატიულ ფენაში კი ეს ჩვეულებრივი და მიღებული იყო. ზოგიერთი ცნობით, საკუთრივ უბიხური ენა თავის უფლებებს მთიან ზოლში ინარჩუნებდა. მათი სახელწოდება ჩერქეზული სიტყვაა, წარმოშობით მომდინარე უბიხური ფუძიდან, რომელიც შეერქვა მათ და გაგრცელდა. უბიხები თავის თავს თვანის უწოდებენ, თავის ენას კი თვანისზა-ს, რაც გარდა ზეპირი გადმოცემისა, არც ერთ წყაროში არაა დამოწმებული.

მე-19 საუკუნემდე უბიხების შესახებ წერილობით წყაროებში თითქმის არაფითარი ცნობა არაა დაცული, თუ არ ჩავთვლით ზოგიერთი მოგზაურის (ევლია ჩელები, პ. პალასი,

ი. გოულდენშტედტი...) დღიურებს, რომლებშიც აქა-იქ გვხვდება ცალკეული სიტყვები და გამოთქმები, მაგრამ, ჩვეულებრივ, სხვა ენობრივ მასალაში არეული, რადგან მოგზაურთა უმრავლესობა მათ ჩერქეზ ან აბაზა ტომებად მიიჩნევდა. მეცნიერთა ნაწილი ეთნონიმ „უბიხს“ ძველი ავტორების (პროკოფი კესარიელი, VI ს.) ტერმინი „ბრუხოს“ უკავშირებს, მაგრამ ეს მოსაზრება ვარაუდს არ სცილდება.

მშვიდობიან დროს მოსახლეობა მიწათმოქმედებასა და გადარეკვით მესაქონლეობას მისდევდა. ხეხილის ბაღებით განთქმული იყო ვარდანეს ველი. ზოგიერთი ტომი ვაჭრობასაც ეწეოდა. ვაჭრობიდან ძირითადად თურქეთთან. უბიხთა გემები რეგულარულ რეისებსაც კი ასრულებდა.

ვაჭრობა აფართოებდა უბიხთა თვალსაწიერს, აძლევდა მათ შესაძლებლობას, უფრო ღრმად დააკვირვებოდნენ მე-19 საუკუნის დასაწყისში შექმნილ დაძაბულ ვითარებას.

ამ დროისთვის რუსეთის მიერ კავკასიის დასაპყრობად გაჩაღებული ომი, ნიკოლოზ I-ის თქმით, მიზანდ ისახავდა „...მთიელების საბოლოო დაშოშმინებასა და ურჩების საბოლოო განადგურებას“. მართლაც, სულ მალე, კავკასიის დასაპყრობად გაჩაღებული ბრძოლა ხანგრძლივ, უასტიკეს ომად გადაიქცა, რომელიც ოთხ ათეულ წელზე მეტხანს გაგრძელდა. ყველაზე შეურიგებლები ამ ომში სწორედ უბიხები იყვნენ. მონათესავე ტომებთან, პირველ რიგში, აბაძეებთან გაერთიანებულნი, ისინი კარგად გაწვრთნილ რაზმებს წარმოადგენდნენ, რომლებიც მუდმივ მზადყოფნაში იყვნენ მტერზე თავდასხმისათვის და მის მოსაგერიებლად. შეტევისას მეწინავენი იყვნენ, უკან კი უკანასკნელები იხევდნენ. ბრძოლებში თავისი თავგანწირვითა და მამაცობით მოწინააღმდეგეს შიშის ზარსა სცემდნენ. განსაკუთრებული შეუპოვრობით გამოიჩინოდა საშეს ტომი, რომელიც მდინარეების — საშესა (სოჩასა) და ხაშიშს (ხოსტას) შორის ცხოვრობდა.

ეკავათ რა მონათესავე ხალხებს შორის ტერიტორიულად ცენტრალური პოზიცია, უბიები ცდილობდნენ ამ ხალხების საბრძოლო გაერთიანებას, სახელმწიფოებრივ დონეზე ერთიანი წინააღმდეგობის შექმნას, რაც იმდროინდელი ფეოდალური სტრუქტურის მქონე საზოგადოებისათვის განუხორციელებელი წამოწყება იყო. უბიები განსაკუთრებით აქტიურობდნენ კავკასიის ომის ბოლო სამ ათწლეულში. მთელი ამ ხნის განმავლობაში, მიუხედავად დიდი მსხვერპლისა, ისინი სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდნენ მტერს; ეხმარებოდნენ ცოცხალი ძალით, ერთი მხრივ, აფხაზებს, მეორე მხრივ, შაფსულებსა და აბაძეებს, მიჰქონდათ იერიში მოწინააღმდეგის ციხესიმაგრეებზე, დაუნდობლად სჯიდნენ მოღალატეებსა და ლაჩრებს. ამასობაში კი მეფის მთავრობა ანაპიდან გაგრამდე, შემდგომ კი, ვიდრე ფოთამდე, ფორტიფიკაციულ ნაგებობებსა და სიმაგრეებს აგებდა „სახმელეთო სანაპირო ხაზის გაყვანის“ სახელმწიფო გეგმის მიხედვით. ეს აფერხებდა მოიელების ურთიერთობას გარე სამყაროსთან, საშუალებას უსძობდა წამთარში თბილი ზღვისპირა საძოვრებით ესარგებლათ. ყველაფერი ეს მათ ძალიან ასუსტებდა. ომის ბედი წინასწარვე გადაწყვეტილი იყო. ამიტომ მოვლენების განვითარებას ველარაფერი აღუდგებოდა წინ: ვერც სამწლიანი შესვენება საომარ მოქმედებაში, გამოწვეული ყირიმის ომით, ვერც კავკასიელი ხალხების თავდადება და ბრძოლა თავისუფლებისათვის სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე. ომი დასასრულს უახლოვდებოდა. „ომის დამთავრების აუცილებელ პირობას“ მეფის ნაცვლის, დიდი მთავრის აზრით, „აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სრული გაწმენდა და მთიელების თურქეთში გასახლება“ წარმოადგენდა.

შაფსულებისა და აბაძეების საბოლოო განადგურების შემდეგ, ჯერი უბიებზე მიდგა. 1864 წლის მარტის თვეში რუსეთის ჯარმა გენერალ ვ. გეიშანის წინამძღოლობით მდ. ასეზუაჰსე გადალახა. ძლიერ შეტევას უბითა მიწა-წყლის

დაპყრობა მოჰყვა. 25 მარტს ჯარმა აიღო საშე (სოჩა) — ქვეყნის ცენტრი. მოსახლეობას გამოუცხადეს შემდეგი:

ყველა, ვინც მიიღებდა თურქეთის სულთნის წინადადებას, გადასახლებულიყო ოსმალეთის იმპერიაში, უნდა დაუყოვნებლივ დაბანაკებულიყო სამი მდინარის: შახეს, ვარდანესა და სოჩას შესართავებში, ზღვის ნაპირზე. მათ, ვისაც სურვილი ჰქონდათ, რუსეთის მთავრობას მოლაპარაკებოდნენ და ამდენად, კავკასიაში დარჩენილიყვნენ, წინადადება ეძლეოდათ, ყუბანს იქით დასახლებულიყვნენ. ასეთი სურვილი სამოციოდე ოჯახმა გამოთქვა. მათთვის სამოსახლოები უნდა გამოეყოთ, მაგრამ შემდგომში ისინი იქიდანაც უფრო შორს, კოსტრომის გუბერნიაში გადაასახლეს.

თურქეთში გასახლება ისეთივე მძიმე გამოცდა იყო, როგორც თვით ომი. ზღვის ნაპირზე საშინელი არეულობა სუფევდა. ასეთ მასობრივ გასახლებაში გამოუცდელიობის უქონლობამ და არაორგანიზებულობამ, ეპიდემიებმა, გეძების მწყობრიდან გამოსვლამ, სიციფემ, შიმშილმა მოსახლეობა ამოწყვეტის პირას მიიყვანა. ნახევარზე მეტმა ვერც მიაღწია საბოლოო მიზანს. 1864 წლის 21 მაისს, უკანასკნელი მუჰაჯირის წასვლის შემდეგ, სანკტ-პეტერბურგში სამეფო კარს ოფიციალურად მოხსენდა მრავალწლიანი უსასტიკესი ომის დამთავრება. იმავე დღეს სამეფო ჯარების გაერთიანებული ნაწილების წარმომადგენლებმა საზეიმო ლოცვა აღავლინეს ომის დამთავრების გამო. 1864 წელი კავკასიის საბოლოო დაპყრობისა და რუსთა მმართველობის დამყარების წლად ითვლება.

1864 წლიდან უბიხები გაქრნენ კავკასიის რუკიდან. მათ დატოვეს წინაპრების მიწა-წყალი, რომელზეც საუკუნობით სახლობდნენ. სამშობლოდან გაძევებულები წვაგდნენ სოფლებსა და ნაგებობებს, ყოველი მხრიდან ისმოდა გოდება და კვნესა... უკვე ივნისის თვეში უბიხთა ქვეყანა უკაცურ უდაბნოს დაემსგავსა. ჩვენს ხელთაა ამ დრამატული გადასახლებ-

ის მონაწილის მოგონება: „ჩვენ გადავწყვიტეთ წავსულიყავით სტამბოლს. სოფელი შეიკრიბა ზღვის ნაპირზე. სტამბოლიდან მოვიდა ორი იალქნიანი გემი. ერთ-ერთზე ავიტანეთ საგზალი და ბარგი, მაგრამ გამგზავრებისას ეს გემი ვეღარ აღმოვაჩინეთ, ამიტომ ჩავსხედით მეორეში. მგზავრობა ძალიან მძიმე გამოდგა. სამსუნთან შიახლოებისას აღმოჩნდა, რომ არ გვიშვებენ ნაპირზე. იძულებული ვიყავით გეში სტამბოლისაკენ აგველო. გზაში გემი გაგვიფუჭდა. არ გექონდა სასმელი წყალი, ვსვამდით ზღვის წყალს. ბევრი დაიბოცა. ბოლოს და ბოლოს, გამოჩნდა სტამბოლიდან გემი, რომელმაც წაგვიყვანა ქალაქისკენ ბუქსირით“.

თურქეთში ჩასული უბნები ისევ ჩერქეზებისა და აფხაზების შეზობლად დასახლებას ცდილობდნენ. ჩერქეზები, როგორც უფრო მრავალრიცხოვანნი, დაანაწილეს მთელს იმპერიაში — ანატოლიაში, სირიაში, იორდანიაში... უბნები კი მხოლოდ ანატოლიაში დაასახლეს. ამ ბოლო დროს გაიელვა ცნობამ, რომ თითქოს ისინი ახლო აღმოსავლეთშიც არიან, მაგრამ ამის დამადასტურებელი საბუთი ჯერჯერობით არა გვაქვს.

ორი ყველაზე დიდი ჯგუფი დაასახლეს ქვეყნის დასავლეთ ნაწილში: მანისას რაიონში (ბალიქესირის ვილაიეთი, სოფლები: ჰაჯი ოსმან ქოი, ჰაჯი იაქუფ ქოი...) და საფანჯას ტბის სიახლოვეს (იზმითის ვილაიეთი, სოფლები: ქირქ ფინარი, იანიქი, ქურთ ქოი...). პატარა-პატარა ჯგუფებად უბნები სხვა რეგიონებშიც ჩაასახლეს: სამსუნთან, ადაფაზარისთან, დიუზჯესთან, სამხრეთ-აღმოსავლეთით მარაშის რაიონში.

ახალ ადგილზე სოფლების სახელდება მათი დამაარსებლების სახელების მიხედვით ხდებოდა: მაგალითად, ოსმანმა დაარსა ჰაჯი ოსმან ქოი, იაქუფმა — ჰაჯი იაქუფ ქოი. ზოგჯერ ახალ ადგილებს ძველ, კავკასიურ სახელებს არქმევდნენ. ბუნებრივია, რომ ახლანდელი თაობისათვის ეს ყველაფერი დავიწყების ბურუსშია გახვეული.

ახალი გარემოს უცხო პირობებში დაქსაქსულად დასახლებამ და მცირერიცხოვნობამ უბიძგო ენა გადაშენების გზაზე დააყენა. თუ ამ საუკუნის 30-იან წლებში უფროსი თაობის მცირე ნაწილმა ჯერ კიდევ იცოდა დედაენა, დღევანდელი უბიძგები მთლად გათქვეფილნი არიან ან ჩერქეზებში, ან თურქებში. გასაგებია, რომ ენა პირველ რიგში დაკარგეს მათ, ვინც მოსწყდა სოფელს და ქალაქში გადავიდა განათლების მისაღებად ან სამუშაოს საძებნელად. უბიძგების შთამომავლებში დღეს ნახავთ ექიმს, ფარმაცევტს, ინჟინერს, ქალაქის მმართველობაში მომუშავეს... უბიძგებისათვის დიდი განსაცდელი იყო ბალკანეთის ომში მონაწილეობა. ბევრი მათგანი ჯარში იყო გაწვეული, საიდანაც არ დაბრუნებულა.

* * *

უბიძგური იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის აფხაზურ-ადიღურ ჯგუფს განეკუთვნება, დამწერლობის არმქონეა. მას შუალედური მდგომარეობა უკავია აფხაზურ-აბაზურსა და ადიღურ ენებს შორის. ხმოვანთა სისტემა ძალიან მარტივია, თანხმოყანთა კი — ძალიან რთული. სახელს აქვს ბრუნვის, რიცხვის, განსაზღვრულობისა და კუთვნილების გრამატიკული კატეგორიები. ზმნა მრავალპირიანია, მდიდარი უღლებისა და წარმოქმნის კატეგორიებით. ლექსიკაში ბევრია ნასესხობა ჩერქეზული და თურქული ენებიდან.

უბიძგური ენის პირველი დაუმთავრებელი გრამატიკული მონახაზი ეკუთვნის ცნობილ რუს კავკასიოლოგს პეტრე უსლარს (1887 წ.). უსლარის ინფორმატორი იყო წარჩინებული გვარიშვილი 14 წლის ბარზეგი. ეს ჩანაწერები გაკეთებულია დიდი ემოგრაციის წინ, მაიკოპში, საბრძოლო მოქმედებების სიახლოვეს; სამუშაოს გასრულება ვერ მოხერხდა. ეს პატარა ნაშრომი კარგა ხანს წარმოადგენდა ერთადერთ დამხ-

მარე სახელმძღვანელოს მათთვის, გინც უბიხური ენის შესწავლით იყო დაინტერესებული.

უბიხებისა და მათი ენის შესახებ მასალები იბეჭდებოდა ცნობილ კრებულში "Сб. материалов для описания местностей и племен Кавказа (1881-1915)", რომელიც თბილისში გამოდიოდა.

ახალ სამშობლოში უბიხები პირველად მონიახულა დანიელმა ა. ბენედიკტსენმა 1898 წ. მას გაუკეთებია ჩანაწერები, მაგრამ, სამწუხაროდ, არ გამოუქვეყნებია.

უბიხურისადმი ინტერესი მე-20 საუკუნეში გაცხოველდა. აღასნიშნავია ადოლფ დირისა და იულიუს ფონ მესაროშის ნაშრომები, რომელთაც ერთვის ტექსტები და ლექსიკონები. დირის ნაშრომი დაიბეჭდა 1927-1928 წწ., მესაროშისა კი — 1934 წ. მასალა ორივე ნაშრომისათვის შეკრებილ იქნა ადგილზე: დირმა მონიახულა საფანჯას ტბის რეგიონი, მესაროშმა კი — მანისისა.

განსაკუთრებული ღვაწლი უბიხური ენის შესწავლის საქმეში მოუძღვის ცნობილ ფრანგ მეცნიერს, აკადემიკოს ჟორჟ დიუმეზილს (1898-1986). ჟ. დიუმეზილი, შედარებითი მითოლოგიისა და ებოსის, ინდოევროპული ცივილიზაციისა და რელიგიის ისტორის აღიარებული მკვლევარი, კავკასიური ენებითა და, პირველ რიგში, უბიხურით, 20-იან წლებში დაინტერესდა, როდესაც იგი სტამბოლის უნივერსიტეტში მოღვაწეობდა. მას კარგი შესაძლებლობა მიეცა, უშუალოდ დაპკვირებოდა და ადგილზე შეესწავლა კავკასიური ენები ანატოლიაში, ე. წ. „მცირე კავკასიაში“.

1931 წლიდან მოყოლებული დიუმეზილმა გამოაქვეყნა რამდენიმე მონოგრაფია, მიძღვნილი უბიხური და, საერთოდ, კავკასიური ენების გრამატიკული სტრუქტურისადმი. 1955-1971 წლებში მან ჩაატარა არაერთი სამეცნიერო ექსპედიცია და შეაგროვა უძვირფასესი ტექსტობრივი მასალა უბიხური, ჩერქეზული, აფხაზური და ლაზური ენებისა. 1960 წელს დი-

უმეზილმა დაარსა ახალი სერია „კავკასიური ტრადიციებისა და ენების ანატოლიური დოკუმენტები“. გამოქვეყნდა ხუთი ტომი.

1957 წელს ჟ. დიუმეზილმა უბიხური ენის კვლევის საქმეში ჩართო თვალსაჩინო კავკასიოლოგი, ნორვეგიელი ჰანს ფოგტი, რომელმაც 1963 წელს ოსლოში გამოაქვეყნა „უბიხური ენის ლექსიკონი. ფონოლოგიური გამოკვლევითა და ტექსტებით“. უბიხური მასალა ხშირად ყოფილა ქართველი კავკასიოლოგების ქ. ლომთათიძისა და გ. როგავას მეცნიერული კვლევის საგანი. საბედნიეროდ, კავკასიოლოგების დაინტერესება უბიხურით გრძელდება (მ. კუმახოვი, მოსკოვი; გ. შარაშიძე, პარიზი).

წმინდა მეცნიერული მნიშვნელობის გარდა, ჟ. დიუმეზილის მოღვაწეობას ახლდა განსაკუთრებული ჰუმანისტური ასპექტი. დღიდან უბიხთა გაცნობისა და მათთან ნახევარსაუკუნოვანი ურთიერთობისა, იგი გამსჭვალული იყო დიდი სურვილით, შეეგროვებინა და გადაერჩინა ყველაფერი, რაც ჯერ კიდევ მოლად დაკარგული არ იყო. დრო აღარ ითმენდა. მან მოიარა უბიხთა განსახლების თითქმის ყველა ადგილი. იგი დიდი ხნით ჩადიოდა ხოლმე მათ სოფლებში ენის, ფოლკლორის, ადათების შესასწავლ-გამოსავლენად; კავკასიიდან გასახლების მონაწილეთა შთამომავლებისაგან იწერდა ყველაფერს ემიგრაციის შესახებ. ბევრ თავის ინფორმატორთან, როგორებიც იყვნენ ჰუსეინ ქოზანი, მუსა ქიაზიმი, ალი ბილაში, ილიას ჰოსქანი და მრავალი სხვა, იგი დაკავშირებული იყო მრავალწლიანი ურთიერთობით. შემდგომში იგი მადლობის გრძნობითა და ტკივილით იგონებდა მოხუცთა ამ „უბიხურ აკადემიასა“ და იმ დროს, როცა ისინი ერთობლივი სამუშაოთი გართულები, გარშემორტყმულნი იყვნენ მათი შვილებითა და შვილიშვილებით, რომელთაც უკვე აღარ ესმოდათ თავიანთი წინაპრების ენა.

დიუმეზილს ასეთი ოცნებაც კი ჰქონდა: რომელიმე მდი-

დარსა და გავლენიან ფონდს აეღო თავისთავზე უბიბი ბავშვებისათვის დედაენის სწავლება, რაშიაც თვითონაც მიიღებდა მონაწილეობას. მაგრამ ამ ოცნებებს ახდომა არ ეწერა.

ჟ. დიუმეზილი და მის კვალად ჰანს ფოგტი ნაცნობ უბიბებს შორის გამოყოფენ მშობლიური ენისა და ადათ-წესების შესანიშნავ მცოდნეს თეფიქ ესენჩს (1904-1992). ბუნებისაგან მომდლებული ნიჭითა და კეთილშობილებით გამორჩეულმა ესენჩმა თავიდანვე აუღო ალღო მეცნიერთა მოღვაწეობის მიზანსა და მნიშვნელობას. იგი საოცარი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა იმათ მუშაობას, ვინც ცდილობდა, გადაერჩინა მისი ხალხის წარსული და ენა. წლების მანძილზე მათთან თანამშრომლობდა, ყოფილა რამდენიჯერმე პარიზში დიუმეზილთან და ოსლოში – ფოგტთან. დიუმეზილის ზოგიერთ ნაშრომს ესენჩის გვარიც ამშვენებს, როგორც თანამშრომლისა და თანაავტორისა. მისგან ჩაწერილია ბევრი უბიბური ტექსტი, არსებობს მისი მეტყველების ჩანაწერიც. სიკვდილამდე რამდენიმე ხნით ადრე ესენჩმა მოინახულა კავკასია, წინაპრების სამშობლო, რომლის სიყვარული მისთვის პაპა იბრაჰიმს ჩაენერგა...

* * *

უბიბური ფოლკლორი კავკასიური სულიერი კულტურის განუყოფელი ნაწილია. ტრაგიკულმა ბედმა უბიბ ხალხს მოუსპო შესაძლებლობა, განეგითარებინა და უფრო სრულად მოეტანა საუკუნეების მანძილზე შექმნილი ხალხური შემოქმედება. მათ მუსიკაზე, ცეკვებსა და სახვით ხელოვნებაზე ჩვენ ძალიან ზოგადი და მწირი წარმოდგენა გვაქვს, რაც ძირითადად ამა თუ იმ წყაროში გაბნეულ ცნობებზეა დამყარებული.

საბედნიეროდ, ი. მესაროშის, ჟ. დიუმეზილის, ჰ. ფოგტის...

პუბლიკაციები საშუალებას გვაძლევს, გავეცნოთ უბიძთა ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს. მართალია, ჩვენამდე არ მოუღწევია ზეპირსიტყვიერების მთელ მრავალფეროვნებას, მაგრამ, ვფიქრობთ, წარმოდგენილი მასალა უთუოდ მნიშვნელოვანია.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, უბიძები განსაკუთრებულ სიახლოვეს ავლენდნენ ჩერქეზების მიმართ. მათი ჩერქეზებში გათქვეფა-ასიმილაცია, როგორც ჩანს, უკვე კავკასიაში დაიწყო და თურქეთის მიწა-წყალზე გაძლიერდა. მათ ფოლკლორში, როგორც სარკეში, ასახულია ჩერქეზული (ადიღური) შოტიფები, სიუჟეტები, ძალიან ბევრია პირდაპირი სესხების ფაქტებიც. სესხება ხდებოდა თურქულენოვანი ფოლკლორიდანაც, უბიძებს ხომ უშუალო კონტაქტები ჰქონდათ და აქვთ თურქული მოდგმის ხალხებთან როგორც კავკასიაში, ისე ანატოლიაში.

მკითხველი გაეცნობა უბიძურ ხალხურ სიბრძნეს, იუმორს, ეთიკას, მსოფლმხედველობას, წარმოდგენილს გადმოცემებსა და ზღაპრებში.

უბიძთა ფოლკლორში აშკარად გამოიყოფა სხვადასხვა ქრონოლოგიური ფენა: უფრო არქაული, რომელშიც ასახულია საერთო კავკასიური ეპიკური თქმულებები ნართებსა და მათ მთავარ გმირ სასრიყვაზე, ჯადოსნური ზღაპრები ხალხის წიაღიდან გამოსულ მოხერხებულ გმირებზე, თქმულებები და ლეგენდები, ცხოვრებისეული ფილოსოფიის გამომხატველნი. ბუნებრივია, რომ ზეპირსიტყვიერებას განსაკუთრებული კვალი დააჩნია. წარსულ საუკუნეში დატრიალებულმა კავკასიის ომმა და მისით გამოწვეულმა დრამატულმა ვითარებამ. უბიძურ ფოლკლორში ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული და საყვარელი გმირია ჩერქეზი აიდემირ-ხანი, ცნობილი თავისი სიმამაცითა და კეთილშობილებით. მკითხველს ასევე უნდა მოეწონოს სოფლის ხუმარა, რომელსაც არც ჭკუა და არც სიკეთე აკლია...

ქვემოთ წარმოდგენილი ტექსტებიდან ჟ. დიუმეზილმა 1955-1959 წლებში ჩაიწერა შემდეგი: თეფფიქ ესენჩისაგან —

„მოხუცთა ამოწყვეტის დასასრული“, „ქალის ჭკუა“, „ბერიკა-
ცი და დევი“, „დიდუ დიდარიყუს თავგადასავალი“, ჰუსენ
ქოზანისაგან — „სასრიყვას სიკვდილი“, „მთავარი ქუშიკუ“,
„აიდემირ-ხანი“, ილიას ჰოსქანისაგან — „სამი რჩევა“, „გლეხის
შვილი“, ალი ბილაშისაგან — „კაცი, რომელმაც ირჩია, ახალ-
გაზრდობაში ყოფილიყო უბედური“, ხოლო „ყელწითელა“
1959 წელს თ. ესენჩისაგან ჩაიწერა ჰ. ფოგტმა.

უბიხური ფოლკლორის ნიმუშები ქართულად პირველად
ქვეყნდება, რუსულად რამდენიმე ზღაპარი პირველად დაიბე-
ჭდა ჟურნალ „კავკასიონის“ 1983 წ. №1-ში (გ. ორაგველიძ-
ის თარგმანი).

რუსულად ჯანაშია

ПРЕДИСЛОВИЕ К ПЕРВОМУ ИЗДАНИЮ

В 1974 году по инициативе известного публициста и общественного деятеля Отара Нодия была создана необычная для того времени организация «Редакционная коллегия по художественному переводу и литературным взаимосвязям», которую называли просто «Коллегией».

Основная деятельность «Коллегии» заключалась в переводе образцов мировой литературы на грузинский язык и грузинской – на языки мира.

С самого начала особое значение придавалось освоению литературного наследия народов Кавказа, установлению научных и человеческих контактов с кавказскими народами.

С 1977 года под непосредственным руководством О. Нодия Кавказский отдел «Коллегии» (заведующая отделом языковед Тамара Уджузу) начал работу над многотомником «Фольклор народов Северного Кавказа». Эта работа осуществлялась совместно с северокавказскими учеными.

К 1990 году к изданию уже был готов том «Адыгского фольклора», объем которого достигает 1000 с. В соответствии с концепцией многотомника тексты и предисловие представлены на трех языках: языке оригинала, грузинском и русском.

Но в 1990 году политические бури сотрясали Грузию и весь Кавказ. Эти бури не обошли и «Коллегию». Она, как очаг свободной мысли, была упразднена Союзом писателей Грузии при поддержке националистически настроенных группировок. Здоровье Отара Нодия было подорвано борьбой против несправедливости, за спасение его любимой организации.

Часть «Коллегии» под руководством Отара Нодия в 1992г. была преобразована в новую организацию и продолжала свою деятельность. Но в нестабильной, разоренной Грузии переводческая и издательская деятельность стали невозможными.

После кончины Отара Нодия (в 1992 году) наша организация, которая теперь уже называлась Центром культурных взаимосвязей Грузии – «Кавказский дом», несмотря на большие трудности, решила довести до конца начатое дело.

Мы расширили объем многотомника и превратили его в «Фольклор народов Кавказа», но вместо академической серии, издание которой превосходит наши материальные возможности, издаем анонсирующие бро-

шюры на грузинском и русском языках. Большой академический многотомник будет издан, когда будут найдены необходимые средства.

И вот сегодня, когда мы начинаем издавать «Фольклор народов Кавказа», – Кавказ охвачен кровавыми войнами, которые явились результатом развала кровавой империи.

«Убыхский фольклор» – первая книга этой серии – напоминает о той трагедии, которая произошла в прошлом столетии при порабощении Кавказа Россией.

Почти столетняя героическая борьба народов Северного Кавказа против поработителей кончилась физическим истреблением одной их части и депортацией – другой.

А для убыхов – этого древнейшего кавказского народа – это было началом их исчезновения... И вот, на глазах у всего мира, убыхский язык, на котором еще недавно пели, молились, оплакивали мертвых, клялись, объяснялись в любви, – переместился в мир мертвых языков. Многообразие мира обеднело... Это то же самое, что лишить солнце одного из лучей...

Убыхи – народ, который предпочел смерть потере свободы...

Но всегда будет существовать этот роковой вопрос: неужели существовал только этот путь? Может быть, был и другой? Имеет ли народ право на самоубийство?

И сейчас, перед нами, когда Кавказ охвачен пламенем, испепеляющим все живое, сейчас, когда не угасла еще до конца ни одна кавказская война и продолжается истребление Чечни – снова возникает этот же вопрос.

Может быть, народ должен найти другой путь, если его противник не хочет найти такого пути и внутренне не способен на это?

Может быть, народ сам должен найти выход, чтобы уберечь женщин и детей от руки, которая пока что способна только уничтожать?

Этот тяжелый вопрос и грусть сопровождают маленькую книгу, собранные в ней строки сказок и мифов, которые потомки создавшего их народа не смогут прочесть, их всегда будут читать только другие...

Пусть ни один том «Фольклора народов Кавказа» не приобретет ту трагическую значимость, что имеет эта книжка: она – безмолвный памятник навсегда исчезнувшему народу, которому мы больше ничем не можем помочь и воздать должное.

НАИРА ГЕЛАШВИЛИ

20.02.95

УБЫХИ И ИХ ФОЛЬКЛОР

Убыхи принадлежат к абхазско-адыгской (черкесской) этнической общности.¹ До 1864 года они жили на родине, на северо-западном Кавказе, в прибрежной полосе Черного моря, на юге-западных склонах Главного Кавказского хребта. С запада граничили с морем, с севера, по реке Шахе, – с черкесскими племенами, шапсугами и натухайцами, с северо-востока горные отроги отделяли их от бассейна р. Схагваша (Белая) и черкесского племени абадзехов; южными соседями за речкой Хамыш (Хоста) были садзы, абхазское племя.

Занимали убыхи небольшую (около 35 верст = 37 км, вдоль берега), но живописную территорию, с прекрасными климатическими условиями, богатую густыми лесами, в том числе уникальной реликтовой тисо-самшитовой рощей, плодородными долинами, сероводородными источниками (Мацеста, Агура), быстрыми горными реками: Бу, Шахе, Вардане, Соча, Хамыш, превращающимися во время сильных дождей в бешеные горные потоки.

Земля убыхов делилась на горную и прибрежную части; прибрежная состояла из двух основных участков; северного, Вардане (долина р. Вардане) и южного, Саше (Соча).

Не организовав единого государственного целого, делясь на племена, убыхи жили патриархально-феодальным укладом. Большое влияние имели дворянские кланы. Среди них, например, в XIX в. выделялись Барзегги. Особой популярностью в первой половине прошлого века пользовался Хаджи Дагумоква Барзег (в русской исторической литературе известный как Догомуков), прозванный «Черкесским Вашингтоном» английским путешественником Дж.С.Беллем, прожившим в Черкесии три года в конце 30-х годов. Воспитанный в лучших кавказских традициях, Барзег прославился как вдохновитель и организатор военных действий. Русским правительством была назначена очень высокая цена за его голову.

Живя в окружении близкородственных народов и будучи немногочисленными (их было не более 40000), убыхи своим мировоззрени-

ем, психологическим и жизненным укладом были особенно близки к черкесам (шапсугам, абадзехам), большинство из них знало черкесский язык, а среди знати это было явлением обычным. По некоторым данным, собственно убыхский сохранился главным образом в горной части (Верхняя Убыхия). И своим названием убыхи обязаны черкесам, это восходящее к убыхской основе черкесское слово закрепилось за ними и распространилось. Самоназвание туахы (убыхский язык – туахыбза) в источниках не зафиксировано.

Об убыхах до XIX в. в письменных источниках почти нет никаких сведений, за исключением записей некоторых путешественников, в которых приводятся отдельные слова и фразы (Ев. Челеби, П. Паллас, И. Гюльденштедт и др.), но обычно среди черкесских или абазинских, поскольку большинство авторов рассматривало их как черкесское племя. Некоторые ученые этноним «убыхи» связывают с термином Брухон древних авторов (Прокопий Кессарийский, VI в.), но гипотеза не доказана и не совсем убедительна.

В мирное время основным занятием населения было земледелие и перегонное скотоводство, Долина Вардане славилась фруктовыми садами. Некоторые племена занимались еще и торговлей. Торговали, в основном, с Турцией. Убыхские старшины имели даже собственные суда, совершавшие регулярные рейсы. Торговые связи, естественно, расширяли кругозор убухов и давали им возможность глубже заглянуть в политическую жизнь, создавшуюся в начале XIX в. Тем временем экспансия царской России неотвратимо приближала завоевательную войну на Кавказе, целью которой, по словам Николая I, было «...усмирение навсегда горских народов или истребление непокорных». Развязанная вскоре война стала жесточайшей и длилась свыше четырех десятилетий.

Убыхи оказались самыми непокорными в героической борьбе с завоевателями. Объединяясь с родственными племенами, и в первую очередь – с абадзехами, они обычно составляли образцовый отряд, всегда готовый к нападению и отпору. В военных действиях они бились впереди всех, а отступали последними. Своей храбростью и умением бороться до конца они производили на неприятеля впечатление многочисленного и сильного народа. Самым воинственным было племя Саше, жившее между реками Саше (Соча) и Хамыш (Хоста). Соприкасаясь со всеми борющимися племенами и территориально находясь в центре,

убыхи прилагали все усилия, чтобы объединить их на государственном уровне и оказать врагу коллективное сопротивление, предприятие, противоречащее феодальной структуре. Особенно много говорили о них в последние годы Кавказской войны. В течение более 30 лет они несли огромные потери, но, несмотря на это, продолжали ожесточенную борьбу, посылая подкрепления как абхазам, так и шапсугам и абадзехам, атакуя крепости противника, наказывая предательство и слабость.

А тем временем царским правительством возводились крепости и фортификационные укрепления по государственному плану "Построения сухопутной береговой линии" от Анапы до Гагр, и ниже, вплоть до Поти. Это тормозило внешние сношения горцев и лишало их возможности пользоваться зимой теплыми прибрежными пастбищами. Все это ослабляло горцев в их неравной борьбе. Ни трехлетняя передышка в военных действиях из-за Крымской войны, ни желание кавказских народов биться до конца за свою независимость не могли изменить хода событий. Всякое сопротивление разбивалось о царскую военную мощь. Развязка приближалась. «Непременным условием окончания войны, – по мнению наместника, Великого князя, – было совершенное очищение Восточного Черноморского побережья и переселение горцев в Турцию».

После полного разгрома шапсугов и абадзехов настал черед убыхов. В марте 1864 г, русские войска под предводительством генерала В.А. Геймана перешли реку Псезуапсе. После стремительной атаки земля убыхов была покорена, 25 марта был взят центр их земли – Саше (Соча). Народу было объявлено следующее:

Желающим воспользоваться приглашением турецкого султана эмигрировать в Оттоманскую империю, незамедлительно собраться лагерем на берегу моря, в устьях трех рек: Шахе, Вардане, Соча; желающим же сговориться с русскими и остаться, предложено было идти на Кубань. Таких оказалось около 60 семейств, им должны были выделить земельные участки, но в дальнейшем их переселили и оттуда, дальше, в Костромскую губернию.

Переселение в Турцию было таким же жестоким испытанием, как и сама война. Страшные беспорядки на берегу, неопытность и неорганизованность в таких массовых переездах, эпидемии, порча переполненных судов, голод, лишения грозили народу истреблением. Многие переселенцы не достигали конечной цели. 21 мая 1864 года, после отъезда последних махаджиров царскому двору в Санкт-Петербурге

было официально доложено об окончании одной из самых тяжелых войн. В тот же день представители объединенных царских войск отслужили торжественный молебен в честь окончания войны. 1864 год вошел в историческую литературу как год полного покорения Кавказа и установления там русского владычества.

С 1864 года убыхи исчезли с карты Кавказа, покинув землю своих предков, населявших ее тысячелетиями. Покидая страну, люди сжигали деревни, убивали скот, со всех сторон доносились плач и крики... К началу июня страна убыхов представляла собой безлюдную пустыню. Сохранился рассказ участника драматического переезда: «Мы решили ехать в Стамбул. Собрав деревню, мы спустились к берегу моря. Из Стамбула прибыло два судна с парусами. В одно из них мы погрузили нашу провизию. Но потом при посадке мы его не нашли и были вынуждены подняться на другое судно. Переезд был очень тяжелым. Когда мы приблизились к Самсуну, нам не разрешили спуститься, и мы были вынуждены отправиться в Стамбул. По дороге наш корабль испортился. У нас не было питьевой воды, и мы пили морскую воду. Многие умерли. Наконец прибыл из Стамбула пароход и потащил нас на буксире к городу».

По прибытии в Турцию убыхи старались селиться опять рядом с черкесами и абхазами. Черкесы, как более многочисленные, были расселены по всей империи – Анатолии, Сирии, Иордании... Убыхов же поселили только в Анатолии. Правда, в последнее время появилось сообщение об их присутствии якобы на Ближнем Востоке, но эти сведения требуют подтверждения.

Две самые большие убыхские группы были расселены в западной части страны: в районе Маниаса, Балыкезирского вилайета (деревни: Хаджи Осман Къей, Хаджи Якуп Къей...) и около озера Сапанджа, в Измитском вилайете (деревни: Кырк Пынар, Янык, Курт Къей...). Небольшими островками обосновались они и в других частях страны: около Самсуна, Адапазар, Дюздже; на юго-востоке, в районе Мараша...

На новом месте деревням обычно давали названия по именам их основателей. Так, например, Хаджи Якуп Къей основан Якупом, Хаджи Осман Къей – Османом. Со временем все это стирается в памяти последующих поколений.

Переселение в новую страну, естественно, поставило народ в но-

вые условия. Малочисленность и разрозненность народа сделали бесперспективным убыхский язык. Если еще в 30-х годах нашего столетия незначительная часть старшего поколения все еще сохраняла родной язык, то сегодняшние убыхи полностью ассимилировались, с одной стороны, с черкесами, а с другой – с турками. Естественно, раньше потеряли язык те, кто покинул деревню и уехал в город для получения образования или же в поисках работы. Среди убыхов есть врачи, фармацевты, инженеры, сотрудники городских управ... Немалым испытанием для убыхов была Балканская война. Многие из них служили в армии и не вернулись с войны.

* * *

Лингвистически убыхский принадлежит к абхазско-адыгской группе иберийско-кавказских языков, не имел письменности. Он занимает как бы промежуточное положение между абхазско-абазинским и адыгскими языками. Система гласных простая, система согласных очень сложная. Имя существительное имеет грамматические категории падежа, числа, определенности, притяжательности. Глагол – полиперсонален, со множеством формо- и словообразовательных категорий. В лексике много заимствований из черкесского и турецкого языков.

Первый неоконченный грамматический очерк убыхского языка принадлежит выдающемуся русскому кавказоведу барону П.К. Услару (1887 г.). Эти заметки сделаны незадолго до большой эмиграции вблизи Майкопа со слов 14-летнего знатного юноши Барзегга. Занятия проходили вблизи военных действий и вскоре были прерваны. Долгое время этот небольшой труд был единственным пособием по этому языку.

Несколько статей, касающихся убыхов и их языка, были напечатаны в известной серии «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа» (1881-1915, СМОМПК), выходившей в Тифлисе.

Впервые на новой родине убыхов посетил датчанин А. Бенедиктсен в 1898г., сделавший записи, но, к сожалению, их не опубликовавший.

Интерес к убыхскому языку возник в XX в. Следует отметить работы Адольфа Дирра (1927-1928) и Юлиуса фон Месароша (1934). К обоим исследованиям приложены тексты со словарем. Материал был собран на месте, А. Дирром в районе Сапанджа, а Месарошем – в районе Маниаса.

Совершенно особую роль в убыховедении сыграл французский ученый академик Жорж Дюмезиль (1898-1987гг.). Ж. Дюмезиль, известный исследователь сравнительной мифологии и эпоса, индоевропейской цивилизации и религии, кавказскими языками, и в первую очередь убыхским, заинтересовался в 20-х годах, будучи профессором Стамбульского университета. Ему представился прекрасный случай для непосредственного наблюдения и изучения этих языков, представленных в Анатолии, на так называемом «Малом Кавказе».

Начиная с 1931 года он опубликовал несколько монографий, посвященных грамматической структуре убыхского и других кавказских языков. В 1955-1971 гг. он провел ряд научных экспедиций и собрал ценнейший текстовый материал убыхского, черкесского, абхазского, лазского языков. В 1960 г. он основал новую серию „Анатолийские документы по кавказским традициям и языкам». В свет вышли пять томов,

В 1957 г. Ж. Дюмезиль к изучению убыхского языка привлек крупного кавказоведа норвежца Ганса Фогта, создавшего «Словарь убыхского языка с фонологическим исследованием и текстами» (1963). Убыхский материал стал предметом научного анализа видных грузинских кавказоведов К.В. Ломтатидзе и Г.В. Рогава. Отрадно отметить, что язык убыхов продолжает интересовать известных кавказоведов, как например, М. Кумахова (Москва) и Г. Шарашидзе (Париж).

Но кроме научной ценности, деятельность Ж. Дюмезиля носила особый гуманистический характер. С первых же дней своего знакомства с представителями убыхов и в течение полувекового контакта с ними он был проникнут желанием, не теряя времени, собрать и спасти все, что еще можно было спасти. Объездив почти все места их проживания, подолгу живя в деревнях, он фиксировал язык, фольклор, обычаи, рассказы очевидцев трагического переезда с Кавказа, переданные через их потомков. Со многими своими информаторами, как Гусейн Козан, Муса Кязым, Али Билаш, Ильяс Хоскан и многими другими, работал днями и месяцами, впоследствии с благодарностью и болью

вспоминая эту «убыхскую академию» стариков, окруженных детьми и внуками, уже не понимающими родного языка. Он даже мечтал о том, чтобы какой-нибудь богатый и влиятельный фонд создал бы на месте условия для воспитания убыхских детей на их угасающем языке, предлагая свои услуги. Но... этим мечтам не суждено было сбыться.

Среди знатоков убыхского языка Ж. Дюмезиль и вслед за ним Г. Фогт выделяют Тевфика Эсенча (1904-1992). Благодаря удивительным природным способностям, тонко чувствующий нюансы родной речи, прекрасно владея и черкесским языком, Эсенч с самого начала понял цель работы и с большой ответственностью взялся помогать тем, кто старался спасти от забвения язык и прошлое его народа. На протяжении ряда лет он сотрудничал с учеными, ездил несколько раз к Дюмезилю в Париж, и даже в Осло, к Фогту. На некоторых работах Дюмезиля стоит и имя Т.Эсенча как сотрудника и соавтора. Со слов Эсенча записано много текстов, имеется магнитофонная запись его речи. Привитая дедом Ибрагимом любовь к родине своих предков незадолго до смерти привела Тевфика Эсенча на Кавказ...

* * *

Убыхский фольклор – неразрывная часть кавказского духовного мира. Трагическая судьба лишила народ возможности развить в дальнейшем и полнее донести до нас то народное творчество, которое создавалось веками. Об убыхской музыке, танцах, изобразительном искусстве мы можем судить лишь поверхностно и в общих чертах, опираясь на скудные сведения немногочисленных источников.

Благодаря ценнейшим публикациям Ю. Месароша, Ж. Дюмезиля, Г. Фогта и др. мы имеем возможность познакомиться с образцами устного народного творчества убыхов. К сожалению, не все его многообразие сохранилось и дошло до нас. Поэтому-то в убыхском фольклоре отсутствуют некоторые жанры, и все-таки представленный материал имеет определенную художественную ценность. Как мы уже отмечали, убыхи были особенно близки к черкесам. Как видно, процесс их ассимиляции с черкесскими племенами начался уже на Кавказе и стал интенсивнее в Турции. В их фольклоре, как в зеркале, отражаются черкесские (адыгские) мотивы, сюжеты, много и прямых за-

имствований. Заимствования имеются и из тюркоязычного фольклора вследствие близких контактов как на Кавказе, так и на новой родине.

Читатель познакомится с народной мудростью, мировоззрением, этникой, юмором, представленными в сказаниях и сказках.

В убыхском устном народном творчестве четко выделяются разные хронологические уровни: более архаичные, отображающие общекавказские эпические сказания о нартах и их главном герое Сосруко, волшебные сказки с героями-простаками, умеющими находить выход из любых ситуаций, сказания и легенды о философском осмыслении жизни. Естественно, много места отводится трагическим событиям Кавказской войны и вообще той драматической эпохе. Одним из наиболее любимых народных героев является черкес Айдемир-Хан, прославившийся своей храбростью и благородством. Читателю должен понравиться и веселый сельский балагур Дыдарыку, не лишенный ума и доброты.

Из представленных ниже текстов, Ж. Дюмезилем записаны «Конец истребления стариков», «Женский ум», «Старик и великан», «Похождения Дыгу Дыдарыку» со слов Т. Эсенча; «Смерть Сосруко», «Бей Кушыку», «Айдемир-хан» – со слов Гусейна Козана, «Три совета» и «Сын пахаря» – со слов Ильяса Хоскана, «Человек, решивший стать несчастным в молодости» – со слов Али Билаша в 1955-59 годах, «Красное горлышко» записано Г. Фогтом со слов Т. Эсенча в 1959 г.

Образцы убыхского фольклора на грузинском языке печатаются впервые, а на русском языке некоторые сказки впервые были напечатаны в журнале «Кавкасион» за 1984 год, №1, в переводе Г. Орагвелидзе.

РУСУДАН ДЖАНАШИЯ

უბისური ფოლკლორი



სასრიყვას სიკვდილი

ნართების დროში იყო ერთი პატარა ტანის კაცი, სასრიყვა ერქვა. ძალიან ჭკვიანი და მარჯვე იყო. როცა უნდოდა, მაშინ იცვლიდა სახეს: ხან მხეცად გადაიქცეოდა, ხან – გზაზე დაგდებულ ქალამნად, ხან – ხურჯინად. თუ ცუდ გუნებაზე დადგებოდა, ნისლში გაეხვეოდა, ნართებს დაერეოდა და შიშის ზარს სცემდა, მუსრს ავლებდა. რადგან ნისლში იყო გახვეული, ნართები ვერ ხედავდნენ და, რაღა თქმა უნდა, ხელსაც ვერ უბრუნებდნენ.

ნართების დედა, ცაუნაფი, ბრძენი ქალი იყო. ერთ დღეს ნართებმა დედას უთხრეს:

– სასრიყვა თუ არ მოვკალით, ცოცხალს არ გაგვიშვებს. გვირჩიე, როგორ მოვკლათ, რომ მშვიდად ვიცხოვროთო.

– თუ იმ კაცის მოკვლა აუცილებელია, აიღეთ რკინის ბორბალი, მის სახლთან მალლობზე აიტანეთ და იქიდან დააგორეთ, თან სასრიყვას დაუძახეთ: “ჩვენ ახლა ამ ბორბალს დაეაგორებთ, თუ ვაჟკაცი ხარ, მუშტი ჰკარი და უკან ამოაგორე-თქო“, – დაარიგა დედამ.

მართლაც, დააგორეს ნართებმა რკინის ბორბალი. სასრიყვამ კი იგი მუშტის დაკვრით უკან დააბრუნა.

ნართები ისევ მივიდნენ დედასთან:

– ბორბალი უკან ამოგვიგდო, ახლა რაღა ვქნათო? – ჰკითხეს. დედამ უთხრა:

– ხელახლა დააგორეთ ბორბალი და უთხარით, იდაყვის დაკვრით ამოაგდოს უკანო.

ნართები ისე მოიქცნენ, როგორც დედამ დაარიგა. აიტანეს ბორბალი მალლობზე, დააგორეს, თან სასრიყვას დაუძახეს: “თუ ვაჟკაცი ხარ, იდაყვი ჰკარი და უკან ამოაგორეო!”

სასრიყვამაც ჰკრა ბორბალს იდაყვი და უკან დაუბრუნა ნართებს.

ნართები ისევ მივიდნენ დედასთან:

– საუბედუროდ, ჩვენ სასრიყვას მომკვლელები არა ვართ. რასაც ვეუბნებით, ყველაფერს აკეთებს. თუ არ დავლუპეთ, ცოცხა-

ლი ვერავინ გადაუურჩებო.

— ყური მიგდეთ: სასრიყვას ბარძაყის ძვალი არა აქვს, მხოლოდ ხორცი კი რკინის ბორბლის დარტყმას ვერ გაუძლებს. ბორბალი ბარძაყს მოჰკვეთს, სასრიყვა მოკვდება და თქვენც გადარჩებით, — უთხრა დედამ.

ნართებმა დაუძახეს სასრიყვას:

— ბარძაყი ჰკარი და ისე ამოაგდო!

დააგორეს ბორბალი. ჰკრა სასრიყვამ ბარძაყი და ბორბალმა ბარძაყი მოჰკვეთა.

მაშინ სარიყვამ დაიძახა:

— რაც კი ტყეში ცხოველია, ყველა აქ მოგროვდეს ჩემი ხორცის საჭმელად!

პირველი მგელი მოვიდა. მაგრამ შეებრალა სასრიყვა და ხორცისთვის პირი არ დაუკარებია, ჭრილობას ულოკავდა. როცა მგელმა წასვლა დააპირა, სასრიყვამ უთხრა:

— დაე, ამიერიდან შენი გული ჩემსას ჰგავდეს, სადაც არ უნდა იყო, ისე ეშინოდეთ შენი, როგორც ჩემი ეშინოდათ, მაგრამ თუ უკან დაიხევ, გული ძაღლის გულად გექცესო!

მგელი ტყეში დაბრუნდა.

შემდეგ კურდღელი მოვიდა. იმასაც გული სიბრალულით აევსო, არც მან დააკარა პირი სასრიყვას ხორცს.

— როგორც მე გავექეცი იმ კაცებს, მოტყუებით რომ გადამიჭრეს გზა, დაე, შენც ისე გადაურჩე შენს მღვერებსო, — დალოცა სასრიყვამ.

კურდღელიც ტყეში დაბრუნდა.

რიგრიგობით მოდიოდნენ მხეცები, მაგრამ ებრალებოდათ სასრიყვა და მის ხორცს პირს არ აკარებდნენ.

ბოლოს შაეი ორბი მოფრინდა, დაითრია სასრიყვას ბარკალი და მიძვნა დაუწყო. სასრიყვა გაბრაზდა და ორბი დაწყევლა:

— კვერცხი მაღალ მთებში დაგედოს, იქ, სადაც ადამიანს ვერ მიესვლება. კვერცხს პირიდან დებდე და თუ გამოჩეკას დააპირებ, მუცელი ზემოდან მოგექცესო. ორი ბარტყი გამოიჩეკოს და თითომ თითო თვალი ამოგკორტნოსო.

ორბი ცაში აფრინდა.

ასე დაიღუპა სასრიყვა.

ბერიკაცი და ღვევი

იყო და არა იყო რა, იყო ერთი ღარიბი, მოხუცი ცოლ-ქმარი. ერთხელ ცოლმა უთხრა ქმარს:

— კაცო, ხომ ხედავ, როგორი ღარიბები ვართ. ღვევებთან წადი და შინ ცოტა ოქრო მოიტანეო.

— რამდენიმე წველა ყველი გამიმზადეო.

ქალმა ამოიყვანა ყველი. ჩაიღო ბერიკაცმა ყველი გულში და გასწია ღვევების ქვეყნისაკენ. დიდ მდინარეს მიაღვა. დაინახა, გაღმა ნაპირზე ღვევი ჩამომჯდარიყო.

— გამოდი და ამ წყალზე გადამიყვანეო! — გასძახა ბერიკაცმა ღვეს.

ღვევი გაბრაზდა:

— ეინა ხარ, რაებს მიბედავო?!

ბერიკაცმა გულიდან ერთი წველი ყველა ამოიღო და ღვეს დაანახვა:

— ხედავ, ამ ქვას? ამასავით გამოგადენ წვენსაო — და ყველს ხელი მოუჭირა, წვენი გამოადინა და მოისროლა.

ღვემაც აიღო ქვა, მოუჭირა ხელი, მაგრამ ვერ იქნა და, წვენი ვერ გამოადინა. შეეშინდა ღვეს, გადმოვიდა მდინარეზე, ბერიკაცი ზურგზე შეისვა, ღვევების ქვეყანაში წაიყვანა და თავის ღედის ძმებს მიჰგვარა.

— ეს კაცი ქვებს წვენს ადენს. კარგად მოექცეცით, თორემ რამეს დაგვიშავებსო.

— გადი, დაიკარგე! ასეთი კაცი რაში გვჭირდებაო, — უთხრეს ღედის ძმებმა.

ღვემა ბერიკაცი ისევ ზურგზე შეისვა და ახლა თავის მამის ძმებს მიჰგვარა.

— ეს კაცი ქვებს წვენს ადენს. არაფერი აწყენინოთ, თორემ ხიჯათს გადაგვყრისო.

— ასეთი კაცი რაში გვჭირდება, საიდანაც მოგიყვანია, ისევ იქ წაიყვანეო, — უთხრეს მამის ძმებმა.

შეისვა ღვემა ბერიკაცი ზურგზე და თავის შვიდ ძმასთან მიიყვანა. უთხრა:

— ეს კაცი ქვებს წვენს ადენს, კარგად მოექცით, არაფერი აწყენინოთ, თორემ ხიფათს გადაგყვრისო.

— ძალიან კარგო, — უპასუხეს ძმებმა, — შეიდი ქვაბი წყალი ავადულოთ და რომ დაიძინებს, დავმდულროთო.

ბერიკაცმა ყველაფერი გაიგონა. ღამით დასაძინებლად რომ დაწვა, დევებმა წყალი ასადულებლად ცეცხლზე შემოდგეს. ბერიკაცი ადგა, ოთახიდან ჩუმად გავიდა და დაიძალა. დევებმა მდულარე წყალი მის ოთახში შეასხეს.

გათენდა. ბერიკაცი ოთახში ისე შებრუნდა, რომ დევებს არ დაუნახავთ. შევიდნენ დევები ოთახში, ხელავენ, ბერიკაცი ზის თავისთვის.

— წუხელ ხომ არაფერს შეუწუხებიხარო? — ჰკითხეს.

— არაფერს, ოღონდ კისერი მექავებაო.

დევები შეშინდნენ.

— რაკი ასეა, ხვალ ტყეში წავიღეთ შეშის მოსატანადო, — უთხრეს ბერიკაცს.

— კარგი, წავიღეთ, ოღონდ, თოკი წამოიღეთო.

მართლაც, წავიდნენ ტყეში. დევებმა ძირფესვიანად მოგლიჯეს თითო ხე და უკან დაბრუნება დააპირეს.

— მოიცათ, ერთი ხის კენწერო მომიწითო, — უთხრა ბერიკაცმა დევებს. მოუწიეს დევებმა ხის კენწერო. ბერიკაცმა ჩაავლო ხელი და დევებს უთხრა:

— გაუშეთო.

გაუშვეს დევებმა ხელი, ტოტს ჩაჭიდებული ბერიკაცი ხეს კენწეროში მოექცა და ჩიტიც დაიჭირა. დევები უარესად შეშინდნენ. ბერიკაცი ხიდან ჩამოვიდა და დევებს უთხრა:

— თითო ხის ამარა უკან როგორ დავბრუნდეთ. აიღეთ თოკი და ერთი ორმოციოდე ხე ერთად შეკარით, ბარემ ერთად მოვგლეჯ და წამოვიღებო.

— ამდენი ხე რომ წამოიღოს, ჩვენს ეზოში სად უნდა დააწყოს, სახლს დაგვინგრევს. რასაც მოგვთხოვს, მივცეთ და დაბრუნდეს თავის ქვეყანაშიო, — თქვეს დევებმა.

— ჩვენო სტუმარო, გვითხარი, რა გსურსო? — ჰკითხეს ბერიკაცს.

– თუ გუდას ოქროთი გამივსებთ, შინ დავბრუნდებიო.

გაუვსეს ღვევებმა გუდა ოქროთი და შინ გაისტუმრეს. იმ ღვე-
მა ისევ შეისვა ბერიკაცი ზურგზე და გზას გაუდგნენ.

ღვევზე შემომჯდარი ბერიკაცი შინ დაბრუნდა. ღვეს მისი სახ-
ლი ძალიან პატარა ერქვნა. შინ შესულმა ბერიკაცმა ცოლს უთხრა:

– მოგეშვიდა, ღომი მოგვიხარშეო!

ღელაბერმა მოხარშა ერთი კარდალა ღომი, ამოაგო მაგიდაზე
და წინ დაუდგა.

– მისატანებელი არაფერი გვაქვსო, – უთხრა.

მოხუცმა უპასუხა:

– კერაზე დაკიდულ ღვევებში ყველაზე მსუქანი ამოარჩიე და
შეგვიწვიო.

ამის გაგონებაზე ღვევი უკანმოუხედავად გაიპარა, “მეც არ
დამკლან და არ შემჭამონ“.

მიღის ღვევი. შემოეყარა მელა.

– საიდან მოდიხარო? – ჰკითხა ღვეს.

– იმ ბერიკაცის სახლიდან მოვდივარ, აქვე რომ ცხოვრობს
და სახლი დაზოცილი ღვევებით აქვს სავსე. მეც დამიპირეს შეჭმარო.

– იმან როგორ შეგაშინა? ყოველღამ თითო ქათამს ვპარავ და
ვერა და ვერ დამიჭირაო.

გაბრაზებული ღვევი შებრუნდა და გაქანდა ბერიკაცისაკენ.
მელაც უკან მიჰყვა.

ბერიკაცმა შორიდანვე დაინახა მელა და დაუძახა:

– ეგ ღვევი თუ გამხდარია, არ მინდა, მაგრამ თუ მსუქანია,
მოიყვანეო!

ამის გამგონე ღვევმა იფიქრა, ეტყობა, ამათ პირი აქვთ შეკრუ-
ლი, მატყუებენ და შეჭმას მიპირებენო. დაავლო მელას ხელი,
შუაზე გახლიჩა და მოისროლა. შემდეგ შეტრიალდა და თავისი
ქვეყნისაკენ მოკურცხლა.

ბერიკაცსა და ღელაბერს კი სიკვდილამდე ეყოთ ღვევებისაგან
წამოღებული ოქრო.

დიდი ხნის წინათ ერთი ბეგის ცოლს ბავშვი ეყოლა. ერთი თვეც არ გასულიყო, რომ ქალმა ზღვაზე სარეცხი წაიღო გასარეცხად. ვიდრე დედა სხვა ქალებთან ერთად სარეცხს რეცხავდა, ბავშვს იქვე ეძინა. ამ დროს მოფრინდა დიდი, შავი ორბი, აიტაცა მძინარე ბავშვი და ზღვისკენ წაიღო. მშობლები მიხედნენ, რომ შეიღს ვეღარ იპოვნიდნენ და ხელი აიღეს მის ძებნაზე.

ფრინველმა ბავშვი ზღვის გაღმა ერთ ქვეყანაში გაიყვანა, ძირს დაეშვა და თავისი ნადავლის შეჭმა დააპირა. ამ დროს ერთი ბეგი თავისი რაზმით ლაშქრობიდან ბრუნდებოდა. დაინახა, ორბს კლანჭებით რაღაც მოჭქონდა და თავის რაზმს უბრძანა:

– ახლავე ნახეთ, რა მოიტანა ფრინველმაო.

ათიოდე მხედარმა მაშინვე იმ აგილს მიაშურა, სადაც ორბი დაეშვა. რომ მიუახლოვდნენ, ფრინველი დაფრთხა და თავს უშველა. ბავშვი მიწაზე დარჩა. მხედრებმა დაინახეს, რომ ბავშვი ცოცხალი იყო, აიყვანეს და ბეგს მიჰგვარეს.

– წავიყვანოთ და გავზარდოთ, – თქვა ბეგმა.

ორბს ბავშვისათვის მუცელზე ჭრილობა მიეყენებინა. უწამლეს და მოარჩინეს. ბავშვს აიდეშირი დაარქვეს. იგი ბეგმა გაზარდა. კარგი ვაჟკაცი დადგა, ბეგს ყველგან თან დაჰყვებოდა. ომში რომ წავიდოდნენ, ყველაზე უკეთ აიდეშირი იბრძოდა.

ერთხელ ბეგმა კაზაკთა ქვეყანაში სალაშქროდ ხალხი შეკრიბა. ლაშქრობის წინ სამი ბრძენი იხმო, ცალ-ცალკე ოთახებში შეაყვანინა, რათა ცალ-ცალკე დალაპარაკებოდა მათ.

– საომრად მივდივართ. მებრძოლებში ისეთი კაცი დამისახელებე, ლაშქარს რომ დროშით ხელში გაუძღვესო, – უთხრა ბეგმა პირველ ბრძენს.

– ამას მხოლოდ აიდეშირი შეძლებს, ლაშქარში მასზე მამაცი არავინ არის. სწორედ მან უნდა დაიჭიროს დროშაო.

იხმო ბეგმა მეორე ბრძენი.

– თუ კაზაკთა სამყოფელს მივალწევთ და მათ ციხესიმაგრეს დავიპყრობთ, ამოირჩიე ის მოლაშქრე, ვინც ციხესიმაგრეში პირველი შეიჭრება და იქ დროშას აღმართავსო.

— ლაშქარში აიღებირზე მამაცი არავინ არის. ციხესიმაგრეზე დროშის აღმართვას ის შეძლებსო.

ბეგმა ახლა მესამე ბრძენს ჰკითხა:

— როცა მეციხოვნეებს დავამარცხებთ, ციხეს ავიღებთ, მოვკლავთ კაზაკთა მეთაურს, ციხის მთელ ქონებას წამოვიღებთ, არაფერს ფასეულს არ დავტოვებთ და ციხესიმაგრეს გადავწვავთ, მღევარი თუ დაგვედენა, ჩვენს ლაშქარში ვინ იქნება ის კაცი, მღევარს რომ შეაჩერებს და დაამარცხებსო?

— რასაც შენ ამბობ, მაგის გამკეთებელი მარტო აიღებირიანო,
— უპასუხა ბრძენმა.

მაშინ ბეგმა ბრძანა:

— რაკი ასეთი მამაცი ყოფილა, დღეიდან აიღებირ ხანი დაუძახეთო.

წავიდა ლაშქარი. აიღებირის წინამძღოლობით კაზაკთა ქვეყანაში შევიდნენ. ციხესიმაგრეზე საიერიშოდ რომ მოემზადნენ, აიღებირს უთხრეს:

— აიღებირ, აიღე დროშა, შედი ციხეში და იქ აღმართეო!

მიიტანეს ციხეზე იერიში და აიღეს. აიღებირმა დროშა აღმართა. მოკლეს ყაზახთა მეთაური, წამოიღეს, რაც ციხესიმაგრეში იყო. აიღებირს უთხრეს:

— ჯარს უკან გამოჰყევი, თუ მღევარი წამოგვეწიოს, დახოცე, არ დაინდოო.

გაჰყვა აიღებირი ჯარს უკან. წამოწეული მღევრები დახოცა, ერთიც არ გაუშვია ცოცხალი. ასე დატოვეს კაზაკთა ქვეყანა და სამშობლოში დაბრუნდნენ.

ამის შემდეგ ბეგს აიღებირ ხანის შური ჩაუვარდა გულში. ერთხელ აიღებირი ზღვის ნაპირას სეირნობდა. უცებ დაინახა, რომ ლელქაშიდან ცხენების რემა გამოვიდა და ზღვაში შეცურა. აიღებირმა დაათვალიერა ის ადგილი, საიდანაც ცხენები გამოვიდნენ და სამი ახლად დაბადებული კვიცი იპოვა. აიყვანა ის კვიცი და შინ მიიყვანა. გამოზარდა. ორი კვიცი ბეგმა წაიყვანა. ერთი, ყველაზე სუსტი, აიღებირს დაუტოვა. გაზარდა აიღებირ ხანმა ის კვიცი. ზედ რომ შეჯდებოდა, მის ნახვას არაფერი სჯობდა. ხალხი ცხენ-მხედრის ყურებით ვერ ძღებოდა. ბეგს უფრო მოეძალა შური,

აიღემირი შინიდან გააგდო და იმაზელა ფიქრობდა, როგორ მოეკლა.

ბეგს ერთი სიძე ჰყავდა. აიღემირი საცხოვრებლად მასთან გადავიდა. ისევე მიდიოდა ხოლმე ზღვის ნაპირას. ყოველთვის, როცა თავისი ცხენით ზღვის ნაპირს ჩაუვლიდა, ცხენი ზღვაში იწევდა. ერთხელაც იფიქრა, ვნახოთ, სად წავაო და ცხენი ზღვაში შეუშვა. ცხენმა ზღვა გადალახა და ერთ ქვეყანას მიაღწა. ხმელეთზე რომ გავიდნენ, აიღემირმა თქვა, ვნახოთ, სად წავაო და ცხენს სადავე მიუშვა.

ცხენმა ერთი სოფლისკენ აიღო გეზი. ამ დროს ერთი მოხუცი ქალი თავს იბანდა, იქვე მისი ქალიშვილი იდგა. იმან ზღვიდან გამომავალი მხედარი რომ დაინახა, დედას უთხრა:

– ზღვიდან ვილაც მხედარი გამოვიდა და აქეთ მოდისო.

– შვილო, ეს მხედარი შენს ძმებსა ჰგავს, მისი ცხენი კი მამაშენის ერთ-ერთი ცხენიაო, – უთხრა დედამ.

ვიდრე ისინი ლაპარაკობდნენ, მხედარი პირდაპირ მათ ეზოს მიაღწა და ქალებს უთხრა:

– თქვენი სტუმარი ვარო.

ქალებმა ცხენი საჯინბოში შეიყვანეს, სტუმარი კი შინ შეიპატიჟეს. გავიდა რამდენიმე დღე. “ნეტავ, ის ბავშვი ხომ არ არის, ფრინველმა რომ მოგვტაცა, ძალიან ჰგავს ჩვენს შვილსო“, – ფიქრობდნენ მასპინძლები. ერთხელაც სტუმარს თეთრეული და ტანსაცმელი მისცეს, გამოიცვალეო. გაიხადა სტუმარმა და ვიდრე იცვლიდა, მაპინძლები კარის ჭუჭრუტანიდან უთვალთვალებდნენ. დაინახეს, მუცელზე ჭრილობა ჰქონდა, ეს ის ჭრილობა იყო, ორბმა რომ მიაყენა. ასე დარწმუნდნენ, რომ სტუმარი მათი შვილი იყო.

ოჯახის დედამ ჰკითხა:

– საიდან მოდიხარ, ვისი ოჯახიდან ხარო?

– მე “ფრინველის მოყვანილი ბიჭი დამარქვეს“. ერთ ქვეყანაში ეცხოვრობ, მშობლები არა მყვანან, თვითონაც არ ვიცი, ვინა ვარ და ვისი შვილიო.

მოხუცმა ქალმა უთხრა:

– ზღვაზე სარეცხს რომ ვრეცხავდით, ერთმა დიდმა ფრინველმა მოგიტაცა. აქ არის შენი სამშობლო, მე კი დედაშენი ვარ,

ეს გოგო შენი დაა, შენი ძმები კი მალე მოვლენო.

აიღემირმა ძალიან გაიხარა. საღამო ხანს ძმები დაბრუნდნენ. მათაც გაიხარეს.

ცოტა ხნის მერე ყმაწვილმა უკან დაბრუნება მოინდომა.

— ამ ქვეყნის წყალი არ მისვამს, იქ წავალ, სადაც გავიზარდებო.

— თუ დარჩენა არ გინდა, რა გაეწყობა, წადიო, — უთხრეს და რომელი ცხენითაც მოვიდა, იმაზე უკეთესი ცხენი მისცეს. ამ ცხენს ყველანაირი დაბროკოლების დაძლევა შეეძლო.

— თუ მოგკლეს იმ ქვეყანაში, სადაც ბრუნდები, ეს ცხენი შენს ცხედარს მოგვიტანსო, — უთხრეს და გაისტუმრეს.

შეჯდა აიღემირი ცხენზე, შეცურა ზღვაში, მეორე ნაპირზე გავიდა და იმ კაცთან დაბრუნდა, ვისთანაც ადრე ცხოვრობდა.

ამასობაში ბეგი სულ იმაზე ფიქრობდა, როგორ მოვკლა აიღემირიო. ძალიან ეშინოდა მისი და არ იცოდა, რა ექნა. აიღემირის მასპინძელი ზომ ბეგის სიძე იყო! ზოდა, მივიდა ბეგი თავის სიძესთან, კარში გამოიხმო და უთხრა:

— ან შენს თვალებს მომცემ, ან სიცოცხლესო.²

— თვალებს ვერ მოგცემ, სიცოცხლეს კი, მიიღებ, რაკი ასე გინდაო.

— შენს სიცოცხლეს რას ვაქნევ, შენი თვალები მჭირდებაო.

— ეხედავ, სხვა გზა არ არის, მოგცემ თვალებსო, — უთხრა სიძემ.

— ხვალ დილით სტუმარი თავის ცხენზე ნუ შეჯდება, სხვა ცხენზე შესვი, ნურც იარაღს იქონიებს თან. ერთად გამოჰყვევით გზას, იქ ჩავუსაფრდებიო, — თქვა ბეგმა და წავიდა.

მეორე დღეს ბეგის სიძემ უთხრა სტუმარს:

— გავიდეთ, ცოტა გავიაროთ, გულს გადააყოლებო.

— კარგო.

— შენს ცხენზე ნუ შეჯდება, ნურც იარაღს წამოიღებ, აქვე ცოტას გავივლით და მალე დავბრუნდებითო.

აიღემირ ხანს ეჭვმა გაჰკრა, მაგრამ მასპინძელს არაფერი აგრძნობინა. წასასვლელად რომ გაემზადნენ, მანც შეკაზმა თავისი ცხენი, ლაგამი ამოსდო და საჯინიბოში დაამწყვდია. თვითონ კი წავიდა, გაიარეს, მტრის სამზირთან მივიდნენ. გამოცვივდნენ ბე-

გის კაცები, თავს დაესხნენ აიღემირ ხანს და მოკლეს. საჯინიბო-ში გამომწყვდეულმა ცხენმა კარი გაამტვრია, ცხედართან მიიჭრა, ზურგზე შეიგდო და სამშობლოში წაიყვანა. დამარხეს აიღემირ ხანი თავისმა მშობლებმა.

ასე მოკვდა აიღემირ ხანი. რაც ახლა გაიმბეთ, სიმართლეა.

გლეხის შვილი

იყო და არა იყო რა, იყო ერთი გლეხის შვილი. ერთ ღამეს ესიზმრა, ვითომ ახალ მთვარესა და მზეს შორის იჯდა. დილით ადგა და სასტუმრო სახლში⁴ შევიდა.

– სიზმარი ვნახეო.

– გვიამბეო.

– ვერ გაიმბობთ, ეს ზომ ჩემი ბედიაო.⁵

ატყდა ჩხუბი. ჩხუბში გლეხის შვილს ერთი კაციც კი შემოაკვდა. ჩაფრებმა გლეხის შვილი დაიჭირეს და ციხეში ჩაადგეს.

ამასობაში კაზაკთა ბეგმა უბიხთა ბეგს ერთი ჯოხი გამოუგზავნა. თან შიკრიკს წერილი გამოატანა. წერილში ეწერა: “გამოიცანით, რომელია ამ ჯოხის თავი და რომელი – ბოლო. თუ ვერ გამოიცნობთ, ომს გიცხადებთო“.

დახედეს ჯოხს, ხელში ატრიალეს, მაგრამ, აბა, რას გამოიცნობდნენ?! მეფის ხაბაზი ამბის მისატანად ციხეში აფრინეს.

– რა არის ახალი ქვეყანაზეო? – ჰკითხეს ციხეში ხაბაზს.

– კაზაკთა ბეგმა ჯოხი და წერილი გამოგვიგზავნა. იწერება, თუ გამოიცნობთ, ამ ჯოხს სად თავი აქვს და სად ბოლო, ხომ კარგი, თუ არადა, თქვენზე მოვდივარო. ჩვენმა ბეგმა შეყარა ყველა ცნობილი ხალხი და წერილი წაუკითხა. ერთმანეთს ეკითხებოდნენ, სად ვიპოვოთ ამის გამომცნობიო. მაგრამ ვერავინ იპოვესო, – თქვა ხაბაზმა.

– ჩემთვის რომ ეკითხათ, გამოვიცნობდიო, – თქვა გლეხის შვილმა.

მართლაც, მიჰგვარეს გლეხის შვილი ბეგს.

– აიღეთ ერთი ქვაბი, გაავსეთ წყლით და ჯოხი შიგ ჩაავ-

დეთ. ის, რომელიც წყლიდან ამოტივტივდება, თავი იქნება, რომელიც წყალში დარჩება — ბოლოო, — თქვა გლეხის შვილმა.

ასეც მოიტყნენ. ჯოხის ერთ ბოლოს, რომელიც წყლიდან ამოტივტივდა, თეთრი ნაჭერი შემოახვიეს, წყალში დარჩენილს — წითელი. კაზაკების ბეგს წერილი მისწერეს: თეთრი თავია, წითელი — ბოლოო. გლეხის შვილი კი ციხეში დააბრუნეს.

რამდენიმე წელი მშვიდობიანად იცხოვრეს. მაგრამ ერთხელაც კაზაკების ბეგმა სამი აქლემი გამოგზავნა და მოიწერა: “გამოიცანით, რომელია დედა, რომელი — შვილი და რომელი — შვილიშვილი. თუ ვერ გამოიცნობთ, ომს გამოგიცხადებთ”.

უბიხთა ბეგმა ისევ შეყარა თავისი ხალხი. ბევრი იფიქრეს, მაგრამ პასუხს ვერ მიაგნეს. ბეგმა თავისი ხაბაზი ისევ ციხეში აფრინა.

— რაო, რა ამბებიაო? — ჰკითხეს.

— კაზაკთა ბეგს სამი აქლემი გამოგზავნია. უნდა გავიგოთ, რომელია დედა, რომელი — შვილი და რომელი — შვილიშვილიო. თუ ვერ გამოვიცნობთ, ომს გვიპირებსო.

ამის გაგონებაზე გლეხის შვილმა თქვა:

— მე გამოვიცნობო.

მიუტანეს ბეგს ამბავი. ბეგმა ისევ თავისთან მიაყვანინა გლეხის შვილი.

— საქონლის ბაკი გააკეთეთ და მხოლოდ ერთი კარი დააყოლოთო.

გააკეთეს ბაკი, შეყარეს აქლემები, კარი გამოუკეტეს. შემდეგ კეტებით მისდგნენ და ცემა დაუწყეს. აქლემები გაიქცნენ, კარი გაანგრის. პირველი დედა გამოვარდა, მას შვილი მიჰყვა, ბოლოს შვილიშვილი აედევნა.

დედა აქლემს კისერზე თეთრი ნაჭერი შეაბეს, შვილს — წითელი, შვილიშვილს — შავი. აქლემები კაზაკთა ბეგს დაუბრუნეს. თან წერილიც გააყოლეს. გლეხის შვილი კი ციხეში დააბრუნეს.

კიდევ რამდენიმე წელმა მშვიდობიანად გაიარა. ერთხელაც კაზაკთა ბეგმა შვილად დაკეცილი რკინა გამოგზავნა უბიხთა ბეგს. თან წერილიც მოაყოლა. იწერებოდა: “თუ ამ რკინას ისრის ერთი გასროლით გახვრეტთ, ხომ კარგი, თუ არა და, საომრად მოვდი-

ვარო“.

უბიხთა ბეგმა ისევ შეყარა თავისი ხალხი, წერილი წაუკითხა და ჰკითხა:

– რა ექნათო?

პასუხი ვერაინ მოიფიქრა. ბეგის ხაბაზი ისევ მიაღვა ციხეს.

– რა ამბავიაო? – ჰკითხეს.

– კაზაკთა ბეგმა ასეთი და ასეთი რკინა გამოგზავნა. თუ ერთი დარტყმით გავხვრეტო, ხომ კარგი, თუ არადა, ომს გვიპირებსო.

– თუ აქედან გამომიშვებთ, მე გავხვრეტო, – თქვა გლეხის შვილმა.

ხაბაზმა ბეგს ამბავი მიუტანა. გამოუშვეს გლეხის შვილი ციხიდან და ბეგს მიჰგვარეს.

– აი, ეს რკინა ერთი დარტყმით უნდა გავხვრიტო, – უთხრეს და რკინა უჩვენეს.

გლეხის შვილმა თქვა:

– თუ ღმერთი მოწყალე თვალით გადმომხედავს, გავხვრეტო. ესროლა და რკინა გავხვრიტა.

ამის შემდეგ ბეგმა თავისუფლება უბოძა და ორი-სამი თვე თავისთან სტუმრად დატოვა.

კაზაკთა ბეგმა ახალი წერილი მოსწერა უბიხთა ბეგს: “შენ რომ ჭკვიანი და განათლებული კაცი გყავს, გამომიგზავნეო“.

ბეგმა გლეხის შვილს უთხრა:

– კაზაკთა ბეგი შენს თავსა მთხოვსო.

– გამგზავნე და წავალო.

– კარგი, წადიო.

– ჩაკეტონ თავლაში ხუთი ცხენი და ოცდაათი ღლე ასუქონო, – ითხოვა გლეხის შვილმა.

მართლაც, ჩაკეტეს ხუთი ცხენი თავლაში და ოცდაათი ღლის განმავლობაში ასუქებდნენ. რომ გასუქდნენ, გლეხის შვილმა ცხენები შეკაზმა, ბეგს ხელზე აკოცა, ერთ ცხენზე შეჯდა, დანარჩენი ოთხი თან გაიყოლა და გზას გაუდგა.

გზად ერთ მხვნელ-მთესველს შეხვდა, ფეხებზე წისქვილის ქვები ება.

– ბარაქა შენს საქმესო, – მიესალმა.

– აგაშენოს ღმერთმაო, – უპასუხა მხენელ-მთესველმა.

– ფეხებზე წისქვილის ქვები რად შეგებამს? ეტყობა, დიდი ძალ-ღონის პატრონი ხარო.

– ეს რა გასაკვირია? აი, გლეხის შვილი, კაზაკთა ბეგის გამოგზავნილი რკინა რომ გახვრიტა, ჩემზე ძლიერიიო.

– იმ კაცმა რომ შეგებამხანაგოს, გაჰყვებოდი, სადაც წავიდოდაო?

– ყველგან გავყვებოდიო.

– მე ვარ ის კაცი. მიდი, ამოირჩიე ცხენი, შეჯექი და წავიდეთო.

მიატოვა მხენელ-მთესველმა მინდორში გუთნეული, შეჯდა ცხენზე და გაჰყვა.

ერთი ღლის სავალი რომ გაიარეს, მიწაზე გაწოლილი ვილაც კაცი დაინახეს.

– მიწაზე რატომ წევხარო? – ჰკითხეს.

– ვუსმენ, რასაც ამ ქვეყნად ლაპარაკობენო.

– მახვილი ყური გქონიაო.

– ეს რა გასაკვირია?! საკვირველი ის არის, გლეხის შვილმა კაზაკთა ბეგის გამოგზავნილი რკინა რომ გახვრიტა. აი, ვინ არის ქების ღირსიო.

– იმ გლეხის შვილმა რომ შეგებამხანაგოს, გაჰყვები, სადაც წავიყვანსო?

– გავყვებიო.

– თუ ვერეა, ის გლეხის შვილი მე ვარო.

– მოვდივარო.

– ამ ცხენზე შეჯექი და წავიდეთო.

გაუდგნენ გზას. ერთ დიდ ტბას მიადგნენ. ტბასთან კაცი იწვა.

– აქ რას აკეთებო? – ჰკითხეს.

– ამ წყალს ერთს მოვსვამ და სულ დაველევ. მერე, როცა მომეპრიანება, უკან ამოვუშვებო.

– რა ძალა გქონიაო?!

– ეს რა ძალაა! ძალა იმ გლეხის შვილსა აქვს, კაზაკთა ბეგის გამოგზავნილი რკინა რომ გახვრიტაო.

– იმ გლეხის შვილმა რომ შეგებამხანაგოს, გაჰყვები, სადაც

წავიყვანსო?

– გავყვებიო.

– ის გლახის შვილი მე ვარ, შეჯექი ამ ცხენზეო!

– ძალიან კარგო, – თქვა, შეჯდა ცხენზე და გაჰყვა.

იარეს ერთი-ორი დღე და გზაზე ერთ კაცს გადააწყდნენ. კაცი მთას მისდგომოდა და წერაქვით თხრიდა.

– რას აკეთებო? – ჰკითხეს.

– ამ მთას ვანგრეე. მიწას კი ასი ათას ნაბიჯზე ვისვრიო.

– რა ძალ-ღონე გქონიაო!

– ეს რა არის! აი, გლახის შვილმა რომ კაზაკთა ბეგის გამოგზავნილი რკინა გახვრიტა, ის არის, რაც არისო.

– იმ გლახის შვილმა რომ შეგიამხანაგოს, გაჰყვებოდი, სადაც წავიდოდაო?

– გავყვებოდიო.

– ის გლახის შვილი მე ვარ. შეჯექი ამ ცხენზეო.

ასე გახდნენ ხუთნი.

ერთი-ორი დღე კიდევ იარეს და ჩავიდნენ კაზაკთა ქვეყანაში.

მცველებმა გააჩერეს:

– საიდან მოდიხართო? – ჰკითხეს.

– თქვენმა ბეგმა წერილი მოგვწერა და უბიხთა ქვეყნიდან ვესტუმრეთო.

– ძალიან კარგო, – და ბეგთან მიიყვანეს.

– ესენი შენი სტუმრები არიანო.

ბეგმა სტუმრები კოშკში დააბინავა. იქ ოც დღეს დარჩნენ.

ამასობაში კაზაკთა ბეგმა შეყარა თავის დიდებულები და უთხრა:

– რა ეუყოთ ამ ხალხს? მე მგონია, კარგი იქნება, თუ უკან აღარ გაუშვებთ. თქვენ რაღას იტყვითო?

– უკეთესი იქნება, თუ დავხოცავთო. ოღონდ ისე, რომ მათი სიკვდილი ჩვენ არ დაგვბრალდესო.

ერთმა დიდებულმა თქვა:

– წყლის მოტანა ვუბრძანოთ. სათითაოდ გავგზავნოთ ბაღში წყაროსთან და გველეშაპს შევაჭამოთო.

ბეგი დათანხმდა.

– ძალიან კარიგო.

ყურმახვილამ ყველაფერი გაიგონა და მეგობრები გააფრთხილა. ფეხებზე დოლაბები რომ ჰქონდა ამოკრული, იმ მხენელ-მთელსველმა თქვა:

– წავალ და მოვკლავ იმ გველეშაქსო.

როცა სტუმრებს საჭმელი მიართვეს, მათ წყალი მოითხოვეს. მისცეს თუნგი და უთხრეს:

– ბალიდან მოიტანეთ წყალიო.

მხენელ-მთესველმა აიღო თუნგი და ბალისკენ წავიდა. ერთბაშად გამოჩნდა გველეშაქი. წყაროსთან დიდი ქვა ეგდო. მხენელ-მთესველმა ქვას ხელი დაავლო და გველეშაქს ესროლა, შიგ თავში მოარტყა და მოკლა. თუნგი გაავსო, მოუტანა წყალი თავის მეგობრებს და დააღვინა.

ბეგს ეს ამბავი მაშინვე გააგებინეს. მან ისევ შეყარა თავისი დიდებულები და ჰკითხა:

– ახლა რა ვქნათო?

– შეიდი ქვაბი წყლით ავავსოთ, ჩავყაროთ შიგ ფქვილი და მარილი, ვადუღოთ, მერე პური დავუმატოთ და დავაღვინოთ. ასე დავხოცავთო.

ასეც გადაწყვიტეს.

ყურმახვილამ ყველაფერი გაიგონა და თავისი მეგობრები გააფრთხილა. ტბის მსმელმა თქვა:

– არაფერია, მაგას მე დავლევო.

მეორე დილას მსახურებმა შეიდი ქვაბი წვნიანი მოხარშეს და სტუმრებს მიართვეს.

– უსათუოდ უნდა დალიოთო.

ტბის მსმელმა:

– ოთხი ფიალა მომიტანეთო.

მოუტანეს. ტბის მსმელმა თავის მეგობრებს თითო ფიალა დააღვინა. თავად კი ქვაბები მოიყუდა და ერთმანეთის მიყოლებით გამოცალა.

რამდენიმე დღე მშვიდად გაატარეს. კაზაკთა ბეგმა ისევ შეყარა დიდებულები:

– ახლა რაღა ვქნათ, რა არ ვიღონეთ, არაფერმა გაჭრაო.

ძალიან შეშინდნენ.

— ხმლის ერთი დაკვრით მოვაჭრევეინოთ ჩვენი დიდი ხეო.

ყურმახვილამ გაიგონა და მეგობრები გააფრთხილა. გლეხის შვილმა თქვა:

— ღვთის მადლით, მე მოვჭრი ხესო.

მეგობრები დაეთანხმნენ.

კაზაკთა ბეგმა ათი დღის ვადა მისცა. მეათე დღეს სეირის საყურებლად მთელი ქვეყანა დიდი ხის ქვეშ შეყარეს.

გლეხის შვილიც მოვიდა თავისი მეგობრებით. ხელ-ფეხი, პირი დაიბანა და დიდხანს ლოცულობდა. მერე აიღო ხმალი, ღვთისაგან ნაბოძები მთელი ძალითა და ღონით დაჰკრა ხეს. დაჰკრა და ერთი დარტყმით მოჭრა. ხე წაიქცა და უამრავი ხალხი ქვეშ მოიყოლა.

მეგობრები კი ცხენებს მოახტნენ და გაქუსლეს. შეცვივდნენ ბეგის სასახლეში, მოიტაცეს ბეგის ასული და გზას გაუყენეს. ჯარი დაადევნეს. მესამე დღეს დაეწიათ მღვეარი. გლეხის შვილის ის მეგობარი, წერაქვით მთას რომ ანგრევედა, ცხენიდან ჩამოხტა, მოთხარა ერთი მთა და მიწა მღვეარს შეაყარა. იმდენი შეაყარა, რომ ჯარი დამარხა კიდეც.

როცა უკანა გზაზე იმ ადგილს მიადგნენ, სადაც წერაქვიანი კაცი შემოხვდათ, მან წასვლა აღარ ინდომა და იქ დარჩა. მახვილი ყურის პატრონის სახლთან რომ მივიდნენ, აღარც ის გაჰყვა მეგობრებს, შინ დარჩა. ტბასთან რომ მივიდნენ, წყლის მსმელმაც აღარ ინდომა გზის გაგრძელება. შემდეგ მხვნელ-მთესველის მინდორს მიადგნენ, გუთანში შებმული მისი უღელი ხარი ისევ იქ იყო.

მხვნელ-მთესველმაც:

— მე აღარსად წამომსვლელი არა ვარო, — და დარჩა.

გლეხის შვილი და კაზაკთა ბეგის ასული უბიხთა ბეგის სახლში მივიდნენ. დიდი სიხარულით მიიღეს. მთელი ქვეყანა მოდიოდა მათ სანახავად. გლეხის შვილს კაზაკთა ბეგის ასულიც შერთეს და უბიხთა ბეგისაც. ასე აუხდა სიზმარი — მზესა და ახალ მთვარეს შორის რომ იჯდა. ახლა ცხადში იჯდა მზესა და მთვარეს შორის და საკუთარი თვალით ხედავდა ორივეს.

ქორწილი თხუთმეტი დღეს გაგრძელდა. იმ ქვეყანაში არავინ დარჩენილა, რომ არ მოსულიყო. მეც დამპატივეს. ქორწილი რომ დასრულდა, ვუთხარი:

— შინ მივდივარ-მეთქი.

საგზლად სამი მსხალი მომცეს. შინ რომ ვბრუნდებოდი, ერთი მსხალი ამ ამბის მომყოლმა შეჭამა, მეორე — მე შეეჭამე, მესამე — ილიასმა. სადაც გუშინ გახლდით, დღეს იქ აღარა ვარ.

სამი რჩევა

იყო ორი ბეგი. მოკვდა ერთი მათგანი და შვილს დიდი ქონება დაუტოვა. ვისაც ქონება აქვს, მეგობრები არ მოაკლდება. ბეგის შვილმაც მთელი ქონება მეგობრებს შეაჭამა. ცარიელ-ტარიელი ვიღას უნდოდა და, ნელ-ნელა მეგობრებიც შემოეცალნენ, დარჩა მარტო. გაახსენდა მამის მეგობარი ბეგი:

— ჰო, მართლა, მამაჩემს ხომ ერთი მეგობარი ბეგი ჰყავდა, მივალ, ვთხოვ რასმე. თუ ფულს მომცემს, გამოვართმევო, — იფიქრა.

ადგა და წავიდა. მივიდა ბეგთან. ბეგმა თავისი მეგობრის შვილი რომ ნახა, გაიხარა, დალოცა.

— ღმერთმა კარგად გამყოფოს. მამაჩემი შენი მეგობარი იყო, ვიფიქრე, წავალ, დახმარებას ვთხოვ-მეთქი, — უთხრა ვაჟმა.

— რა დახმარება გინდაო?

— თუ ქონებას მიწყალობებ, უკან დავბრუნდებიო.

— თუ ჩემთან მხოლოდ ქონებისთვის მოსულხარ, რაც ამ მინდორზეა, ყველაფერი შენი იყოს, მაგრამ ამის ნაცვლად სამ რჩევას მოგცემ. სამი დღის ვადა მომიცია, იფიქრე და აირჩიე — ქონება თუ სამი რჩევაო?

გავიდა სამი დღე. ბეგი სასტუმრო სახლში შევიდა და სტუმარს ჰკითხა:

— რა აირჩიეო?

— სამ რჩევას თუ მომცემ, წავალო.

— ყური მიგდევ. პირველი: დღეს გზას რომ დაადგები და იმე-

დი გაქვს, დაღამებამდე სოფელში ჩახვალ, გახსოვდეს: თუ დაგიღამდეს, გზას ნულარ გააგრძელებ, გაჩერდი და თავშესაფარი ეძებო; მეორე: თუ ნახო, რომ კაცს მოსაკლავად მისდევენ, არ მიეშველო, არ ეცადო მის გადარჩენას, ეს საქმე ღმერთს მიანდო; მესამე: კაცის მოკლა თუ დააპირო, ნუ აჩქარდები, კარგად იფიქრე, აწონ-დაწონე და ისე გადაწყვიტო, — დაარიგა ბეგმა.

დაადგა სტუმარი გზას და წავიდა. შემოაღამდა. გაჩერდა. თავშესაფარი მოძებნა, ცეცხლი დაანთო და ღამე კოცონთან გაატარა. მეორე დღეს გზად ცხენი შემოხვდა. ზედ არავინ იჯდა, მაგრამ უზომო ოქროთი იყო დასაპალნებული. ვაჟმა დაიჭირა ცხენი, შეჯდა და გზა გააგრძელა. ერთი ცხენი კიდევ შემოეყარა, ისიც უმხედრო, ისიც ოქროთი დასაპალნებული. ცხენი უნაგირზე მიიბა და წაიყვანა. ცოტა რომ გაიარა, მესამე ცხენიც შემოხვდა. ისიც უმხედრო და ოქროთი დასაპალნებული. ის ცხენიც თან წაიყვანა. გზაზე სამი გაყინული კაცი ნახა. ესენი ცხენების პატრონები იყვნენ. “ბეგის რჩევა რომ არ დამეჯერებინა, მეც ხომ გავიყინებოდიო“, — თქვა ვაჟმა.

უკან რომ ბრუნდებოდა, ერთ სოფელში შევიდა. სასტუმრო სახლში ჩამოხტა, სამ დღეს დარჩა. სოფელში მამაკაცის ჭაჭანება არ იყო. სტუმარსა და ცხენებს სამი გათხოვილი ქალი ემსახურებოდა. როცა ერთი ქალი ლოგინს უშლიდა, ვაჟმა ჰკითხა:

— დაო, მამაკაცები სად არიან, რატომ არ ჩანანო?

— საუბედუროდ, იქ, ქვემოთ, ერთი გზა გადის. ყველანი იმ გზით წავიდნენ და უკან აღარ დაბრუნებულან. ჩვენი ქმრებიც უკან გაჰყვნენ და აღარც ისინი მობრუნებულანო, — უპასუხა ქალმა.

სტუმარმა დაიძინა. მეორე დღეს თქვა:

— მეც იმ გზით წავალ. ჩემ დაბრუნებამდე ამ სამ ცხენს მიმიხედეთო, — ადგა და წავიდა იქით, საითაც კაცები წასულიყვნენ და აღარ დაბრუნებულყვნენ.

გზად ციხესიმაგრეს მიაღწა. ციხესიმაგრის კართან ხალხს მოეყარა თავი. ერთ მხარეს თხუთმეტობოდე წლის ლამაზი ქალი იყო მიჯაჭვული, მოერეზე — ღორის მსგავსი რაღაც არება. ხალხი ქალს უყვიროდა:

— ამ ურჩხულს გაჰყევ ცოლად, თორემ მოგკლავთო!

თან მათრახს ურტყამდნენ.

— რა დააშავა ამ ქალმაო? — იკითხა ვაჟმა.

— ამ ურჩხულს უნდა მივათხოვოთო.

ვაჟს შეეცოდა ქალი, მაგრამ ბეგის ნათქვამი გაახსენდა:

— რას იზამ, ღმერთს ასეთი ბედი მოუცია შენთვის, გაჰყვეო,

— უთხრა.

ამის თქმაც და ღმერთმა მაშინვე მოხსნა ჯაღო: ის ურჩხული, ღორს რომ ჰგავდა, ლამაზ, ტანად ვაჟაკად იქცა. ქალი და ვაჟი ერთმანეთს გადაეხვივნენ.

— შენ გვიხსენიო, — უთხრეს ვაჟს, — წამოდი ციხესიმაგრეშიო.

გალავანში რომ შევიდნენ, ვაჟმა ფანჯარაში შეიხედა. დაინახა, გრძელწვერა და გრძელფრჩხილებიანი კაცები.

— ესენი ვინ არიანო? — იკითხა.

— ესენი შენზე აღრე მოვიდნენ აქ. ისინი კითხულობდნენ: “რატომ სცემთ ამ ქალსო?” ამიტომ ჩაკყარეთ დილეგში. შენც რომ ასე გეთქვა, დაგიჭერდით, მაგრამ რაკი ღმერთი ახსენე, ამით ჩვენც გადაგვარჩინე და ესენიცო.

— გამოუშვით ეს ხალხიო, — უთხრა ვაჟმა. მართლაც, გამოუშვეს.

ვაჟი სამ დღეს დარჩა სტუმრად, შემდეგ თქვა, მივდივარო.

— გვითხარი, რა გინდა, რა მოგცეთ, ძვირფასი რომ იყოს და წაღებაც არ გაგიჭირდესო.

— რაც თქვენ გინდათ, ის მომეცითო, — თქვა ვაჟმა. მისცეს სამი ცხენის საპალნე თვალ-მარგალიტი და გაისტუმრეს. წამოიყვანა ვაჟმა გათავისუფლებული ხალხი და იმ სოფელში დაბრუნდა, სადაც ცხენები ჰყავდა დატოვებული. იქაც სამი დღე დარჩა.

— ახლა კი შინ უნდა დავბრუნდეთ, — თქვა ვაჟმა.

— სადაც შენ წახვალ, ჩვენც იქ წამოვალთო, — უთხრეს და ყველანი გაჰყვნენ.

— თქვენ ნელა წამოდით, მე ავჩქარდები, ვნახავ, რა ხდება სოფელშიო, — თქვა ვაჟმა და დაწინაურდა.

გზაზე შემოალამდა. უკვე შუალამე იყო, თავის ეზოში რომ შევიდა. სახლი დანგრეული დახვდა. მხოლოდ სასტუმრო სახლი გადარჩენილიყო. მიუახლოვდა და ფანჯრიდან შეიხედა. დაინახა, ერთად იწვნენ ქალი და კაცი. დააკვირდა და თავის ცოლი იცნო.

“ეს ქალი ნამდვილად ჩემი ცოლია. ის კაცი ვინდაა?! ორივეს ერთად დაეხსენებო!” თქვა და იარაღი შემართა, მაგრამ ბეგის ნათქვამი გაახსენდა. დაფიქრდა. ყური მიუგღო. ქალთან მწოლარე კაცმა გაიღვიძა:

– დედა, მამა სად არის, სად წავიდაო?

– მამაშენი ძაღვ მოვა, დღე-ღამეზე გამოჩნდება და დიდ სიმდიდრეს მოგიტანსო, – უპასუხა დედამ.

ვაჟი გზას რომ დაადგა, ცოლი ფეხმძიმედ დატოვა. იმდენ ხანს იყო სამშობლოდან გადახვეწილი, რომ ბიჭი უკვე თხუთმეტი წლისა გამხდარიყო.

მამამ კარზე დააკაკუნა.

– სტუმარი მოვიდა, ადექი, კარი გაუღეო, – უთხრა დედამ.

ბიჭმა კარი გააღო. ქალი ადგა.

– მე მეზობლებთან გადავალო, – თქვა.

– ნურსად წახვალ, მე შენი ქმარი ვარო, – თქვა სტუმარმა და შევიდა. დილაძე იქ დარჩა. დილით კი წავიდა თავისი ამხანაგების შესახვედრად. სოფელში ყველანი ერთად დაბრუნდნენ და დიდი ლხინი გამართეს. მეც იქ გახლდით. რომ წამოვედი, სამი ვაშლი მომცეს. ერთი მე შევჭამე, მეორე ზღაპრის მთქმელს მივეცი, მესამე ილიასს მივართვი.

კაცი, რომელმაც ირჩია, ახალგაზრდობაში ყოფილიყო უბედური

იყო ერთი მდიდარი ახალგაზრდა კაცი. ჰყავდა ცოლი და ორი ბიჭი. ერთხელ სიზმარში ვიღაცამ ჰკითხა:

– ერთხანს უბედური იქნები. როდის გირჩევნა, უბედური რომ იყო სიბერეში თუ ახალგაზრდობაშიო?

კაცმა ვერაფერი უპასუხა. მეორე ღამეს ისევ გაუმეორეს კითხვა, მაგრამ ისევ ვერაფერი ირჩია. მესამე ღამეს კი იფიქრა, თუ ისევ მკითხავენ, ვეტყვი, რომ უბედურება ახალგაზრდობაში მირჩევნია. სიბერეში, ვაი თუ, ვერ გადავიტანო.

იმ ღამეს, ცოლის გვერდით რომ ეძინა, ისევ დაესიზმრა, ეკითხებოდნენ:

– უბედურება სიბერეში გირჩევნია, თუ ახალგაზრდობაში?

– თუ უბედურება მელის, მირჩევნია, ახალგაზრდობაში გადავიტანო, – უპასუხა მძინარმა, თან ცოლის მკერდზე მოუხვდა ხელი. ცოლს გაეღვიძა:

– რას სჩადი, გაგიჟდი? რაშია საქმეო?

ქმარს სიზმრის მოყოლა არ უნდოდა და უთხრა:

– არაფერია, ბავშვობა დაბესიზმრა და უნებურად მუშტი მოეიქნეო.

რამდენიმე დღის შემდეგ შინიდან რაღაც საქმეზე გავიდა. ერთბაშად ყვირილი გაიგონა და დაინახა, როგორ ავარდა ცეცხლის ალი იმ მხარეს, სადაც მისი სახლი იდგა. ხალხის ყვირილიც მოესმა:

– აჰმედ ბეგის სახლი იწვისო!

ხალხი გარბოდა. კაცი ფეხს არ იცვლიდა, უყურებდა, როგორ იწვოდა მისი სახლი. ცეცხლი ვერ ჩააქრეს, მაგრამ აჰმედის ცოლ-შვილი კი გადაარჩინეს. სახლი ისე დაიწვა, კოვზის გამოტანაც ვერ შეძლეს. ხალხმა მიატოვა აღმოდებული სახლი და აჰმედს მიეჭრა:

– შენ რა კაცი ხარ?! სახლი გეწვის, შენ კი მშვიდად ზიხარ. ცოლ-შვილი კი გადაგირჩინეთ, მაგრამ სხვა – ვერაფერიო.

– მაღლობა მომიხსენებია. მე რომ მოვსულიყავი, მაგასაც ვერ მოვახერხებდიო. ღმერთის წყალობით ცოლ-შვილი ხომ გადამირჩაო.

აჰმედ ბეგი რამდენიმე დღე კიდევ დარჩა სოფელში, მაგრამ დაინახა, რომ ის ხალხი, ვისთვისაც სიკეთე გაეკეთებინა, პირს არიდებდა.

ერთი დღის საეალზე საძოვრები ჰქონდა. იქ ღიღძალი ცხვარი და ცხენი დაუდიოდა. წაიყვანა თავისი ცოლ-შვილი და იქ წავიდა, მაგრამ თავისი მწყემსები შუა გზაზე შემოხვდნენ.

– საით გაგიწევიათ? მე თქვენთან მოვდიოდიო.

– დიდი წვიმა მოვიდა. ნიაღვარი მოვარდა და შენი ცხვარი და ცხენი ერთიანად ზღვაში ჩაიტანაო, – უპასუხეს მწყემსებმა.

– თუ ეგრეა, თავისუფალი ხართ! მე აღარაფერში მჭირდებით. თქვენს თავს მიხედეთ. მე კი ვნახავ, კიდევ რა მიწერიაო, – თქვა და ისევ თავის სოფელში დაბრუნდა.

– ხან სად ათევდნენ ღამეს, ხან – სად. ბოლოს კაცმა უთხრა

თავის ცოლს:

– ასე ყოფნა აღარ შეიძლება. ჩვენი ბედ-იღბალი არც მოყვარეს აწუხებს, არც – მტერს. რომ დაბინდება, მოგვიდოთ ხელი შვილებს და ისე წავიდეთ, რომ არავინ დაგვინახოს. ვიაროთ, სანამ ლუკმაპურის საშოვნელად რამე საქმეს ვიპოვით, სადაც არავინ გვიცნობსო.

მართლაც, დაითითოეს ბავშვები, ხელში აიყვანეს და გზას გაუდგნენ. იარეს, იარეს და ერთ სოფელში შევიდნენ. ერთი კაცი შემოხვდათ.

– ლამეს ვინ გაგვათენებინებსო? – ჰკითხეს.

– სოფლის მამასახლისთან მიდით. ის გარეთ არ დაგტოვებთო, – უთხრა კაცმა, გაუძღვა და მამასახლისთან მიიყვანა. მამასახლისმა აჰმედ ბეგი სასტუმრო სახლში შეიყვანა, მისი ცოლ-შვილი კი – სამზად სახლში.

სადამოობით სოფლელები სასტუმრო სახლში იყრიდნენ ხოლმე თავს. უცხო კაცი რომ დაინახეს, ჰკითხეს:

– ვინა ხარ, საიდან მოდიხარ და საით გაგიწევიაო?

– ვივლი, სანამ რამე სამუშაოს არ ვიშოვიო.

– რა შეგიძლიაო?

– რას გამაკეთებინებთო?

– მენახირე გვჭირდება. თუ შეგიძლია, დარჩი და მენახირედ დაგაყენებთო.

– თანახმა ვარ. მაჩვენეთ თქვენი ნახირი და ჩემი საქმისა მე ვიცი, ოღონდ ცოლ-შვილისათვის რამე თავშესაფარი გამომინახეთო.

– ძალიან კარგიო.

მეორე დღეს სოფლის ბოლოს, იქ, სადაც ნახირს მოერეკებოდნენ, ერთი ცარიელი სახლი აჩვენეს. ცოლ-შვილი იქ დააბინავა. თვითონ ნახირი გარეკა. შრომობდა და სოფლელების გულს იგებდა.

ერთხელაც, როცა ნახირი გარეკა, იმ გაშლილ მინდორზე, სადაც მისი სახლი იდგა, ჯარი დაბანაკდა, კარები დასცეს. სოფლელები ჯართან შესახვედრად მივიდნენ. ჯარის უფროსმა სთხოვა, ცეცხლი დამინთეთო.

– ცეცხლი რად გინდაო?

— ჩაის ადუღება მინდაო.

მამასახლისმა უთხრა:

— მაგას აქვე, ამ სახლში გაეაკეთებთო.

ჯარის უფროსს მოეწონა ეს ამბავი. სოფლელები მენახირის ცოლს მიადგნენ:

— ჩაი აგვიდუღეო.

ქალმა აადუღა ჩაი და გაატანა. ჯარის უფროსმა დალია და იკითხა:

— ვინ აადუღაო?

უთხრეს, ვინც აადუღა.

— მინდა, იმ ქალს ცოტა ფული მივცეო.

სოფლელებს გაუხარდათ:

— კარგს იზამთ, ღარიბები არიან. მოგვეცით ფული და წავეულებთო.

— არა, ჩემი ხელით მინდა მივცეო.

შეჯდა ცხენზე, ჯარსაც ცხენებზე შესხდომა უბრძანა, მეგზურად რამდენიმე სოფლელი გაიყოლა და ქალის სახლისაკენ წავიდნენ. სახლს რომ მიუახლოვდნენ, დაუძახეს:

— გამოდი, ჯარის უფროსი ფულს მოგცემსო!

— თქვენ გამოგატანოთ! — გამოსძახა ქალმა სოფლელებს.

ჯარის უფროსი თავისაზე იდგა:

— კარებიდან ხელი გამოყოს და ფულს მუჭში ჩაუდებო.

ქალმა ხელი გამოყო. ჯარის უფროსმა ჯიბეზე ხელი გაიკრა, ფული ამოიღო, ქალს მუჭში ჩაუღო, მაგრამ მაშინვე მაჯაში სტაცა ხელი, გარეთ გამოათრია, ტახტაზე შემოიგდო, ცხენს დეზი ჰკრა და გააჭენა. ჯარიც გაჰყვა. დარჩნენ ბავშვები უღელოდ და მორთეს ტირილი.

ამის შემყურე სოფლელებმა აღარ იცოდნენ, რა ექნათ. მოსალამოვდა. ბავშვები ტირილით შეეგებნენ მამას.

— რა მოგივიდათო? — ჰკითხა მამამ.

— დღეს ჯარი მოვიდა. იმ ჯარიდან ერთმა დედა წაიყვანა. ტირილის მეტი სხვა რა დაგვრჩენიაო.

— ნუ ტირით. დედას მე ვიპოვიო.

მერე შინ დაბრუნებულმა მეზობლებში გაიკითხა და გაიგო,

რაც მომხდარიყო. მერე იფიქრა: “აქ რომ დაერჩე, სოფლელები წამომძახებენ: ლაჩარი რომ არ ყოფილიყავი, ცოლს ვერ მოგტაცებდნენო“. სჯობს, ჩემი შვილებიანად აქედან გადავიკარგოო“.

რომ დაღამდა, წაიყვანა შვილები და წავიდა. იარეს, იარეს და ერთ მდინარეს მიაღვინ. ამასობაში მზეც ამოვიდა. კაცმა დაათვალიერა მდინარე და თქვა: “ამაზე გადასვლა ძნელი არ უნდა იყოსო“. ერთი ბავშვი ნაპირზე დასვა, მეორე მხრებზე შეისვა და მეორე ნაპირზე გაიყვანა. გამობრუნდა და ახლა მეორე შვილი შეისვა მხრებზე. შუამდე რომ შევიდა, დაინახა, რომ მეორე ნაპირზე დათვი მივიდა და მისი შვილი წაიყვანა. მამა, შიშისაგან ენაჩავარდნილი, წყალში იდგა და ფეხს ვერ იცვლიდა. ბოლოს დადევნება დააპირა, მაგრამ ბავშვმა თავი ველარ შეიკავა, წყალში ჩაბარდა. წყალმა ბავშვი წაიღო. დარჩა აჰმედ ბეგი მარტოდმარტო.

გავიდა ნაპირზე, დაჯდა და ფიქრს მიეცა: “რა ექნა, როგორ მოვიქცე. ანდა, რა აზრი აქვს ფიქრს, მაინც ვერაფერს გავხვდებიო“. აიღო თავი და წავიდა. დღე და ღამე მიდიოდა. თუ იშოვიდა რამეს, შეჭამდა, თუ არადა, მშვიერი აგრძელებდა გზას.

ბევრი იარა, თუ ცოტა, ერთ ჩაიხანას მიაღვა. შევიდა და კუთხეში მიიყუთა. ჩაიხანის პატრონმა უცხო კაცი რომ დაინახა, დაუძახა:

– კუთხეში რას მიმჯდარხარ? მოდი, გვერდით მომიჯექი, ვინა ხარ და საით გაგიწევიაო?

– ლუკმაპურის საშოვნელად ვარ წამოსულიო.

– ჩემთან თუ იმუშავებო?

– რასაც მიბრძანებ, გვაკეთებო.

– მაშ, ქურასთან დადექიო!

გავიდა ხანი. აჰმედი ისე დაოსტატდა, რომ თავის პატრონზე უკეთეს ჩაის ადულებდა. ამასობაში რამდენიმე წელიც გავიდა.

ერთხელ იმ ქვეყნის ბეგმა გამოაცხადა:

– ვინც საუკეთესო ლექსს დაწერს, ბევრ ფულს მივცემო.

ხალხი ერთმანეთს ეუბნებოდა: ამის შემძლებელი ჩვენში ვინ იქნებაო? ვერავინაც ვერ დაწერსო.

გაიგო აჰმედ ბეგმა ეს ამბავი და თქვა:

– ამას მე შევძლებო.

მართლაც, დაჯდა და დაწერა. თავისი სახელიც. მიაწერა. ბეგს მიართვეს. იმან წაიკითხა და სხვების დაწერილზე უფრო აჰმედ ბეგის ლექსი მოეწონა. თავისთან დააძახებინა და უთხრა:

— დღეიდან ჩემს სასახლეში იცხოვრებო.

დარჩა აჰმედი და ცხოვრობს ბეგის სასახლეში. სასახლის ბაღში ხეზე ქალი იყო მიბმული. ქალს დღე და ღამ ორი კაცი ჰყარაულობდა. ერთხელ ერთმა უთხრა მეორეს:

— მოდი, რამე მიაბე, როგორმე დრო გავიყვანოთო.

— გაიბზობ, მაგრამ იცოდე, ჩემი ნაამბობი გულს დაგწევესო.

— მაინც მიაბეო.

— მე მდიდარი კაცის — აჰმედ ბეგის შვილი ვარ. დედას ორი ბიჭი ყვავდით. ჯერ იყო და სახლ-კარი გადაგვეწვა, მერე — ნიაღვარმა დიდძალი საქონელი მოგეტაცა და ზღვაში ჩაიტანა. მაშინ მამაჩემმა ჩვენ და დედაჩვენი ერთ შორეულ სოფელში წაგვიყვანა, სადაც მამაჩემს არავინ იცნობდა. მენახირედ დადგა. მამა ნახირს რომ გარეკავდა, ჩვენ სოფლის განაპირას ერთ სახლში ვრჩებოდით.

ერთხელ ჩვენი სახლის ახლოს ჯარმა კარები დასცა. ჯარის უფროსმა სტაცა ხელი დედაჩემს, ტახტაზე შემოიგდო და გაიტაცა. ბავშვები მწარედ ვტიროდით, საღამოს მამა შინ რომ დაბრუნდა, ყველაფერი ეუამბეთ. იმავე ღამეს მამამ სოფლიდან წაგვასხა. დილით ერთ მდინარეს მივაღუქით. მამამ მითხრა, აქ მომიცადეო, შემოისვა მხრებზე ჩემი უმცროსი ძმა და გაღმა გაიყვანა. მობრუნდა და მე რომ გადავყავდი, გაღმა ნაპირზე დათვმა ჩემი ძმა მოიტაცა. მამამ ფეხს აუჩქარა. მე თავი ველარ შევიმაგრე და წყალში ჩავვარდი. საწყალმა მამაჩემმა ჩემი დაჭერა ვერ შეძლო. წყალმა წამიღო, წისქვილის ღარისაკენ გამაქანა. იქ კი წისქვილის ფრთას ჩამოვეკიდე. ამ დროს მეწისქვილეც მოვიდა, დაძინახა და გადამარჩინა. თავისთან წამიყვანა და შვილივით გამზარდა. ჯარში წასვლამდე მასთან ვცხოვრობდიო.

მეორე ყარაულმა უთხრა:

— დათვმა რომ შენი უმცროსი ძმა გაიტაცა, მე ვარო. ის დათვი მონადირეებმა მოკლეს, მე კი ამიყვანეს და გამზარდესო. ბოლოს, მეც ჯარში წავედი. ხედავ, ძმები ვყოფილვართ, მაგრამ

ჩვენი დედ-მამა როგორღა ვიპოვოთო?

ამ ღროს ხეზე მიბმულმა ქალმა თქვა:

— თქვენ რომ ჰყარაულობთ, ის ქალი დედათქვენია. იმ კაცმა რომ მომიტაცა, ჩემი ცოლად შერთვა მონიდომა, მაგრამ უარი ვუთხარი. სანამ არ დაეთანხმდები, ასე ვიქნები ხეზე მიბმულიო.

ამის გაგონებაზე ბიჭები მისცვივდნენ და დედა გაათავისუფლეს. ბეგს ამბავი მიუტანეს. ბეგი გაჯავრდა:

— დახოცეთ ის ბიჭებიო! — ბრძანა.

მაშინ აჰმედ ბეგმა უთხრა:

— თვითონ მივიდეთ და ვნახოთ, რაშია საქმეო.

ბიჭებმა ყველაფერი უამბეს.

ამის გაგონებაზე აჰმედმა თქვა:

— ხეზე მიბმული ქალი ჩემი ცოლია. ეს ბიჭები კი ჩემი შვილები არიანო. ბეგო, რაც მოისმინე, მართალია. ახლა თვითონ გადაწყვიტე, როგორ მოიქცეო.

ბეგმა ბრძანა:

— რაკი ოთხივენი ერთნაირად ლაპარაკობთ, მეც სათქმელი აღარაფერი მაქვს და დაგლოცავთო.

ბეგმა აჰმედს დიდძალი ფული და საქონელი მისცა. მთელი ცხოვრება თავის დანაშაულს ინანიებდა და რაც შეეძლო, ეხმარებოდა.

აჰმედი ბედნიერად ცხოვრობდა. უწინდელზე უფრო მდიდარი იყო.

აი, ჩვენ ეს გაგვიგონია. თუ სხვას უკეთესი რამ გაუგონია, გვიამბოს.

მოხუცთა დახოცვის დასასრული

(ლეგენდა)

ჩვენი წინაპრები მოხუცებს ეუბნებოდნენ: “ღმერთმა ველური ვაზის ლერწით გათრიოსო“.⁶ აი, რატომ ეტყოდნენ ასე:

ძველად ხალხი დიდხანს ცოცხლობდა. თუ ღრმად მოხუცებულნი კაცი თავისი სიკვდილით არ მოკვდებოდა, მას ველური ვაზის

ლერწს ჩააბამდნენ და ხევში ჩაიყვანდნენ.

ერთხელ ერთმა კაცმა მოხუც მამას ლერწი რომ ჩააბა და ხევში თრევა-თრევით ჩაჰყავდა, ბერიკაცმა თავი ქვას მიარტყა და გაიცინა.

— რა გაცინებსო? — ჰკითხა შვილმა.

— როცა მამაჩემს ამ გზაზე მივათრევდი, იმანაც სწორედ ამ ქვას მიარტყა თავიო.

შვილი შეჩერდა და დაფიქრდა.

— რაზე ფიქრობ, ხევში აღარ მიგყავარო? — ჰკითხა მამამ.

— იმაზე ვფიქრობ, რომ ხვალ, ალბათ, მეც ამ ქვას მივარტყამ თავსო, — უპასუხა შვილმა, მამა ხელში აიყვანა და შინ დაბრუნდა. რამდენიმე წელი სახლში ჰყავდა დამალული.

ერთ დღეს ამ ქვეყნის ხალხი შეიკრიბა. ბეგი მოჰკვდომოდით და ახალი უნდა აერჩიათ. ვინც გამთენიისას მზის სხივს პირველი მოჰკრავდა თვალს, ბეგადაც იმას აირჩევდნენ. შვილი შინ რომ დაბრუნდა, მამას უთხრა:

— ხვალ დილას, მზის ამოსვლისას, საკრებულო შეიყრება და ვინც პირველი დაინახავს მზის ამოსვლას, ბეგიც ის გახდებაო.

— დილაზე ყველა აღმოსავლეთისაკენ დაიწყებს ყურებას, შენ კი დასავლეთისაკენ გაიხედე და მათზე უწინ დაინახავ მზის სხივსო, — უთხრა მამამ.

მეორე დილით შეიყარა ხალხი. ყველამ აღმოსავლეთისაკენ დაიწყო ცქერა. ბერიკაცის შვილმა კი დასავლეთით გაიხედა და პირველმა დაინახა მზის ანარეკლი მაღალ კლდეზე.

— აი, მზეო! — შესძახა. ხალხი იმ მხარეს მიბრუნდა და ყველამ დაინახა მზე.

— ეს საიდან იცოდით? — ჰკითხეს კაცს.

— მამაჩემმა მასწავლაო.

მაშინ მიხვდა ხალხი, რომ თურმე მოხუცები საჭირონი ყოფილან. აღარავინ მიათრევდა ლერწჩაბმულებს, პატივისცემით ექცეოდნენ.

ყელწითელა

ოდესღაც ჩერქეზეთში ცხოვრობდა ერთი კაცი, კაცს ჩანჩა ერქვა. ბევრი ამხანაგი და მეგობარი ჰყავდა. მისი სასტუმრო სახლის კარი სულ ღია იყო გამვლელ-გამომვლელისათვის. დაუპურებელს არავის გაუშვებდა. ერთხელ მის კარ-მიდამოში ერთი ცხენოსანი გამოჩნდა და მასპინძელს დაუძახა. ჩანჩა სტუმარს გაეგება.

— შემოდო, — შეიპატიუა.

— ძალიანაც მინდა შემოსვლა, მაგრამ არ შემიძლია. მტერი კვალში მიდგას, საცაა დამეწევა. თუ გაუუშვლავდი, შემოვალ, თუ არა და, შენს სახლს გვერდზე ჩავუვლიო.

— თუ სტუმრად მოსულხარ, შემოდი. შენს თავს არავის დაუნებებ, სიცოცხლის ფასადაც რომ დამიჯდესო.

მხედარი ჩამოქვეითდა და სასტუმრო სახლში შევიდა. ცოტა ხანში მღევარიც გამოჩნდა. მასპინძელს დაუძახეს. ჩანჩა გაეგება.

— თუ სტუმრად მოსულხართ, შემოდითო.

— ვერ შემოვალთ. ვიცით, ვისაც ვეძებთ, მანდ იმალება. ის გვინდაო.

— ის ჩემი სტუმარია და სტუმრის ღალატი კი არ იქნებაო, — უპასუხა ჩანჩამ, მაგრამ, როცა შეატყო, რომ მომხდურებმა მისი ნათქვამი ვერ გაიგეს, დაუმატა:

— უწინამც თავს გაეწირავ, ვიდრე სტუმარს უულალატებო.

მაშინ მღევარი გაბრაზდა. კარისაკენ წაიწია. ჩანჩა წინ გადაუღვა და:

— აი, ჩემი თავიო! — შეუყვირა.

მოსცვივდნენ ცხენოსნები ჩანჩას და თავი მოჰკვეთეს, მაგრამ, ღვთის ნებით, ჩანჩა ყელწითელა (სისხლისაგან) პატარა ჩიტად იქცა და ცაში აფრინდა. იმავე წუთს ცხენოსნებიც ფრინველებად იქცნენ. ყელწითელა პატარა ჩიტი ზამთრობით სოფელში მოფრინდება ხოლმე, სახლებში შეფრინდება და გამოფრინდება. ცხენოსნები კი ღამის ფრინველებად იქცნენ, ტყეში ემალებიან ადამიანის თვალს, ღამლამობით დაფრინავენ, ნანობენ ჩადენილ ცოდვას და იძახიან: “ჰუ-ჰუ-ჰუ-ჰუ!”

ამიტომ კარგად მოექეცი სტუმრად მოსულ კაცს, თუნდაც სიცოცხლის ფასად დაგიჯდეს.

ერთხელ მეც ვიყავი ჩანჩას სოფელში. დიდი ღღესასწაული იყო. ხალხში გავერიე, ვიცეკვე და ვიბღურე, ვჭაბე და ვსვი. წამოსვლისას საქონლის ნახევარი თავი მომცეს. წამოვიღე, ვიფიქრე, ვინც ჩემს ზღაპარს მოისმენს, იმას ვაჭმევ-შეთქი, მაგრამ გზაში ავი ძაღლი შემომეფეთა. ის ნახევარი თავი იმას მივუგდე, გზა რომ დაეთმო. ასე მოვედი შინ. ესეც ზღაპრის დასარული. გუშინ რომ იქ ვიყავი, ღღეს აქა ვარ.

ქუშიკუ ბები

იყო ერთი ბები. გამულმებით ომობდა. წავიდოდა სადმე სალაშქროდ და ორი-სამი წლით დაიკარგებოდა, დალაშქრავდა კაზაკთა ქვეყანას, წამოასხამდა ტყვეებს და ასე გრძელდებოდა წლიდან წლამდე. ღღედალამ იბრძოდა. სხვა საქმე არცა ჰქონდა და არც იცოდა რამე.

ბოლოს დაბერდა და სალაშქროდ წასვლა ვეღარ შეიძლო. მის მეზობლად ერთი ახალგაზრდა ბები ცხოვრობდა, ქუშიკუ ერქვა. იხმო მოხუცმა ბებმა ქუშიკუ და უთხრა:

— მე უკვე დავბერდი. ამიერიდან ბეგის მოვალეობა შენ უნდა იკისრო. მე რაც ვიცოდი, ყველაფერი გასწავლე. ახლა შენ იცი, როგორ დაიცავ ქვეყანასო.

დაიწყო ახალმა ბებმა სალაშქროდ სიარული. თავს ესხმოდა კაზაკთა ქვეყანას, იბრძოდა და საკუთარ მიწა-წყალს იცავდა. შინ დაბრუნებული ჯერ მოხუც ბებთან შეივლიდა და უამბობდა ყველაფერს, რაც ენახა და გაეგონა.

ერთხელაც ქუშიკუმ სამი წელი გაატარა ლაშქრობაში. შინ დაბრუნებისას თავის მხლებლებს გამოასწრო და პირდაპირ მოხუცი ბეგის სასტუმრო კარავში მივიდა. იქ მეზობლებს მოეყარათ თავი. ქუშიკუ ხელზე ემთხვია მოხუც ბეგს და განზე გადგა.

— კეთილი იყოს შენი დაბრუნება. რა ამბები ჩამოიტანეო? — ჰკითხა მასპინძელმა.

— რაც ვნახე, დიდი არაფერია. მხოლოდ ერთმა ამბავმა გამაოცა. გუშინწინ დილას გზად ერთ ხესთან გავიარე. ხეზე სამი წყვილი ფეხსაცმელი დავინახე. ერთმანეთს ერხებებოდნენ. სამივეს

ხის კენწეროზე ასვლა უნდოდა და ერთმანეთის გადმოგდებას ცდილობდნენ.

– რას იზამ, ხდება ხოლმეო, – თქვა მოხუცმა ბეგმა.

– გუშინ დილას კი – განაგრძო ქუშიკუმ – ძალზე ლამაზი არსება ვნახე. ასეთი სილამაზის შექმნა მხოლოდ ღმერთს თუ შეუძლია. ვიფიქრე, შევისვენებ და ამ სილამაზით დაეცტკებები-მეთქი, მაგრამ რომ მიუუახლოვდი, ჩემს გაკვირვებას საზღვარი არ ჰქონდა. ეს არსება მხოლოდ კისრის ზემოთ იყო ლამაზი. კისრის ქვემოთ კი ჭუჭყსა და სიბინძურეს აეცსო. ამ დილით კი დიდი ველი გადავიარე. ველზე ხალხი შეკრებილიყო. ვნახავ, რაზე შეკრებილან-მეთქი, ვთქვი და მიუუახლოვდი. ვხედავ, ღვთის მიერ ჩვენთვის ნაბოძებ წიგნებს ხევენ და ტალახში ყრიან. ამანაც ძალიან გამაოცაო.

მოხუცმა ბეგმა დიდხანს იფიქრა, შემდეგ თქვა:

– ქუშიკუ ბეგ, ამ ქვეყანაზე ბევრი მივლია. დიდხანს ბეგიც ვიყავი და ვიცავდი ჩვენს მიწა-წყალს, მაგრამ მაინც ვერ შეეძელი იმდენი რამის ნახვა და გაგება, რაც შენ ნახე და გაიგე. რაც უნდა გენახა, ნახე, რაც უნდა გაგეგო, გაიგე. დღემდე ყველა ბეგი იხდიდა თავის მოვალეობას, მაგრამ ბეგობასაც აქვს დასასრული და ეს დასასრული დღეს დადგა. ახლა დროა, შენც დაკიდო შენი ხმალი კედელზე. დღეს ბეგების უკანასკნელი დღეა. დღეიდან ბეგები აღარ იქნებიან. წადი და ყველაფერს თავი დაანებე. შენ გაიგე ის, რისი გაგებაც შე ვერ შეეძელი და ვერც სხვები შეძლებენო, – ამ სიტყვებით შეწყვიტა მოხუცმა ბეგმა საუბარი.

მაშინ იქ მყოფმა მეზობლებმა ჰკითხეს მოხუც ბეგს:

– ქუშიკუ რომ მოვიდა, შენ მას ახალი ამბები გამოჰკითხე. მანაც თითქოს ყველაფერი მოგახსენა, მაგრამ მისი ნათქვამისა ვერაფერი გავიგეთ. გაგვაგებიანო.

– მან ხომ სიმართლე თქვა, რატომ ვერ გაიგეთო?

– თუ აგვიხსნი, ჩვენც გავიგებთო, – უპასუხეს.

– გუშინწინ, როცა ბეგი შინ ბრუნდებოდა, ხეზე სამი წყვილი ფეხსაცმელი ერთმანეთს ერზუბებოდა, ხის კენწეროსაკენ მიიწვედნენ და ერთმანეთის ჩამოგდებას ცდილობდნენ. დადგება დრო, როცა ადამიანები ბეგის ადგილისათვის ერთმანეთს ბრძოლას გაუმართავენ და ვერ მორიგდებიანო.

– ეს როგორ იქნება?! თუ ადამიანები ერთმანეთს ანგარიშს არ გაუწევენ, როგორღა უნდა იცხოვრონო? – გაუკვირდათ მეზობლებს.

– თუნდაც რომ ვეღარ იცხოვრონ, ასეთი დრო მაინც დადგება. მეორე დღეს ქუშიკუმ რომ მშვენიერი არსება დაინახა და მიუახლოვდა, ნახა, რომ ეს არსება მხოლოდ კისერს ზემოთ იყო ლამაზი, კისერს ქვემოთ კი ათასი სიბინძურის ტიკად ქცეულიყო.

– ეს რაღააო?

– ეს ის არის, რომ ამქვეყნად ადამიანზე მშვენიერი არაფერია, თუ მას თავში ჭკუა აქვს, მაგრამ თუ ჭკუა აკლია, სიბინძურით სავსე ტიკად იქცევა. ამ დილით აქეთ მომავალი ქუშიკუ ველზე თავშეყრილ ხალხში რომ გაერია, ნახა, რომ ყველაფერს, რაც კი ღმერთს რწმენისათვის უბოძებია, ყველაფერს, რაც ცხოვრების წესს გვასწავლის, ყველა წიგნს, მათ შორი ყურანსაც კი, ხევდნენ და ტალახში ყრიდნენო.

– ეს რაღააო?

– მოვა დრო და ჩვენს წიგნებს, ჩვენს ყურანს, რომელიც ჩვენი ცხოვრების საფუძველია, ტალახში გადაისვრიანო.

– თუ მართლა დადგება ასეთი დრო, როცა ტალახში გადაისვრიან იმ წიგნებს, რომლებიც ცხოვრებას გვასწავლის, როგორღა ვიცხოვროთო?

მოხუცმა ბეგმა თქვა

– ასეთი დროც დადგებაო.

ქალის ჭკუა

იყო ერთი კაცი. ფულის საშოვნელად სხვა ქვეყანაში წავიდა. იქ ერთ წელიწადში ხუთას ლირას მოუყარა თავი.

“სად შევინახო ეს ფული? მოდი, ყადის³ მივაბარებ და როცა დამჭირდება, გამოვართმევო“, – იფიქრა კაცმა.

მაგრამ შინ დაბრუნება რომ დააპირა და ყადის მიაკითხა, მან ფულზე უარი უთხრა:

– შენ ჩემთვის არაფერი მოგიბარებიაო.

კაცმა აღარ იცოდა, რა ექნა. “ზომ ვერ მოვკლავ. რაღა ვქნა, რა ვიღონო“, – ფიქრობდა.

მწარე ფიქრებში წასული გზის პირას რომ იჯდა, ვიღაც ქალი მიუახლოვდა.

– რამ დაგაღონაო?

– ყადის ხუთასი ლირა მივაბარე და აღარ მიბრუნებს, მეუბნება, არ მოგიციაო.

– მაგაზე ნუ დარდობ, ხვალვე მივაკითხოთ და ფული დავიბრუნოთო.

მეორე დღეს ქალმა აიღო ფუთა, წაიყვანა თან ერთი გოგო, ფულის პატრონი კაცი და ყადისთან მივიდნენ.

– თქვენ აქ მომიცადეთ, მე მარტო შევალო, – თქვა ქალმა.

შევიდა და უთხრა ყადის:

– ჩემი ქმარი მეზღვურია და ახლა შორს, ზღვაშია წასული. მე კი ბევრი ოქრო და ბრილიანტი, ლალი და მარგალიტი მაქვს, მოკლედ, დიდი სიმდიდრის პატრონი ვარო, – და რაც ფუთაში ჰქონდა, ყადის აჩვენა. მერე უთხრა:

– მინდა, მთელი ეს თვალ-მარგალიტი შენ მოვაბარო. როცა დამჭირდება, დამიბრუნეო.

ეს უთხრა და ფეხი დააბაკუნა. გარეთ რომ მოტყუებული კაცი ელოდებოდა, იმას ანიშნა, შემოდით. კაციც შევიდა და ყადის უთხრა:

– ჩემი ხუთასი ლირა მომეციო.

– დაბრძანდი, ახლავე მოგარამევეო, – უთხრა ყადიმ, გავიდა და კაცს ფული შემოუტანა. კაციც მაშინვე წავიდა. ამ დროს გოგო შემოვარდა:

– ჩქარა წამოდი, მამა დაბრუნდა!

ქალმა საჩქაროდ შეკრა თავისი ფუთა და გავიდა.

– ახლა ხომ ხედავ, რა შესძლებია ქალსაო. ქალი ბევრ ისეთ რასმე მოიფიქრებს, კაცის ჭკუა რომ ვერ გასწვდებაო, – უთხრა კაცს.

დიღუ დიდარიყუს თავზადასავალი

დიდარიყუს ჟიღოსოჟია

ერთხელ დიდარიყუ ერთ ოჯახს ესტუმრა. მეორე ოთახში კერძს ამზადებდნენ. ოჯახის უფროსი სტუმარს უნდა გამასპინძლებოდა. ისმოდა ჯამში ჩატეხილი კვერცხების ტკაცანი. დიდარიყუ წამოხტა და „ტალაფარიშუ“⁷ ჩამოუარა. შემოვიდა მასპინძელი და ჰკითხა:

– რას აკეთებო?

– გვერდით ოთახში ტაშს უკრავენ, მე კი აქ ვცეკვავო.

ამ დროს ზღურბლზე მამალი გამოჩნდა. დიდარიყუ მაშინვე წამოხტა, ხელი ხელს მიადო და მამალს მოწიწებით მიესალმა.

– რას აკეთებო? – ისევ ჰკითხა მასპინძელმა.

– ეს მამალი რომ არ ყოფილიყო, რა უნდა გვეჭამო? – გაიცინა დიდარიყუმ.

შემდეგ სუფრაზე ერბოკვერცხი და სიმინდის ღომი შემოიტანეს და მადიანად მიირთვეს.

დიდარიყუს თურქული

ერთხელ დიდარიყუ მეზობლებში რომ იჯდა, ერთმა მეზობელმა უთხრა:

– ბალიქესირის⁸ ვალისთან⁹ წადი და უთხარი, ერთი ხარი მოგცეს. ნამდვილად უარს არ გეტყვის. მერე ბურსის¹⁰ ვალი ნახე და ერთი ხარიც იმას სთხოვე. უარს არც ის გეტყვის. ორი ხარი რომ გეყოლება, ყანას დაგიხნავ და უშრომლად მიიღებ მოსავლის ნახევარსო.

დიდარიყუს ჭკუაში დაუჯდა.

– ეს რა კარგი აზრი მომაწოდე, სწორედ ეგრე ვიზამო.

მივიდა ბალიქესირის ვალისთან.

– რა გინდაო? – ჰკითხა ვალიმ.

დიდარიყუმ თურქულად უპასუხა:

– სენ ბირ ოქუზ.¹¹

ვალის გაეცინა და ერთი ხარი უყიდა.

ღაბრუნდა დიდარიყუ სოფელში თავისი ხარით. ხარი მეზობელს მისცა, თვითონ კი ცხენზე შეჯდა და ბურსას წავიდა. ვალისთან რომ შევიდა, იმან ჰკითხა:

– რა გინდაო?

რადგან დიდარიყუმ თურქული ცუდად იცოდა, ვალის დამტკრეული თურქულით უთხრა:

– ბალაქესირის ვალი ერთი ხარი, შენც ხარო.

ამის გაგონებაზე ვალი გაჯავრდა და ჩაფრებს უბრძანა:

– ეს კაცი დაიჭირეთო!

დიდარიყუ გარეთ გავიდა და შინ წასვლა დააპირა, მაგრამ ჩაფრები შემოეხვივნენ და დაიჭირეს. ამ ამბავს მისი ერთი ნაცნობი შეესწრო. ის შევიდა ვალისთან და უთხრა:

– ამ კაცმა თურქული არ იცის და კარგად ვერ გითხრა თავისი სათქმელი. მაგას უნდოდა ეთქვა, ბალიქესირის ვალიმ ერთი ხარი მომცა, ერთს შენ რომ მომცემდე, კარგად ვიმუშავებო.

მაშინ ბურსის ვალიმაც სიცილი დაიწყო.

– კარგიო, – თქვა და იმანაც უყიდა ერთი ხარი. დიდარიყუ ღაბრუნდა თავის სოფელში და ის ხარიც მეზობელს მისცა. მეზობელმა ხარები უღელში შეაბა და მუშაობას შეუდგა. ხნავდა, თესავდა დიდარიყუს მინდორს და მოსავლის ნახევარს მას აძლევდა. დიდარიყუს წყალობით სიკვდილამდე სარჩო არ მოჰკლებია.

დიდარიყუს მეგობარი

დიდარიყუს ბევრი მეგობარი ჰყავდა. ჩვევად ჰქონდა: შეჯდებოდა ცხენზე და ჩამოივლიდა თავის მეგობრებს. ედრემიტში ერთი მეგობარი ჰყავდა. ერთ დღეს თქვა, “წავალ ედრემიტში და ცოტა ზეითუნის ზეთს წამოვიღებო“. მართლაც წავიდა. მეგობარი სიხარულით შეეგება. ერთ დღე-ღამეს დარჩა.

– მეგობარო, ჩემი წასვლის დროა. ცოტა ზეითუნის ზეთს

რომ მომცემდე, წავილებდიო.

— მოგცემო, — უთხრა მეგობარმა და ორი თუნგი ზეთი მისცა. წამოიღო დიდარიყუმ ზეთი და სოფელში დაბრუნდა. როცა იშოვიდა რასმე, აუცილებლად მეზობლებსაც უნაწილებდა ხოლმე. ახლაც გახსნა ერთი თუნგი და ცოლს უთხრა:

— ეს მეზობლებს გაუნაწილე, ჩვენ ერთი თუნგიც გვეყოფაო. ცოლმა ერთი თუნგი ზეთი ყველა მეზობელს არგუნა.

— ახლა მეორეს აეხადოთო, — თქვა ქმარმა. აპხადეს და რას ხედავენ! თუნგში ზეთის ნაცვლად წყალი დგას. დიდარიყუ ძალიან გაჯაერდა. აიღო წყლით სავსე თუნგი და უკან მიუტანა პატრონს. მის ეზოში დააგდო.

ამ დროს პატრონიც შემოვიდა ეზოში.

— კეთილი იყოს შენი მოსვლა, შინ შემოდისო, — უთხრა დიდარიყუს.

— შენისთანა მეგობრის სახლში რა შემიყვანსო, — უთხრა დიდარიყუმ — უსირცხვილოდ წყალს მაძლევ და მეუბნები, ზეთიაო, დამცინი არა?

მაშინ მეგობარმა უთხრა:

— ეჰ, დიდარიყუ, ხომ იცი, როგორ მიყვარხარ? ვიცოდი, წყალს რომ ნახავდი, გაბრაზდებოდი და უკან მოხვიდოდი. მინდოდა, ერთხელ კიდევ მენახე. ახლა კი ამის სამაგიეროდ ორ თუნგ ზეთს მოგცემო. შეიყვანა შინ დიდარიყუ, აღარ გამოუშვა, იმ ღამეს კარგად სვეს, ჭამეს. რომ გათენდა, მეგობარმა ცხენს ორი თუნგი ზეთი აჰკიდა. დიდარიყუც ამხედრდა და თავის სოფელში დაბრუნდა.

სალოცავად წასული დიდარიყუ

ერთხელ დიდარიყუმ დაინახა, რომ შეყრილიყვნენ მისი სოფლელები და მექას¹² მიმავალ კაცებს ტირილით ეთხოვებოდნენ — ხელებსა და თვალებს უკოცნიდნენ.

— რა გატირებთ? იქ წასული უკან აღარავინ დაბრუნებულა? ქალებისა და ბავშვებისა მაინც შეგრცხვეთო, — გაუწყრა დიდარიყუ.

— შენ რა გესმის? იცი, სად არის ქაბაო?¹³

— თუ ამ ცხენით ამათ იქ არ ჩავასწრო და უკანაც არ ჩამ-

ოვასწრო, მაშინ დამცინეთო, — უთხრა დიდარიყუმ.

ხალხმა სიცილი დააყარა. დიდარიყუ კი ცხენზე შეჯდა და წავიდა. იარა, იარა და ქააბაშიც ჩავიდა. მისი სოფელები რომ ჩავიდნენ, იქ დახვდა. გაუკვირდათ.

— როდის ჩამოხვედიო? — ჰკითხეს.

დიდარიყუმ მათთან ერთად ილოცა, შემდეგ დაწინაურდა და სოფელში სხვებზე ადრე ჩამოვიდა. მლოცველები კარგა მოგვიანებით დაბრუნდნენ და რომ დაინახეს, დიდარიყუ ისევ სოფელში იყო, გაოცებულებმა თქვეს:

— ქააბაში რომ ჩაველით, ეს კაცი იქ დაგვხვდა, აქაც ჩვენზე ადრე ჩამოვიდაო.

აი, ასეთი საკვირველი კაცი იყო დიდარიყუ.

დიდარიყუ ფისქვილში

ერთ დღეს დიდარიყუმ ტომარაში სიმინდი ჩაყარა, ცხენს აპკიდა და წისქვილში წაიღო. მისი ჯერი რომ მოვიდა, ტომარა ხეიმირაში მოაპირქევა, თაუად იქვე ჩამოჯდა და ფქვილის ჩამოსვლას დაელოდა, მაგრამ ვინ დააცადა?! როგორც კი ფქვილი ჩამოვიდა, მოვიდა ერთი მეწისქვილე, გაივსო ერთი ჯამი და წაიღო მინდი. მერე მეორე მეწისქვილე მოვიდა და იმანაც ერთი ჯამი ფქვილი წაიღო. ასე, რომ ოთხმა მეწისქვილემ ოთხი ჯამი მინდი წაიღო. მერე უფროსი მეწისქვილე მოვიდა და იმანაც ერთი ჯამი მინდი აიღო. მანამდე დიდარიყუ ჩუმად იჯდა, ხმას არ იღებდა. ბოლო მეწისქვილე რომ მოვიდა, ფქვილიც გამოიღია. ცოტადა დარჩა.

— ესეც აიღეთ და სადაც გინდათ, იქ წაიღეთ, თავზე გადაიყარეთო! — უთხრა გაჯავრებულმა დიდარიყუმ.

— რა მოხდა, დიდარიყუ? — ჰკითხა უფროსმა მეწისქვილემ.

— რა უნდა მომხდარიყო?! ყველამ სათითაოდ აიღეთ მინდი, ყველამ წაიღეთ თითო ჯამი ფქვილი და მე აღარაფერი დამრჩაო.

— ეს როგორ შეიძლებაო? — უთხრა მეწისქვილემ.

— თუ არ შეიძლება, შენს მუშებს ჰკითხეო.

მეწისქვილემ სათითაოდ მოიყვანა მუშები.

— ამ კაცისაგან მინდი აიღეო?
— ავიღე. რა ვიცოდი, სხვებმაც თუ აიღესო.
მიხვდა მეწისქვილე, რომ დიდარიყუ მართალი იყო და სი-
ცილი დაიწყო.

— რა გაცინებსო?
— რატომ ხმას არ იღებდიო?
— მინდოდა, მენახა, რას იზამდითო.
— სხვას არავისა აქვს შენისთანა მოთმინება. ახლა იმასაც
დაგიბრუნებთ, რაც ავიღეთ და რაც მოიტანე, ერთ იმდენსაც დაგი-
მატებთო.

მართლაც, ტომარა გაუვსეს და ისე გაისტუმრეს შინ. ცოლმა
სავსე ტომარა რომ დაინახა, ჰკითხა:

— ნახევარი ტომარა წაიღე და სავსე მოიტანეო?
— შენც ჩემისთანა მომთმენი რომ ყოფილიყავი, ორი ტომარა
გვექნებოდლო, — უთხრა ქმარმა სიცილით.

კარდალა ღომით გაავეს, სუფრას მიუსხდნენ და გემრიელად
მიირთვეს.

დიდარიყუ, მისი ვალი და მოწვევა

დიდარიყუს ხარი მოუკვდა. იფიქრა, წავალ, ერთ ხარს ვიყი-
დი და ცალად დარჩენილ ხართან უღელში შევაბამო. მიაღგა ერთ
მდიდარ მეზობელს და უთხრა:

— ერთი ხარი მომიკვდა. შენ ბევრი საქონელი გყავს. იაფად
თუ მომყიდი, ერთ ხარს ვიყიდო.

— ძალიან კარგი, — უთხრა მეზობელმა, — ფული თუ გაქვ-
სო?

— არა მაქვს, მაგრამ გირაოდ რამეს მოგცემო.
— მაინც რას მომცემო?
— ჩემი გირაო ჩემი წვერიაო, — წვერზე ხელი წაივლო დი-
დარიყუმ, — ღმერთმა იცის, არ ვიტყუებიო.

— კარგი, — უთხრა მეზობელმა და ხარი მისცა. დიდარიყუმ
ხარი წაიყვანა.

გავიდა ერთი წელი, მაგრამ დიდარიყუმ ხარის საფასური ვერ

გადაიხადა. ხარის პატრონმა ერთი-ორჯერ მიაკითხა.

— ფულს მე თვითონ მოგიტანო, — უთხრა დიდარიყუმ და გაისტუმრა.

გავიდა კიდევ წელი. ხარის პატრონმა იფიქრა: ერთხელ კიდევ მივალ. თუ გადამიხდის, ხომ კარგი, თუ არა და, ვეტყვი, ხალხში გამოგატენებ-მეთქი და უკან წამოვალო. შეჯდა ცხენზე და დიდარიყუსკენ გასწია. მის სახლს რომ მიუახლოვდა, დიდარიყუმ ფანჯრიდან დაინახა და გამოეგება.

— მობრძნადიო, — უთხრა, ცხენიდან ჩამოსვა, სასტუმრო სახლში შეიპატიჟა. იმ საღამოს სვეს, ჭამეს. რომ გათენდა, დიდარიყუმ სტუმარს ჰკითხა:

— ძმაო, მითხარი, რისთვის მოსულხარ? თუ რამის თქმა გინდა, თქვიო.

სტუმარმა უთხრა:

— სათქმელი ბევრი არაფერი მაქვს. მე შენ ადრე ხარი მოგყიდე. ორ-სამჯერ ფულისათვის მოვედი. ახლაც იმის სათქმელად მოვსულვარ, თუ მომცემ ფულს, ხომ კარგი, თუ არა და ხალხში თავს მოგჭირი-მეთქი.

ამაზე დიდარიყუმ უპასუხა:

— ძმაო, რა კარგი რამ გიფიქრია. მე კი სულ იმაზე ვფიქრობდი, ეს ჩემი გირაო — წვერი — რატომ გამითეთრდა-მეთქი. ოღონდ გთხოვ, ხალხში რომ გავერევი, გვერდიდან არ მომშორდე, თორემ თან რომ მაქვს, იმ ფულს იმას მივცემ, ვინც შენზე ადრე მოვაო.

ამის გაგონებაზე ხარის პატრონს სიცილი აუტყდა.

— რა გაცინებს? სიმართლეს გეუბნები, რადგან ძალიან მიყვარხარო.

ხარის პატრონმა უპასუხა:

— აღარ მინდა ხარის საფასული. დედის რძესავით შეგარგოს ღმერთმაო.

— ღმერთი სიკეთით გადაგიხდისო, — უთხრა დიდარიყუმ და სტუმარი შინ გაუშვა.

ამის შემდეგ, საღაც ნახვდნენ ერთმანეთს, სიყვარულს ეფიცებოდნენ. ასე იყო, ვიდრე ორივე არ წავიდა ამ ქვეყნიდან.

უბიხური ანდაჯები
და
სიტყვის მასალა

ავი საქმის მკეთებელი სიკეთეს არ უნდა ელოდესო.
ბებერ თხას თუ სიკვდილი არ უწერია, ეკლის ბურჯიც გად-
მოეხრებაო.

გადმოფურთხებულ წყალს ნულარ დაღევ.
გამზადებულ კერძში ცივ წყალს ნუ ჩაასხამ.
გველი იმას ჰკბენს, ვინც მას ათბობს.

გულს თუ არ უნდა, თვალი ვერ დაინახავს.
დიდ მდინარეებს ნაკადულები ქმნიან.

დიდი პირი საჭმელად გააღე და არა საყბედადო.

ერთი ილლიაში ორი ნესვი ვერ მოთავსდება.

ერთი პირიდან გამოსული ას პირში შევაო.

ვინც დაჭრილი არა ყოფილა, ჩემს ჭრილობა იმას ნუ შეახ-
ვევინებ.

ვინც შენ არა გგავს, იმას მოსაუბრედ ნუ გაიხდიო.

ვინც სახლიდან ხშირად გადის, ერთხელ ოქროთი სავსე ქისას
იპოვისო.

ვისაც უყვარხარ, გატირებს, ვისაც სძულხარ – გაცინებსო.

თაფლი ტკბილია, მაგრამ ყველას როდი უყვარსო.

თმა გრძელი და ჭკუა მოკლეო.

თუმც პირს იშაქრავ, გული სუფთა არა გაქვს.

იმ ურმის სიმღერა თქვი, რომელზეც ზიხარო.

კაცი ცხენზე რომ ვერ შეჯდება, უნაგირს დაუწყებს ცემასო.

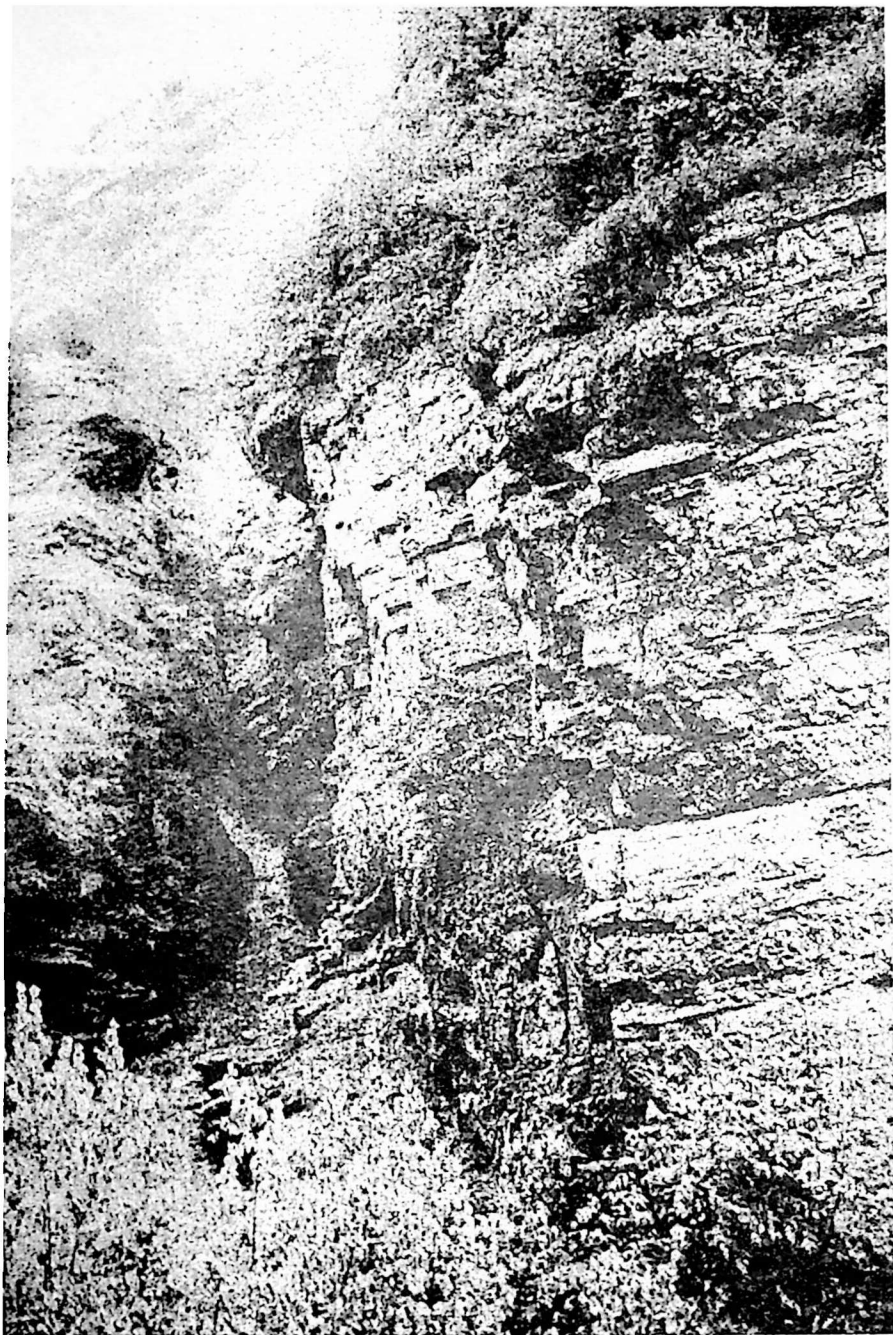
კაცს თავისი სიავე დალუპავსო.

კაცს თუ ბედი არ სწყალობს, ძალი აქლებზე შემჯდარსაც უკ-
ბენს.

კეთრი ღარიბის ხვედრიაო.

მამაზე გაბრაზებულმა დედა მოკლაო.
მართალი კაცი სიცრუის მსხვერპლი შეიძლება გახდეს.
მარილიდან მარილიანი წყალი გამოვაო.
მაცნეს არ კლავენ.
წყალში რომ ქვებია, ისინიც ეჯახებიან ერთმანეთს.
მეგობართან ვაჭრობას ნუ გამართავო.
მოახლე გოგოსგან ქალბატონი არ დადგებაო.
მოიქექ ისე, როგორც უფროსი დაგარიგებს, ჭამე ის, რასაც უმცროსი გააკეთებს.
მოკლულ ნადირს ორჯერ არ ატყავებენო.
ნუ გაანდობ საიდუმლოს სტუმარს, რომელიც ვითომც სიკვდილამდე შენთან ყოფნას აპირებს.
როგორც ქუხს, არც ისე წვიმსო.
გამორთმევისას სიხარულით გამოართვი, დაბრუნებისას – ფეხი დაგიმძიმდაო.
სადაც კატა არ არის, იქ თავი ცეკვავსო.
სადაც ფუტკარია, თაფლიც იქ არისო.
სანამ ფონს არ მიადწევ, შარვალს ნუ აიკარწახებო.
სანამ ხელი მუშაობს, პირი ჭამს.
სხვისი ტყავი კაცს არ სტკივა.
ტოტი რომ გახმება, მერე ველარ მოხრი.
უდროოდ ძალლიც დაყფესო.
ქათამი იმას გამოქექავს, რაც თავს დააკარგვინებს.
ქვას რომ დაგარტყამს, ყველი დაარტყიო.
ქვასაც წვენს გამოადენს.
ცხენის მტერი მისივე ფეხებიაო.
ცხენს თუ ნებაზე მიუშვებ, კულზე ნულარ ჩამოეკიდები.
ძალლის ლემს ჭაში ნუ ჩააგდებ.
ძალლს თავზე ნუ გადაუვლი, გიკბენს.
ხანჯლით დაკოდილი მორჩება, ენით – არა.

УБЫХСКИЙ ФОЛЬКЛОР



СМЕРТЬ СОСРУКО

Во времена нартов жил человек невысокого роста по имени Сосруко. Был он очень умным и при желании мог перевоплощаться, чем и пугал нартов. То он примет облик дикого животного, то окажется башмаком, оставленным на дороге, то мешком. Когда Сосруко впадал в ярость, то заворачивался в облако, бил и убивал нартов, сколько хотел. Нарты же, не замечая его в облаке, не могли ни поразить, ни убить его.

Мать нартов по имени Цекуныж была тоже очень умной. Однажды нарты обратились к ней:

– Если мы не уьем Сосруко, то житья нам от него не будет. Научи нас, как это сделать.

Мать ответила:

– Раз вам обязательно нужно его убить, возьмите железное колесо, затем поднимитесь на вершину горы, находящуюся над его домом, позовите его и, когда он выйдет из дома, крикните ему: «Мы отпускаем железное колесо. Если ты мужчина, то отправь нам его обратно ударом кулака!». И отпустите колесо.

Нарты так и поступили. Сосруко ударом кулака отправил колесо обратно.

Нарты опять явились к своей матери и сказали:

– Он вернул колесо. Что делать?

Мать ответила:

– Раз так, то вызовите его опять и скажите: «Мы еще раз отпускаем колесо. Если ты мужчина, верни его нам ударом локтя!».

Нарты последовали ее совету. Сосруко ударом локтя отправил колесо обратно.

Нарты вернулись к матери со словами:

– Увы, мы никак не можем убить его. Все, что мы предлагаем, он выполняет. Если мы его не уьем, житья нам не будет.

– Раз так, то знайте, – ляжка Сосруко без костей, мясо со-

противления не окажет и железное колесо оторвет ему ляжку от этого он и умрет, и вы спасетесь.

Нарты сказали Сосруко:

– На этот раз отправь нам колесо ударом ляжки!

Колесо отпустили. Сосруко ударил, и оно отрезало ему ляжку.

Тогда-то Сосруко крикнул:

– Пусть все звери леса, питающиеся мясом, придут отведать мое мясо!

Первым подошел волк. Сердце сжалось у него при виде этого мяса. Есть он не стал, лишь зализывал раны. Когда волк собирався уходить, Сосруко сказал ему:

– Куда бы ты теперь ни пошел, пусть сердце твое превратится в мое! Пусть все относятся к тебе, как относились ко мне, и боятся тебя! Если же ты изменишь себе, пусть сердце твое превратится в сердце собаки!

И волк вернулся в лес.

Затем подошел заяц. И он не стал есть мяса, лишь пожалел его и стал зализывать рану. Сосруко сказал ему:

– Как я ускользал от людей, встречая и обманывая их, так и ты ускользай от тех, кто преследует тебя!

И заяц вернулся в лес.

Все звери подходили один за другим. Никто есть мяса не стал. Всех их охватывала жалость. Последним подошел черный орел. Он впился в ляжку Сосруко и стал клевать. Сосруко разозлился и проклял птицу:

– Когда будешь сносить яйца, сноси их на такой высоте, куда человеку не подняться, и сноси их через рот! Когда будешь высиживать яйца, пусть бог заставит тебя лежать брюхом вверх и пусть первые два птенца, которые вылупятся, выключают тебе каждый по глазу!

Проклятый орел улетел в поднебесье, Сосруко же умер.

СТАРИК И ВЕЛИКАН

Жили-были бедные старик и старуха. Старуха сказал мужу:

– Хватит с нас этой нищеты, сходи к великанам и попроси у них немного золота.

Старик ответил:

– Раз так, сделай мне несколько головок сыра.

Она сделала. Старик положил сыр в бурдюк. По дороге в страну великанов он увидел большую реку, а на противоположном берегу – сидящего великана.

Старик сказал великану:

– Помоги мне перейти реку.

Великан разозлился и ответил:

– Как ты смеешь ко мне обращаться? На что надеешься?

Старик вытащил сыр и показал великану:

– Видишь этот камень? Я могу тебя раздавить так же, как и его. – И, раздавив сыр, выбросил его. Великан тоже поднял камень, стал сжимать его, но раздавить не смог. Тут он испугался, перешел реку, посадил старика себе на спину и перенес в страну великанов. Войдя к своим дядям по материнской линии, он сказал им:

– Человек, которого я привел, давит камни, будем с ним хорошо обращаться, а то он нам зло причинит.

На что великаны ответили:

– Убирайся отсюда, мы таких людей не хотим!

Продолжая нести старика на спине, великан пошел к своим дядям по отцовской линии. И им он сказал:

– Этот человек может нам причинить зло, он давит камни. Отнесем к нему хорошо.

Но и они его прогнали:

– Не нужен нам такой человек, отнеси его, куда хочешь.

Не снимая старика со спины, великан пошел к своим семейным братьям. Он сказал им:

– Человек, которого я принес, давит камни. Отнесем к нему хорошо, чтобы он не причинил нам зла.

Они сказали:

– Хорошо. Проверим его. Вскипятим семь котлов воды и ночью, когда он будет спать, обольем его кипятком.

Старик это услышал. Ночью, когда он лег, великаны стали кипятить воду. Старик же встал, покинул комнату, где он должен был спать, и спрятался. Великаны вылили всю горячую воду в комнату, где старика не было. Наступило утро. Старик тихонько вернулся в комнату. Когда великаны зашли туда, они увидели его сидящим. Спросили:

– Ты ничего этой ночью не видел?

– Нет, – ответил он им, – лишь что-то слегка чешется кожа.

Не знаю, отчего.

Великаны испугались и предложили:

– Завтра утром пойдём в лес за дровами.

Старик добавил:

– Очень хорошо, возьмите с собой веревку.

Утром все пошли в лес. Старик остановил их, обращаясь к одному из них:

– Пригни это дерево.

Когда тот пригнул, старик схватил верхнюю ветку и сказал ему:

– А теперь отпусти.

Великан отпустил. Старик же, держась за ветку, оказался на верхушке дерева, где поймал птицу. Он показал птицу великанам. Великаны очень испугались. Старик спустился с дерева.

Затем он сказал великанам:

– Я не могу нести только одно дерево. Свяжите веревкой все сорок деревьев вместе.

Великаны еще больше испугались: «Если он унесет все эти деревья, – сказали они себе, – наши дворы не вместят их, и он разрушит нам дома. Дадим ему все, что он захочет, и отправим его обратно». Они сказали ему:

– Гость наш, чего же ты от нас хочешь?

Старик ответил:

– Если вы наполните мой бурдюк золотом, я уйду.

Они наполнили ему бурдюк золотом, а великан, который его принес, посадив себе на спину, отнес старика домой.

На спине великана старик прибыл к себе. Когда великан увидел дом старика, то нашел его слишком маленьким. Едва успев войти внутрь, старик сказал жене:

– Мы очень проголодались, свари нам мамалыгу из кукурузы.

Старуха приготовила для них котел кукурузной мамалыги. Поставив котел на стол, она добавила:

– У нас ничего кроме этого нет.

Старик сказал:

– Отвари одного из великанов, что подвешены к очагу.

Когда великан услышал эти слова, он тихонько выбежал и, не поев, отправился в обратный путь. Он испугался, думая: «И меня они убьют и съедят».

На обратном пути он встретил лису. Лиса спросила его:

– Откуда ты?

Великан ответил:

– Я вышел из дома старика, который здесь рядом. Чудом я от них спасся. Эти люди поубивали много великанов. Их дом полон великаньего мяса. Меня они тоже могли съесть.

Лиса сказала:

– Не бойся, я каждую ночь уношу из этого дома кур, а старик никак не может меня поймать.

В ярости великан ринулся обратно.

Но старик, издали завидя его вместе с лисой, крикнул ей:

– Если этот великан худой, не носи мне его, если упитан – давай!

Великан, услышав такое, подумал: «И лиса с ним заодно. Они меня обманывают и съедят». Он тут же схватил лису за лапы, разодрал и выбросил, потом повернулся и убежал в страну великанов. А старик и старуха до самой смерти жили на то золото, которое старик раздобыл.

АЙДЕМИР-ХАН

Некогда жена одного бея родила ребенка. Спустя месяц она отправилась к морю стирать белье. Когда мать вместе с другими женщинами стирала белье, а ее ребенок спал неподалеку, большая птица, черный орел, внезапно спустилась с неба, подхватила спящего ребенка и унесла его в сторону моря. Родители поняли, что ничего не могут сделать, и отказались от поисков ребенка. Птица же со своей ношей отправилась в страну, лежащую по ту сторону моря, спустилась там и хотела съесть добычу. Как раз в это время возвращался из похода некий бей с дружиной. Он увидел орла, опускающегося с добычей в когтях, и приказал:

– Посмотрите, что эта птица принесла!

Тут же десяток всадников галопом отправились к месту, куда птица опустилась с ребенком. Приближаясь, люди спугнули ее, и она улетела. Ребенок же остался лежать на земле. Увидев, что он жив, всадники привезли его бею. Бей сказал:

– Возьмем ребенка и воспитаем его.

Так вместе с ребенком вернулись они домой.

Птица тяжело ранила ребенка в живот. Рану лечили, и она затянулась. Ребенка назвали Айдемир. Бей воспитал мальчика, и он, мужая, повсюду сопровождал бея. Постепенно юноша превратился в мужчину. Когда бей уходил в поход, то Айдемир сражался лучше всех. Однажды бей решил пойти войной на страну казаков и для этого собрал всех мужчин своей страны. Перед тем, как выступить, он вызвал трех самых умных людей своей страны и разместил в разных домах, чтобы расспросить каждого в отдельности.

Бей обратился к первому:

– Мы отправляемся в поход. Отбери из воинов того, кого можно было бы поставить впереди дружины со знаменем в руках.

Первый мудрец ответил:

– Есть только один, способный со знаменем в руках возглавить дружину. Это Айдемир, самый храбрый!

Бей обратился ко второму:

– Когда мы достигнем места, где находится бей казаков, и возьмем его крепость, назови того, кому надлежит первым проникнуть в крепость и водрузить там наше знамя.

Тот ответил:

– Нет никого храбрее Айдемира! Это он должен водрузить на крепости знамя!

Бей обратился к третьему мудрецу:

– Когда мы разобьем войско, находящееся в крепости, убьем бея казаков, унесем из крепости все добро и сожжем ее, не оставив в ней ничего ценного, двинемся в обратный путь, и нас станут преследовать, кто, по-твоему, должен прикрыть отход и задержать преследователей?

Мудрец ответил:

– Только Айдемир способен сделать то, о чем ты говоришь.

Бей сказал:

– Раз так, то с сегодняшнего дня вы станете его называть Айдемир-ханом.

После этого войско двинулось в путь. Во главе с Айдемиром дружина проникла в страну казаков. Когда готовились к штурму крепости, где находился бей казаков, воины сказали:

– Айдемир, возьми знамя, войди в крепость и водрузи его!

Айдемир взял знамя, воины двинулись на крепость и овладели ею. Айдемир водрузил знамя над покоренной крепостью. Затем они убили бея казаков. Когда, забрав все, что можно было унести, дружина собралась в обратный путь, то сказали Айдемиру:

– Айдемир, прикрой нас и, если нас станут преследовать, не пропускай никого, убей всех!

И Айдемир, прикрывая отход, убил всех казаков, преследовавших войско, не оставляя в живых никого. Так они выбрались из страны казаков и вернулись к себе.

После их возвращения бей стал испытывать зависть к Айдемиру. Однажды, возвращаясь берегом моря, Айдемир увидел табун лошадей, выходящий из тростника и уплывающий в море.

Подъехав к месту, откуда табун уходил в море, он нашел там трех только что родившихся жеребят. Айдемир-хан увел их с собой. Когда жеребята подросли, бей взял двух самых красивых, самого же слабого Айдемир оставил себе и вырастил его. Когда он выезжал на нем, все жители страны любовались Айдемир-ханом, так все его любили, а это еще больше злило бея, усиливало его зависть, и захотел бей убить всеобщего любимца.

У бея был зять. Когда Айдемир был в гостях у этого зятя, он часто гулял по берегу моря. Каждый раз конь, которого он воспитал, проходя морским берегом, норовил войти в воду. Однажды, находясь у берега, Айдемир решил: «Посмотрим, куда он направится». И вошел в воду. Переплыв море, они оказались на берегу какой-то незнакомой страны. Вступив на землю, Айдемир сказал себе: «Посмотрим, куда конь направится». И отпустил поводья.

Конь направился прямо в деревню. Одна женщина мыла голову, когда ее дочь, сидя рядом, увидела всадника, выплывающего из моря. Она сказала:

– Мамочка, из моря выплыл всадник и направляется к нам.

Мать посмотрела и сказала:

– Ах, дочь моя, всадник, направляющийся к нам, похож на твоих братьев, а лошадь под ним – на одну из лошадей твоего отца!

Пока они разговаривали, всадник въехал во двор. Он назвался гостем. Они отвели лошадь в конюшню, а всадника пригласили в гостевую палатку. Через несколько дней хозяева заговорили:

– Неужто это тот, которого птица унесла ребенком! Он похож на нашего ребенка...

Чтобы удостовериться, они принесли одежду и белье, говоря:

– Одень это...

Гость стал раздеваться, и пока он надевал одежду, хозяева наблюдали за ним в замочную скважину. Они увидели рану, которую птица оставила на его животе. Теперь им стало ясно, что это действительно их ребенок.

Мать подозвала гостя и спросила:

– Откуда ты? Из какой ты семьи?

Гость ответил:

– Меня называли «мальчиком, принесенным птицей». Я жил в одной стране, где у меня не было родителей. Сам не знаю, откуда я родом.

Пожилая женщина сказал ему:

– Когда мы стирали белье на берегу моря, большая птица унесла тебя. Здесь твоя родина. Я – твоя мать, эта девочка – твоя сестра, братья же твои скоро подойдут.

Гость обрадовался. Вечером возвратились братья, и они тоже обрадовались.

Прошло несколько дней, и гость захотел возвратиться обратно.

Он сказал:

– Я не пил местной воды, вернись туда, где я ее пил.

Ему ответили:

– Раз не хочешь оставаться, что делать?

И они дали ему коня, лучшего, чем тот, на котором он прибыл, коня, способного преодолеть любые препятствия на пути.

– Если тебя убьют в стране, куда ты возвращаешься, – этот конь принесет твой труп, – так сказали они, прощаясь.

Айдемир сел в седло, погрузился в море и переплыл его. Он вернулся жить к тому человеку, где жил до отплытия.

А бей все время искал случая убить Айдемира. Испытывая страх перед ним, бей не знал, что делать, и призадумался. Человек, приютивший Айдемира, ведь был его зятем. Однажды вечером он вызвал своего зятя. Когда он уходил, бей сказал ему:

– Или ты отдашь мне свои глаза, или ты дашь мне свою жизнь!²

– Глаз своих я дать тебе не могу, – ответил зять, – но, если хочешь мою жизнь, бери ее.

– Жизни твоей я не хочу, – возразил бей, – мне нужны твои глаза!

– Так как я не нахожу способа избежать этого, – сказал зять, – я тебе дам свои глаза.

– Завтра утром пусть твой гость не садится на своего коня и пусть оружия с собой не берет, – сказал бей. – Вместе отправляйтесь на дорогу, я буду в засаде.

На том они и разошлись.

На следующий день зять бея сказал своему гостю:

– Чтобы размяться, совершим с тобой небольшую прогулку!

– Хорошо, – ответил гость.

Когда же вышли, хозяин сказал:

– Не садись на своего коня, дай ему отдохнуть. Оружие тоже оставь. Мы долго гулять не станем, скоро вернемся.

У Айдемира появилось подозрение, но он виду не подал, только оседлал своего коня, закрепив удила и закрыв его в конюшне. Началась прогулка. Когда они очутились рядом с засадой, люди бея схватили и убили героя. Конь, которого он закрыл в конюшне, разбил дверь, прибежал на место гибели хозяина, унес труп Айдемир-хана и вернулся с ним на родину, где родители предали его земле. Вот как умер Айдемир-хан, и это правда.

СЫН ПАХАРЯ

Жил-был некогда Сын Пахаря. Однажды ночью ему приснился сон.

– Я видел сон, – сказал он.

– Расскажи, – попросили присутствующие.

Сын пахаря разозлился и ответил:

– Не могу. В этом мое счастье⁴.

Завязалась драка и одного из присутствующих Сын Пахаря убил. Стража схватила его, привела в тюрьму и заключила в нее как преступника.

В это время бей казаков направил бею убыхов палку и письмо. Из письма узнали вот что: «Ответьте, где низ и где верх этой палки. Если вы неправильно ответите, я пойду на вас войной».

Собравшиеся осмотрели палку, но к единому решению не пришли. Тогда отправили булочника бея к тюрьме, где его спросили:

– Какие новости в стране?

Он ответил:

– Бей казаков прислал нам палку и письмо. В письме сказано: «Если вы назовете, где верх и где низ палки, хорошо. Если нет, мы на вас войной пойдём». Наш бей собрал всех видных людей, но никто из них точный ответ дать не может...

Сын Пахаря сказал:

– Я отгадаю, если меня попросят.

Так и передали бею. Бей велел привести Сына Пахаря и услышал от него:

«Наполните водою котел, бросьте туда палку, и тот конец, который всплывет первым на поверхность, будет «верхом», оставшийся же под водой – «низом».

Так и сделали. Когда палка всплыла, взяли два лоскута. Белым перевязали «верх», красным – «низ», а в ответном письме написали, каким цветом обозначен «верх» и каким – «низ». Сына Пахаря вернули в тюрьму.

Несколько лет жили мирно. Затем бей казаков направил к ним трех верблюдов и письмо: «Угадайте, какая из них мать, какая дочь и какая внучка, если не узнаете, я пойду на вас войной».

Убыхский бей собрал своих советников. Они долго думали, но ответа не нашли. Тогда бей опять послал того же булочника к тюрьме, где его спросили:

– Какие новости в стране?

Он ответил:

– Бей казаков отправил нам трех верблюдов и письмо, где пишет, что если мы не узнаем, какая из них мать, какая дочь, а какая внучка, он пойдет на нас войной.

Когда Сын Пахаря услышал эти слова, он сказал:

– Я узнаю.

Бею передали, и он вновь велел его привести. На этот раз

Сын Пахаря сказал:

– Пусть построят большое помещение для скота, но только с одной дверью...

Помещение построили, закрыли в нем трех верблюдом, а дверь прикрыли. Затем палками стали бить верблюдов. Они силой вышибли дверь, мать вышла первой, за ней дочь, последней внучка.

– Вот он, точный ответ, – сказал им Сын Пахаря.

Тогда они повязали белый лоскут к шее матери, красный – к шее дочери, черный – к шее внучки, о чем и написали в ответном письме, и отправили вместе с верблюдницами к бею казаков. А Сына Пахаря опять вернули в тюрьму.

Еще несколько лет прошло мирно. Затем бей казаков прислал им кусок железа, в семь слоев, а в письме написал: «Если вы продырявите железо одним ударом, хорошо, если не продырявите его, пойду на вас войной». Бей опять созвал совет и прочел письмо.

– Что нам делать? – спросил он всех.

Пока они думали, не зная, что ответить, булочник бея пошел к тюрьме, где его спросили, что случилось.

Он поведал:

– Бей казаков прислал нам кусок железа. Если мы не сумеем одним ударом его продырявить, он пойдет на нас войной.

Сын Пахаря откликнулся:

– Если меня отсюда выпустят, я продырявлю.

Бей велел привести, и Сын Пахаря сказал:

– Если Бог поможет, я продырявлю, – после чего ударил по железу и продырявил его.

Бей даровал ему свободу. Два или три месяца Сын Пахаря гостил у бея.

Вскоре бей казаков написал новое письмо. В нем говорилось: «Я хочу, чтобы ты отправил мне того ученого и умного человека, которого держишь при себе». Бей объявил Сыну Пахаря: «Он требует тебя».

– Хорошо, если ты меня пошлешь, я поеду.

– Очень хорошо, езжай, – согласился бей.

Тогда Сын Пахаря сказал ему:

– Пусть запрут в конюшне пять коней и откармливают тридцать дней.

Бей распорядился. Прошло тридцать дней, и Сын Пахаря оседлал каждого из них. Поцеловав руку бею, он сел на своего коня, держа на привязи остальных. Так он отправился в путь.

По дороге он встретил одного пахаря и приветствовал его:

– Да спорится твой труд!

– Да возлюбит тебя Бог, – ответил пахарь.

– Почему ты привязал к ногам эти тяжелые мельничные жернова? Ты, видно, очень силен.

– Не восхищайся этим. Сын Пахаря продырявил железо, посланное беем казаков, он сильнее меня!

– Если ты встретишь этого Сына Пахаря, последуешь ли ты за ним туда, куда он пойдет?

– Да, я последую за ним всюду.

– Сын Пахаря – это я. Садись на одного из коней!

Оставив в поле быков и плуг, пахарь сел на коня и последовал за ним.

На следующий день своего путешествия они встретили человека, лежащего на земле.

– Почему ты лежишь на земле? – спросили они.

– Я слушаю то, что говорится в мире.

– Выходит, твой слух очень тонок.

– Не восхищайся этим. Сын Пахаря, который продырявил железо, посланное беем казаков, достоин большей похвалы.

– Если бы ты встретил его, последовал бы ты за ним туда, куда он идет?

– Да, последовал бы.

– Я – Сын Пахаря.

– Иду, – сказал человек и, сев на коня, присоединился к ним.

На дороге они увидели человека, лежавшего возле большо-

го озера стоячей воды.

– Что ты делаешь? – спросили они.

– Вдыхаю эту воду, пью ее, затем, когда хочу, выплевываю.

– В тебе большая сила.

– Что моя сила? Сын Пахаря продырявил железо, присланное беem казаков, у него больше силы, чем у меня.

– Если ты встретишь его, пойдешь за ним?

– Да.

– Сын Пахаря – я, садись на этого коня.

Человек сел на коня и последовал за ними.

Продолжая путь, через день или два они увидели человека, роющего холм киркой.

– Что ты делаешь? – спросили его.

– Уничтожаю этот холм, а землю бросаю туда, – и показал в сторону отдаленной долины.

– О, у тебя много силы.

– Нет, немного. Сын Пахаря продырявил железо, присланное беem казаков. У него силы больше.

– Если ты его встретишь, последуешь за ним?

– Да.

– Я и есть Сын Пахаря. Садись на этого коня.

– Хорошо, – ответил человек с киркой и сел на коня. Теперь их стало пятеро.

После одного или двух дней пути они оказались в стране казаков. Стража увидела их и остановила.

– Откуда вы?

Они ответили:

– Ваш бей, казаки, пригласил нас к себе погостить, мы же из страны бея убыхов.

– Очень хорошо, – ответили им казаки и привели их к своему бею.

– Эти люди пришли к тебе в гости, – сказали они ему.

Бей велел их отвести и устроить в большом доме, где они оставались двадцать дней. Между тем, бей казаков созвал своих

советников, всех видных людей. Они пришли. Бей сказал им:

– Будет лучше, если мы их отсюда не выпустим, таково мое мнение. Теперь вы скажите свое.

Ему ответили:

– Лучше убить каждого из них по одному, чтобы вина не пала на нас.

Так и порешили.

Один из них сказал:

– Прикажем им принести воду из сада, где живет дракон. Пусть по очереди направляются туда, а дракон каждого из них съест.

– Очень хорошо, – согласился бей.

Но тот, у кого был утонченный слух, эти речи услышал и слово в слово пересказал своим спутникам. Пахарь, который пахал с жерновами, привязанными к ногам, предложил:

– Я пойду туда и убью дракона.

Когда гостям принесли поесть, они попросили воду. Им дали кувшин и сказали:

– Принесите воду из сада.

Пахарь поднялся, взял кувшин и пошел в сад. Внезапно появился дракон. Возле воды лежал большой камень. Пахарь бросил этот камень в сторону дракона, попал ему прямо в голову и убил. Затем, наполнив кувшин водой, напоил спутников.

Сейчас же сообщили бею о случившемся. Тогда он снова созвал своих советников и спросил, что делать.

Ему ответили:

– Наполним водою семь котлов, бросим туда муку, соль, все это прокипятим, добавим хлеба и скажем им: «Пейте!». Таким образом мы их уничтожим.

Человек, у которого был тонкий слух, рассказал об этом своим спутникам. Тот, кто пил воду из озера, сказал:

– Не страшно. Я это выпью.

Наутро люди бея вскипятили семь котлов супа и принесли им.

– Пейте, – сказали они, – вы должны все это выпить.

Человек, пьющий воду из озера, попросил, чтобы ему принесли четыре пиалы. Когда их ему принесли, он налил каждому из своих спутников по пиале, сам же, поднимая котел за котлом, выпил все до капли.

Несколько дней гости жили спокойно. Бей казаков снова собрал совет.

– Как быть? Все, что мы ни говорим, не помогает.

Напуганные, они, наконец, решили:

– Скажем им теперь, чтобы они одним ударом меча повалили самое большое дерево.

Тот, у которого был тонкий слух, оповестил об этом своих спутников. Тогда Сын Пахаря сказал:

– Если бог мне поможет, я сделаю это.

Его товарищи согласились с ним.

Бей казаков дал им десять дней срока, а сам велел собрать всех людей страны, чтобы они присутствовали при рубке самого большого дерева. Когда наступил срок, Сын Пахаря пришел на это место со своими спутниками. Он помыл руки, ноги, лицо и долго молился богу. Затем вытащил меч и изо всей силы, которую ему бог послал, ударил по дереву. Дерево упало на собравшихся и убило очень много людей.

Тогда спутники вскочили на коней и помчались. Они ворвались в дом бея, взломали дверь, похитили его дочь и направились в обратный путь. Целое войско казаков стало их преследовать и после трех дней пути настигло. Тот из спутников Сына Пахаря, у которого была кирка, приблизился к холму, стал его долбить, а землю киркой отбрасывать в сторону преследователей. Вскоре он их всех забросал и похоронил под толстым слоем земли.

Когда они вернулись к холму, где им встретился человек с киркой, человек тот сказал: «Я дальше не поеду», – и остался.

Затем, подъехав к месту, где им встретился человек с тонким слухом, они и с ним попрощались.

Втроем продолжали путь. Возле озера с ними попрощался

человек, пьющий из него воду.

Доехав до поля, где стояли быки, запряженные в плуг, пахарь сказал:

– Я дальше не поеду. Мое место здесь.

Оставшись один с дочерью бея, Сын Пахаря вернулсЯ в дом уبخского бея. Его встретили с большой радостью. Все люди страны собрались, чтобы приветствовать его. И дали ему в жены одновременно и дочь бея уبخов и дочь бея казаков.

Это и увидел когда-то Сын Пахаря во сне, когда сидел между Солнцем и Новой Луной. Теперь он и вправду сидел между ними и видел собственными глазами и Солнце и Новую Луну.

Свадьба длилась пятнадцать дней. Все жители страны на ней побывали. И меня пригласили. Когда свадьба кончилась, я им сказал:

– Возвращаюсь домой!

На дорогу они дали мне три груши. Пока я возвращался, рассказчик этой истории съел одну, вторую съел я сам, а третью съел Ильяс. Вчера я был там, а сегодня – здесь.

ТРИ СОВЕТА

Жили-были некогда два бея. Один из них умер, оставив сыну большое наследство, а там, где много добра – много друзей. Сын растратил с друзьями все свое добро, и друзья покинули его. Оставшись один, он подумал: «Ведь у моего отца был друг – бей. Найду его и то, что он мне даст, возьму». И стал он искать этого бея.

Когда он его нашел, бей сказал ему:

– Пусть дни твои будут удачными!

Молодой человек ответил:

– Да не оставит тебя Бог!

Затем бей спросил:

– С чем ты пришел?

– Мой отец был тебе другом, я пришел к тебе за помощью.

– Что просишь ты?

– Добра.

Бей ответил:

– Если хочешь добра, то все, что есть на этой равнине, бери. Но вместо этого могу дать тебе три совета. Подумай три дня и выбери: или добро, или три совета.

Прошло три дня. Бей вошел в гостевое помещение и спросил:

– Так что же ты выбрал?

– Три совета.

– Во-первых, пускаясь сегодня в путь в надежде к вечеру добраться до деревни, помни: если вечер застанет тебя в пути, ты путь не продолжай, а попытайся на месте найти ночлег. Во-вторых, если тебе встретится человек, которого преследуют и хотят убить, не пытайся спасти его и предоставь это Богу. В-третьих, если возникнет у тебя желание убивать, сначала хорошо подумай, а потом уже убивай.

Так сказал бей.

Гость тронулся в путь. Когда наступил вечер, он развел костер в укрытии и провел ночь, сидя у огня. На следующий день ему встретилась лошадь; подойдя ближе, он увидел, что она без всадника, но с грузом золота. Тогда, поймав лошадь, он ее оседлал. Немного погодя ему встретилась вторая лошадь, тоже без всадника и тоже с золотом. Он привязал ее к своей лошади. Продолжив путь, он встретил третью лошадь. И она была без всадника, и на ней было золото. И ее он привязал к остальным. Через какое-то время он натолкнулся на три холодных трупа. Это были хозяева лошадей. Тогда путник сказал себе: «Не послушайся я бей, этой ночью и меня постигла бы та же участь».

По дороге домой ему встретилась деревня, но в ней не было ни одного мужчины. Он решил погостить три дня. Гостем и его лошадьми занялись три замужние женщины. Когда одна из них готовила ему постель, он спросил ее:

– Сестра, скажи мне, куда делись все мужчины?

Ему ответили:

– К несчастью, вниз ведет одна дорога. Все по ней ушли. Наши мужья тоже ушли и их все нет.

Гость уснул и наутро сказал:

– Отправлюсь и я этой же дорогой, вы же до моего возвращения поухаживайте за моими лошадьми.

И он отправился. Ему встретилась крепость, у ворот которой скопилось много народа. С одной стороны путник увидел пятнадцатилетнюю красавицу, а с другой – привязанное, похожее на свинью существо. Люди кричали девушке:

– Если ты не выйдешь замуж за чудовище, мы тебя уьем!

Люди не только кричали, но и избивали ее хлыстом.

Подъехавший спросил:

– В чем она провинилась?

Ему ответили:

– Мы выдаем ее замуж за это чудовище.

Охваченный жалостью, путник вспомнил слова бея и заявил:

– Бог ниспослал тебе такую судьбу, девушка, выходи за него замуж.

Бог прекратил колдовство: чудовище, похожее на свинью, превратилось в красивого и чистого юношу. Юноша и девушка поцеловались. Подъехавшему же сказали:

– Ты спас нас, погости в нашем замке.

Войдя в помещение и посмотрев оттуда в окно, гость увидел много мужчин с необычно длинными бородами и ногтями. Он спросил:

– Кто они?

Ему ответили:

– Это все те, кто приходил до тебя и спрашивал: «Почему вы бьете девушку?» Из-за этого их здесь и заключили. И тебя ждала бы та же участь, если бы ты не произнес слово «Бог».

Тогда гость сказал:

– Освободите их!

И их освободили. После трех дней гость объявил о своем отъезде. Хозяева спросили:

– Какую ценную и не тяжелую вещь хотел бы ты от нас получить?

– Спасибо, какую вы сами захотите отдать.

Они нагрузили добром трех лошадей. Люди, которых он освободил, двинулись вместе с ним в ту деревню, где ждали его лошади. Вскоре, войдя в гостевое помещение, гость сказал:

– А теперь я уезжаю.

Освобожденные им мужчины решили последовать за ним. Когда они все вместе достигли границ его страны, он сказал им:

– Я поеду вперед и посмотрю, что происходит в моей деревне.

Пока он ехал, наступил вечер. В полночь путник оказался в своем дворе и увидел, что дом его разрушен; лишь в гостевом доме⁵ горел свет. Подойдя к окну и заглянув туда, он увидел мужчину, лежащего рядом с женщиной, женщина была его женой. Хватаясь за оружие, он сказал себе: «Это ведь моя жена! Я убью их обоих!» Но тут же вспомнил, что сказал ему бей. Призадумался, стал прислушиваться. В это время мужчина, лежащий рядом с женщиной, проснулся и сказал:

– Мама, а где мой отец? Когда он вернется?

Она ответила ему:

– Сегодня или завтра. Он привезет тебе много добра, а теперь спи.

Человек вспомнил, что когда он покидал дом, жена его была беременной, что он многие годы отсутствовал, так что сыну его уже пятнадцать лет. Тогда путник постучал в дверь и услышал:

– Гость стучит. Вставай, открой ему.

Когда юноша открыл дверь, жена сказала:

– Я пойду к соседям.

На что вошедший ответил:

– Никуда не ходи, это я – твой муж.

И все они остались до утра.

Утром хозяин встретил своих путников и устроил настоя-

щий царский пир, длившийся семь дней. Я проезжал эту деревню и все эти дни праздновал с ними. Когда я уезжал, они дали мне три груши. Одну я дал рассказчику этой истории, вторую съел сам, а третью отдал Ильясу.

ЧЕЛОВЕК, РЕШИВШИЙ СТАТЬ НЕСЧАСТНЫМ В МОЛОДОСТИ

Жил-был некогда богатый молодой человек. У него были жена и двое сыновей. Однажды ночью во сне он услышал обращенный к себе вопрос: «Настанет время, когда с тобой случится беда. Когда бы ты хотел, чтобы она с тобой случилась: в молодости или в старости?». Он не решился на выбор и ответить не смог. На третью же ночь он сказал себе: «Если вновь меня спросят, выберу молодость, ибо если трудности обрушатся на мою голову в старости, вряд ли я сумею их преодолеть». Уснув рядом с женой, он опять увидел тот же навязчивый сон. И он ответил во сне: «Если такое случится, пусть произойдет в молодости». При этом он невольно замахнулся и задел грудь лежащей рядом жены. Жена проснулась и набросилась на мужа:

– Ты что? Голову потерял?

Муж ответил:

– Ничего особого.

– Как ничего особого?

Но муж не хотел рассказывать ей сон и поэтому солгал:

– Я вспомнил свое детство и невольно сделал резкое движение кулаком.

Несколько дней спустя этот человек вышел из дома по своим делам. Вдруг он услышал крики и увидел огонь в той стороне, где был его дом. Вскоре до него донеслось:

– Это горит дом Ахмет-бея!

Все бросились в ту сторону. Он же не тронулся с места.

Огонь потушить не удалось. Жену и детей спасли, однако все остальное сгорело до последней ложки. Возвращаясь с пожара, люди увидели его спокойно сидящим и стали упрекать:

– Что ты за человек? Твой дом горит, мы спасаем твою жену и детей, остальное добро не смогли спасти, а ты сидишь тут...

– Спасибо вам. Если бы я был там, то и этого сделать не сумел бы. Так что – слава богу! – сказал на это Ахмет-бей.

Несколько дней оставался он в своей деревне, но стал замечать, что все те, кому он раньше делал добро, теперь его избегали. На расстоянии одного дня ходьбы у него были пастбища, где было много овец и лошадей. Взяв жену и детей, он отправился туда. В пути они встретили людей, в которых узнали своих пастухов.

– Я как раз иду к вам, а вы куда идете?

Они ответили своему хозяину:

– То, на что ты рассчитываешь, уже не существует. Прошел большой ливень, случилось наводнение и вода унесла в море всех твоих овец и лошадей.

– Если так, – ответил хозяин, – идите своей дорогой! Я больше ничем вам помочь не могу. Мне же остается лишь прочесть, что написано на моем лбу. После того, что со мной сегодня произошло, откуда мне знать, как сложатся мои дела. – Сказав это, он вернулся в свою деревню.

Несколько дней они ютились по разным углам. Наконец, Ахмет-бей сказал жене:

– Так дальше жить нельзя. Я не вижу никого вокруг, кто бы хотел нам помочь. Возьмем наших детей и когда наступит ночь, уйдем отсюда, да так, чтобы нас никто не видел. Будем идти до тех пор, пока не найдем заработка в местах, где нас никто не знает.

Так они и поступили. После долгой ходьбы попали в незнакомую деревню. Ахмет-бей спросил у прохожего:

– Кто мог бы нас приютить на эту ночь?

– Прохожий ответил:

– Если вы направитесь к старейшине нашей деревни, он вам не откажет.

Старейшина завел Ахмет-бея в гостевое помещение, а жену его и детей устроил на кухне. По вечерам жители этой деревни обычно собирались в гостевом помещении своего старейшины. Они спросили гостя:

– Откуда ты и куда держишь путь?

Он ответил:

– До тех пор буду идти, пока не найду работу.

– А что ты можешь делать?

– А что вы можете мне предложить?

Они сказали:

– У нас некому смотреть за коровами. Если ты с этим справишься, отправляйся на наши выпасы.

Гость ответил:

– Я готов, если вы найдете помещение для моей жены и детей.

– Очень хорошо, – ответили они.

На следующий день у выхода из деревни, где обычно собирался скот, ему указали на пустой дом. Он устроил там жену и детей, а сам ушел с коровами. Так он переходил с ними с выпаса на выпас, и жители деревни были им довольны.

Однажды, когда пастух ушел с коровами, в том месте, где находилась его семья (а это была равнина), остановилось войско. Жители деревни явились приветствовать воинов. Начальник войска сказал своим людям:

– Разведите огонь!

Старейшина деревни, услышав это, спросил:

– Зачем тебе огонь?

– Хочу вскипятить чай.

– Не утруждай себя, в этом доме есть огонь и там тебе готовят чай.

Начальник войска согласился, и жители деревни велели жене пастуха приготовить чай. Она приготовила чай и велела отнести его. Начальник войска спросил:

– Кто вскипятил этот чай?

Ему ответили, и он сказал:

– Я никогда еще не пил такого вкусного чая, я хочу дать этой женщине немного денег.

– Очень хорошо, – ответили жители деревни, – они бедны. Дай деньги нам, и мы передадим.

– Нет, я хочу сам вручить эти деньги.

Сказав это, он велел воинам сесть на коней и сам сел в седло. Несколько жителей провели его к дому жены пастуха и сказали ей:

– Выходи, начальник войска даст тебе немного денег.

– Пусть он их даст вам, а вы мне их передадите, – ответила она.

Но начальник войска сказал:

– Нет, я хочу сам тебе их дать. Протяни из дверей руку, и я положу их тебе на ладонь.

Она протянула руку и раскрыла ладонь. Начальник войска покопался в карманах, протянул свою руку к ее ладони, схватил за запястье, выгасил из дома, посадил на коня и пустил его галопом. Войско поспешило за ним. Дети остались одни и стали плакать.

Жители деревни не знали, что и сказать. Наступил вечер. Дети, плача, вышли встречать отца. Отец спросил их:

– Что случилось?

– Сегодня пришли воины, один из них схватил нашу мать за руку и увез с собой. Что же нам делать, если не плакать?

Отец стал их успокаивать:

– Не плачьте, я найду ее!

Вернувшись домой, он стал расспрашивать соседей и узнал, как все произошло. Он сказал себе:

– Если я останусь здесь, то первое, что я услышу из уст односельчан, будет: «У храброго мужчины они не посмели бы отнять жену». Поэтому будет лучше, если я возьму детей и уйду отсюда.

Так он и сделал, среди ночи взял детей и ушел.

Находясь в пути, они подошли к реке. Рассвело. Он внимательно осмотрел реку и понял, что ее невозможно перейти. Усадив одного ребенка на плечи, а другого оставив на берегу, он перешел с ним реку. Усадив ребенка на берег, отец вернулся за вторым сыном и стал его переносить через реку. Находясь посреди реки, он увидел на берегу медведя, который уносил его сына, перенесенного раньше. Отец хотел догнать медведя и заторопился, а ребенок, который сидел на его плечах, потерял равновесие и упал в воду. Бурное течение унесло его. Исчез и тот, кого унес медведь. Так Ахмет-бей остался один.

Он пересек реку и призадумался, но потом решил, что думать ему больше не о чем. Шагая и днем и ночью, он ел, если что-нибудь находил, а если не находил, продолжал идти. Так он добрался до большой деревни. Он вошел в кофейню и сел в стороне. Стоя у плиты, хозяин увидел чужестранца и сказал:

– Почему ты сидишь там? Подойди и садись сюда, – затем добавил: – Откуда ты и куда держишь путь?

– Иду в поисках какой-нибудь работы.

– Тогда и работай на меня.

– Я готов делать то, чему ты меня научишь.

– Становись к плите.

Шли дни, и он стал справляться лучше, чем его хозяин.

Прошло несколько лет. однажды бей этой страны объявил:

– Тому, кто напишет лучшее стихотворение, я дам много денег.

Жители заговорили:

– Кто напишет это?.. А кто такое может?.. В нашей деревне никто писать не сумеет...

Ахмет-бей слушал все эти толки и предложил:

– Раз никто из нашей деревни написать не может, я напишу что-нибудь.

– Пиши, – решили односельчане.

Он сел и долго ли, коротко ли, но что-то написал и распечатался.

Бей прочитал все сочинения и больше всего ему понрави-

лось то, что написал Ахмет-бей. Он велел привести его и сказал:

– Ты будешь жить в моем доме.

– Очень хорошо, – и остался у бей.

В саду бей находилась привязанная женщина, которую день и ночь стерегла стража. Однажды два стражника заговорили между собой:

– Расскажи что-нибудь, а то скучно нести караул.

– Хорошо, но то, что я расскажу, обожжет тебе сердце.

– Пусть, рассказывай

– Я был сыном богатого человека по имени Ахмет-бей. Нас у матери было двое. Вначале сгорел наш дом, затем весь наш скот унесло в море наводнение. Тогда ночью наш отец увел нас с матерью из деревни, и мы очутились на новом месте. Там нас никто не знал. Отец стал пасти коров, мы же с матерью жили в доме на краю деревни. Однажды рядом с нами остановилось войско. Начальник их верхом приблизился к нашему дому, схватил за руку мать и увез ее с собой. Мы с братом стали плакать, а вечером, когда вернулся отец, обо всем ему рассказали.

В ту же ночь отец увел нас из этой деревни. К утру мы подошли к реке. Отец велел мне подождать на берегу, а младшего брата посадил на плечи и стал переносить на противоположный берег, затем вернулся за мной. Когда мы находились на середине реки, то там, где нас ждал младший брат, появился медведь и утащил его. Отец поспешил, и я упал в воду. Он пытался меня поймать, но вода меня унесла. Однако, недалеко был канал и мельница. Там я спасся, уцепившись за ветку дерева. Мельник заметил меня, вытащил из воды и привел к себе. Там я и стал жить до ухода на службу.

Тогда заговорил второй стражник:

– Твой младший брат, которого утащил медведь, – это я. Охотники, находившиеся в лесу, убили медведя, взяли меня, воспитали и я жил с ними до ухода на службу. Вот мы и встретились. Но где же теперь наши родители?

И тут женщина, привязанная к дереву, сказала:

– Женщина, которую вы сторожите, – ваша мать. Когда он

меня увез, то хотел, чтобы я стала его женой, но я не соглашалась. Тогда бей сказал: «Пока ты не скажешь «да», будешь привязана к этому дереву».

Стражники, услышав ее слова, бросились к ней и стали ее развязывать. Другие воины побежали к бею и рассказали о случившемся.

– Нужно их за это убить, – сказал бей.

Но его секретарь Ахмет-бей вмешался и предложил отправиться на место и там все выяснить. Стражники рассказали бею, кто они и кем им приходится пленная женщина.

Услышав их рассказ, Ахмет-бей сказал:

– Она – моя жена, они же – мои сыновья. То, что ты слышал, бей, правда. Теперь тебе решать, что делать.

Тогда бей ответил:

– То, что все вы рассказали, сходится, мне нечего к этому добавить, будьте счастливы все вместе!

Он позаботился о них, дал им много скота и денег и, сожалея о своем поступке, помогал им до самой смерти. Они же жили все вместе в еще большем богатстве, чем прежде.

Вот что нам рассказали. Если кто-нибудь расскажет лучше, пусть рассказывает.

КОНЕЦ ИСТРЕБЛЕНИЯ СТАРИКОВ

Наши предки обычно говорили старикам: «Чтоб тебя Бог потащил веткой дикого винограда». ⁶ А говорили они так вот почему: в старину люди жили долго, и если глубокий старик не умирал своей смертью, то его привязывали к ветке дикого винограда и спускали в овраг.

Как-то один человек привязал своего отца к ветке лозы и стал спускать в овраг. Старик ударился головой о камень и рассмеялся. Сын спросил его:

– Отец, отчего ты засмеялся?

– Когда я тащил своего отца по этой же дороге, – ответил

отец, – так и он ударился об этот же камень. Вот это и рассмешило меня.

Остановился сын и призадумался.

– О чем ты задумался? – спросил отец. – Разве ты не ведешь меня больше в овраг?

– О чем я задумался? – ответил сын. – Завтра, наверное, и я ударюсь головой об этот камень.

Поднял он отца на руки и вернулся домой. Несколько лет он прятал отца у себя.

Собрался однажды народ той страны, потому что умер правитель и надо было выбирать нового. Первого, увидевшего луч восходящего солнца, и назначат новым правителем. Вернулся сын домой, говорит отцу:

– Завтра утром на заре соберется народ, и тот, кто первым увидит восход солнца, станет правителем.

Отец сказала ему:

– Все начнут смотреть в сторону восхода, ты же посмотри в сторону захода, и первым увидишь луч солнца.

На следующее утро собрался народ и стал смотреть на восток, он же оглянулся на запад и первым увидел отраженный на высокой скале луч солнца.

– Вот солнце! – крикнул он.

Посмотрел народ туда и тоже увидел солнце.

– Как ты об этом догадался? – спросили его. Человек ответил:

– Отец меня научил.

Задумался народ: видимо, и старики нужны.

После этого стали относиться к ним с уважением, и никто их больше не тащил веткой дикой лозы.

КРАСНОЕ ГОРЛЫШКО

Некогда жил в Черкесии человек по имени Чанча. У него было много друзей и товарищей. Его гостевой дом всегда был открыт для прохожих, которых он угощал. Однажды к нему в усадьбу явился всадник и позвал хозяина, который вышел ему навстречу:

– Заходи! – крикнул он гостю.

– Хотел бы, да не могу, за мной гонятся враги, они уже недалеко отсюда. Если я от них убегу, тогда войду к тебе, а если нет, то я пройду мимо, – сказал всадник.

– Если ты пришел ко мне в гости, то заходи! Я отдам свою жизнь, но тебя никому не отдам.

Всадник спешил и вошел в гостевой дом. Вскоре появились преследовавшие его враги и позвали хозяина. Чанча вышел и пригласил их:

– Если вы пришли в гости, заходите!

– Мы не войдем, мы слышали, что наш враг находится здесь. Вот кого мы хотим, – сказали они.

– Увы, он у меня в гостях, а гостей не предают, – ответил Чанча, но, почувствовав, что его не слушают, добавил: – Я вам его не выдам, скорее я вам свою жизнь отдам.

Тогда всадники разозлились и приблизились к дверям. Чанча им сказал:

– Лучше мне отрежьте голову!

В ярости всадники начали его бить и перерезали ему горло. Тогда по божьей воле Чанча превратился в птицу и улетел высоко в небо. В тот же миг всадники тоже превратились в птиц и улетели. Чанча, красное горлышко (от крови), стал маленькой птичкой, которая зимой прилетает к деревне, к людям, залетая в дома и вылетая из них: те же живут в лесах, где их никто не видит. Они летают только по ночам и, раскаиваясь в содеянном, кричат:

– У-у-у-у!

Итак, хорошо обращайся с гостями, которые к тебе прихо-

дят. Если даже ты рискуешь жизнью, не предавай гостей.

Однажды я был в той деревне, где жил Чанча. Был большой праздник. Я тоже веселился, танцевал и пел. Мы ели и пили и в минуту моего ухода мне дали половину говяжьей головы. Я взял ее и отправился, чтобы принести ее тем, кто слушает мою сказку. Но по дороге мне повстречалась злая собака, которая преградила мне дорогу. Чтобы пройти, я ей бросил эту голову. И так я вернулся к себе. Вот и конец сказке. Вчера я был там, а сегодня я здесь.

БЕЙ КУШЫКУ

Жил-был один бей. Ходил он в походы и воевал иногда год, два или три подряд. Обычно он отправлялся в страну казаков, брал их в плен и угонял к себе. Так воевал он с ними дни и ночи и другого дела, кроме войны, не знал. Когда же пришла старость и иссякли силы, он вызвал к себе молодого бея по имени Кушыку, жившего по соседству, и сказал:

– Стар я стал. Отныне правителем будешь ты. Хорошо защищай страну, я ведь обучил тебя обязанностям бея.

Так сказал бей, ставший старым, и уединился в своем доме. Молодой же бей отправился в страну казаков, объездил ее вдоль и поперек, воевал там и охранял свою страну от набегов, но каждый раз, когда он возвращался, то прежде чем направиться в свой дом, заходил к старому бею, сообщал ему новости и описывал то, что видел.

Однажды Кушыку ушел в поход и не возвращался три года. На обратном пути он обогнал свою дружину и сразу же направился в гостевую палатку бея. Собрались там и все соседи. Молодой бей поцеловал руку старому и остался стоять. Старый бей сказал Кушыку:

– Добро пожаловать! Какие новости?

Бей Кушыку ответил

– В том, что я видел, нет ничего ни важного, ни интересно-

го. Одна лишь вещь меня удивила. Утром позавчерашнего дня, находясь в пути, я увидел на одном дереве три пары башмаков, которые дрались между собой и, поднимаясь к верхушке дерева, старались сбросить друг друга вниз.

Старый бей заметил:

– И это произойдет.

Бей Кушыку продолжал свой рассказ:

– А вчера утром, когда я возвращался, то увидел некое существо удивительной красоты, такой совершенной, что только богу под силу создать нечто подобное. Я решил остановиться и поближе рассмотреть эту красоту. На самом деле верхняя часть, та, что выше шеи, была исключительно красивой. Но подойдя совсем близко, я увидел то, что меня очень удивило: если верхняя часть восхищала, то ниже шеи я обнаружил сосуд полный грязи. А сегодня утром на пути к дому я вновь удивился, увидев на большой равнине собравшихся людей. «Что это за собрание?» – подумал я и направился к месту, где находились эти люди. Когда я посмотрел, то увидел, что они рвут и топчут в грязи все книги, ниспосланные нам Богом. И это меня очень удивило.

Старый бей долго думал, затем сказал:

– Бей Кушыку, я провел немало лет в походах, выполняя свой долг и защищая страну. Но я не сумел столько увидеть и познать, сколько ты увидел и познал теперь. Ты увидел то, что должен был увидеть, ты знаешь то, что тебе необходимо знать. До сих пор те, кто исполнял обязанности беев, с этим справлялись. Но у этих обязанностей, оказывается, есть свой срок, и срок этот наступил сегодня. И тебе теперь придется расстаться с мечом, ибо сегодня наступил последний день правления беев. Сегодня наступил конец бейству. Ты узнал то, чего я узнать не сумел. Скажи себе, что ни один бей уже не узнает то, что узнал ты, и удались на покой.

На этом старый бей прервал беседу.

Тогда знатные соседи, собравшиеся в доме старого бая, спросили хозяина:

– Когда бей Кушыку пришел, ты спросил его о новостях. Он

сообщил тебе то, о чем ты его спросил, но мы ничего не поняли из того, что он тебе сказал. Объясни нам, чтобы и мы поняли.

Старый бей ответил:

– Бей, которого я расспрашивал, сказал правду. Почему же вы ее не поняли?

– Мы не поняли, но если ты нам объяснишь, то и мы поймем.

– Позавчера на обратном пути, сказал мне Кушыку, он увидел на дереве три пары башмаков, которые дрались между собой за место на верхушке и пытались при этом друг друга сбросить. Настанет день, когда люди начнут оспаривать между собой звание бея и станут драться за это звание.

Присутствующие сказали:

– Неужели такое возможно? Если люди перестанут отчитываться друг перед другом, то как же они смогут жить?

– Однажды это произойдет, даже если жизнь из-за этого станет невозможной, – ответил им старый бей.

– На следующий день, когда Кушыку возвращался, то увидел существо удивительной красоты, такой, что только Богу под силу сотворить. Он приблизился и, как он говорит, увидел, что выше шеи все было красиво, низ же представлял собой сосуд с грязью. Так что же это такое? – спросили они у старого бея.

Бей ответил:

– В этом мире нет ничего красивее человека, если этот человек обладает умом. Если же нет, если нет у него мыслей в голове, то он – всего лишь сосуд с нечистотами.

– Сегодня же утром и тоже на обратном пути бей Кушыку заметил сборище людей. Он приблизился к ним и увидел, что все то, что Бог послал нам для нашей религии, для нашего наставления, все книги, кораны, все это они рвали, затаптывали в грязь. Так что же это такое? – спросили они у старого бея.

Бей ответил:

– Настанет день, когда бросят в грязь наши книги, наши кораны, согласно которым мы живем.

Знатные люди сказали:

– Если такое произойдет и станут бросать в грязь наши книги, которые учат нас, то как жить, как же мы жить будем?

Старый бей ответил им:

– И настанет день, когда и такое произойдет.

ЖЕНСКИЙ УМ

Жил некогда человек. Отправился он в чужую страну зарабатывать деньги. Собрал за год пятьсот лир и призадумался:

– Где мне хранить эти деньги? Отдам-ка их кади¹, а когда понадобятся, заберу обратно.

Но когда решил он возвратиться домой и пришел за своими деньгами, кади сказал:

– Я никаких денег от тебя не получал.

Человек подумал: «Что же мне делать? Ведь не убить же его за это!»

Вышел он и в раздумье присел у дороги. Подходит к нему женщина и спрашивает:

– Над чем это ты задумался?

– Я дал кади на хранение пятьсот лир, – отвечает человек, – а он отказывается их возвращать.

Женщина говорит:

– Не беспокойся, пойдем завтра к нему и вернем твои деньги.

На следующий день женщина со свертком в руке, вместе с девочкой и человеком отправилась к кади.

– Подождите меня здесь, – сказала она, – я пойду к нему одна.

Очувившись наедине с кади, она сказала ему:

– Мой муж моряк, сейчас он в дальнем плавании, у меня же много золотых монет, бриллиантов, рубинов, жемчуга, самоцветов, словом – много ценных вещей.

И, развернув сверток, показала ему содержимое.

– Все это, – продолжала она, – я решила отдать тебе на хра-

нение. Когда эти вещи мне понадобятся, ты вернешь их.

Сказав это, она топнула ногой. Это был знак, и человек, обманутый кади, вошел и обратился к нему:

– Кади, верни мне мои пятьсот лир.

– Садись, я их сейчас принесу, – ответил ему кади и вышел за деньгами.

Когда он вернулся с нужной суммой и человек покинул дом, вбежала девочка и крикнула женщине:

– Пойдем скорее, отец вернулся!

Женщина взяла сверток и ушла.

Во дворе она сказала мужчине:

– Теперь ты видишь, на что способна женщина! Мужскому уму подвластно далеко не все, что под силу женскому уму.

ПОХОЖДЕНИЯ ДЫГУ ДЫДАРЫКУ

ФИЛОСОФИЯ ДЫДАРЫКУ

Однажды Дыдарыку отправился в гости. В соседней комнате стали готовить пищу, чтобы глава семьи мог угостить Дыдарыку. Для этого начали ломать яйца для яичницы, звук же ломающейся скорлупы дошел до Дыдарыку. Услышав, он встал и начал танцевать «тлапарышва»⁷. Когда же вошел хозяин и спросил гостя, что он делает, тот ответил:

– В соседней комнате бьют в ладоши, а я танцую здесь.

Пока они вели эту беседу, на пороге появился петух. Дыдарыку тотчас же вскочил и соединил обе руки вместе в знак уважения.

– Что это ты делаешь? – опять спросил хозяин.

– Если бы не этот петух, что бы мы стали есть? – и начал смеяться.

ДРУГ ДЫДАРЫКУ

У Дыгу Дыдарыку было много друзей. К ним он обычно отправлялся на лошади. Был у него друг в Эдремите, вот и подумал он. «Давайте-ка поеду я к нему, и даст он мне немного оливкового масла».

Друг встретил его с большой радостью. Остался он у него одни сутки. Потом говорит:

– Друг, я должен вернуться. У тебя есть оливковое масло. Если дашь немного, я возьму его с собой.

– Очень хорошо, – ответил друг и дал Дыдарыку два кувшина масла. Вернулся Дыдарыку в свою деревню с маслом. Когда он приносил что-либо подобное, то делился с соседями. Открыл он один кувшин и говорит жене:

– Это раздай нашим соседям, нам хватит и того кувшина.

Вот жена и раздала открытый кувшин масла соседям.

– А теперь откроем и второй, – сказал он. Но когда открыли второй кувшин, то в нем вместо масла оказалась вода. Увидев это, Дыдарыку рассердился, схватил кувшин с водой, пошел к другу и бросил кувшин к нему во двор. В это время его друг вышел во двор:

– Добро пожаловать, Дыдарыку, войди!

– К такому другу, как ты, я не пойду, – ответил Дыдарыку. – Ты бессовестно даешь мне воду, а говоришь, что это масло. Ты что, смеешься надо мной?

Тогда друг сказал ему:

– Гей, Дыдарыку, я тебя очень люблю. Я знал, что мой поступок тебя разозлит и ты вернешься; вот я и поступил так, чтобы еще раз увидеть тебя. Сейчас же я взаправду дам тебе два кувшина масла.

Завел он Дыдарыку в дом и оставил у себя. Вместе пили и ели. Когда же рассвело, друг привязал два кувшина масла к лошади, а Дыдарыку вскочил в седло и вернулся в свою деревню.

Как-то сидит Дыдарыку среди соседей, и один из них ему говорит:

– Пойди-ка к вали⁸ Балыкезира⁹ и попроси у него быка; он наверняка даст его тебе. А потом походи к вали Бурса, и тот тоже даст тебе быка. А когда у тебя будут два быка, то я вспашу твои поля, и ты, не ударив палец о палец, получишь половину урожая.

– Хорошую мысль подсказал ты мне, – ответил он, – я отправлюсь туда и сделаю так, как ты меня научил. – И пошел Дыдарыку к вали Балыкезира.

Когда вали его спросил, что ему нужно, Дыдарыку ответил по-турецки:

– "Сен бир окуз" («ты один бык»). – Рассмеялся вали, купил ему одного быка и дал. Вернулся Дыдарыку с быком в свою деревню, дал его своему соседу, вскочил на лошадь и отправился к вали Бурса¹⁰. Пришел он к нему на службу, и тот его спрашивает, что ему нужно. А Дыдарыку плохо знает турецкий и отвечает на ломаном турецком:

– Вали Балыкезира – один бык, и ты тоже один бык.

Услышав это, вали разозлился и крикнул стражникам:

– Поймайте этого человека!

А Дыдарыку вышел во двор и решил было идти домой. Но стражники его окружили и арестовали. В это время повстречались Дыдарыку знакомые. Они вместе пошли к вали и ему сказали:

– Этот человек плохо знает турецкий и то, что он хотел тебе сказать, не сумел выразить. А вот что он хотел тебе сказать: «Вали Балыкезира дал мне одного быка, если и ты дашь мне одного быка, то я стану хорошо работать». Вот это и хотел он сказать.

Тогда рассмеялся и вали Бурса:

– Очень хорошо, – сказал он и тоже купил Дыдарыку одного быка.

Вернулся Дыдарыку в свою деревню и отдал соседу и этого быка. Запряг сосед быков и начал пахать. Он сеял на полях Дыдарыку и половину урожая отдавал ему. Благодаря Дыдарыку он стал жить беззаботно и до самой смерти не знал нужды.

ДЫДАРЫКУ-ПАЛОМНИК

Видит как-то Дыдарыку своих односельчан, плачущих и целующих руки мужчинам, отправляющимся в паломничество в Мекку¹¹.

– Чего вы плачете? – спросил он. – Разве идущие туда назад не возвращаются? Не стыдно ли вам перед женщинами и перед детьми?

– Что ты понимаешь? Знаешь ли ты, где находится Кааба¹²? Дыдарыку обозлился:

– Если я на этой лошади не поеду туда и не вернусь обратно, то тогда можете высмеять меня. И этих людей я повидаю.

Народ стал смеяться над ним. Сел Дыдарыку на лошадь и ускакал. Дни и ночи он скакал безостановочно и, наконец, добрался до Каабы. Туда же прибыли и его односельчане. Увидели они его и удивились:

– Когда же ты приехал? – спрашивали его. Вместе с ними Дыдарыку совершил паломничество, а потом отделился от них и вернулся в деревню раньше остальных. А сельчане вернулись лишь позднее. Увидели они Дыдарыку, пуще прежнего удивились и сказали односельчанам:

– Когда мы приехали в Каабу, то этот человек был уже там, и сюда он вернулся раньше нас.

Вот каким удивительным человеком был Дыдарыку.

ДЫДАРЫКУ НА МЕЛЬНИЦЕ

В один день насыпал Дыдарыку в мешок кукурузы, взвалил его на лошадь и отправился на водяную мельницу. Когда пришел его черед, он высыпал кукурузу на желоб, а сам уселся там, где из-под желоба сыплется мука. Решил он намолотую кукурузу опять насыпать в мешок. Но один из работников, который стоял в нижней части мельницы, взял за труды миску муки. После него пришел второй работник и тоже унес полную миску. И так четыре работника забрали четыре миски муки, причем никто из них не знал о том, что делают остальные. Потом пришел главный мельник и также унес одну миску. Все это видел Дыдарыку, но молчал. Когда же пришел последний мельник, у Дыдарыку больше не осталось муки, и тут он сказал:

– Эти остатки можете насыпать себе на голову.

Старший мельник спрашивает:

– Что случилось, Дыдарыку?

А Дыдарыку отвечает:

– Что могло случиться? Каждый из вас пришел, забрал по одной миске муки, а мне и не осталось ничего.

Тогда мельник говорит:

– Как же это возможно?

– Спроси у своих работников, – отвечает Дыдарыку.

Созвал тогда мельник всех четырех работников.

– Брали вот у этого человека муку? – спросил он, и все четверо ответили, что брали, но не знали, что еще кто-то брал. Тогда мельник догадался, что Дыдарыку прав, и начал смеяться.

– Чего же ты смеешься? – спросил Дыдарыку.

– Почему же ты молчал?

– Хотелось посмотреть, что бы вы сделали при моем молчании, – ответил Дыдарыку.

Мельник сказал ему:

– Такого терпения, как у тебя, нет ни у кого. Мы тебе вернем не только то, что ты принес, и мы забрали у тебя, но добавим еще столько же. – Наполнили они его мешок мукой, и он

вернулся в свою деревню. Вошел он домой, и когда жена увидела полный мешок, спросила:

– Когда ты уносил мешок, то он был полон лишь наполовину, сейчас же ты принес полный до краев мешок.

– Если бы и у тебя было такое терпение, как у меня, то сейчас мы имели бы два полных мешка муки, – засмеялся муж.

Наполнили они котел кукурузной мукой, наварили мамалыгу, сели за стол и угостились властью.

ДЫДАРЫКУ, ЕГО ДОЛГ И ЕГО СВИДЕТЕЛЬ

Пал у Дыдарыку один его вол, вот он и подумал: «Пойду-ка я и куплю оставшемуся волу напарника, чтобы запрячь их вместе». Направился он к одному богатому соседу и сказал:

– Пал у меня один вол, у тебя же много скота, вот и пришел я к тебе, может, продашь мне одного вола за свою цену.

– Отлично, – ответил сосед, – а деньги-то у тебя есть?

– Нет, но я оставляю тебе в залог что-нибудь.

– Ладно, а что же именно?

Дыдарыку ответил:

– Мой залог – моя борода. – Схватился за бороду и показал ее соседу. – Видит Бог, что я не вру.

Тогда сосед говорит:

– Если так, то хорошо. – И дал ему одного вола.

Дыдарыку вернулся домой. После этого прошел чуть ли не целый год, а Дыдарыку не сумел вернуть долг. Один-два раза заходил хозяин вола.

– Деньги я тебе принесу, – так избавлялся Дыдарыку от соседа. Так прошел еще один год. Вот и подумал хозяин вола: «Пойду-ка я к нему еще разок, вернет деньги – хорошо, не вернет – пригрожу, что устыжу его перед народом, и вернусь обратно». Вскочил на лошадь и поскакал к Дыдарыку. А Дыдарыку его уже из окна увидел, вышел из дома и пошел встречать гостя.

– Добро пожаловать, – сказал он, помог ему спешиться и

ввел его в гостевой дом. В этот вечер они хорошо угостились.

Когда наступило утро, то после завтрака Дыдарыку спрашивает гостя:

– Скажи, друг мой, зачем пожаловал? Если у тебя есть что сказать, говори!

Гость отвечает:

– Говорить особенно нечего, я тебе продал вола, два-три раза заходил за деньгами. Если ты сейчас заплатишь мне, то хорошо, а если нет, то я пришел сказать тебе, что в таком случае опозорю перед людьми.

На это Дыдарыку ответил:

– О, мой друг, какая хорошая мысль пришла тебе в голову. А я-то все думаю, почему мой поручитель, то есть моя борода, в последнее время у меня поседела. Все, что ты сказал, очень своевременно. Еще раз тебя прошу, когда я войду в толпу, будь со мною рядом, а то кто-то другой заберет мои деньги. Если кто подойдет ко мне раньше тебя, то ему-то и достанутся все деньги.

Эти слова вызвали у хозяина смех. Дыдарыку спросил:

– Чему ты смеешься? Я правду говорю, потому что очень тебя люблю.

А хозяин вола ему отвечает:

Не хочу платы за вола, пусть это тебе пойдет на пользу, как материнское молоко. Тогда Дыдарыку сказал ему:

– Пусть Бог оплатит тебе тем же. – И отпустил гостя. И так, до самой смерти, встречаясь, они клялись друг другу в любви, пока оба не ушли из этого мира.

ПОСЛОВИЦЫ И Поговорки

Сотворив зло, добра не жди.

Старой козе, которой не суждено погибнуть, даже колючка наклоняется.

Выплюнутую воду обратно в рот не бери.

Не обливай холодной водой готовые блюда.

Змея кусает того, кто ее греет.

Что сердцу не мило, того глаз не видит.

Большие реки состоят из маленьких ручьев.

Открывай большой рот, чтоб есть, а не говорить.

В одну подмышку две дыни не сунешь.

То, что вылетает из одного рта, попадает в сто ртов.

Не поручай перевязку своей раны тому, кто сам не был ранен.

Не выбирай в собеседники того, кто не похож на тебя.

Кто часто выходит из дому, однажды вернется с мешком золота.

Кто тебя любит, заставит тебя плакать, а кто ненавидит, – смеяться.

Хоть мед и сладок, но не все едят.

Длинные волосы, да мозги короткие.

Как рот не сласти, сердце твое не чисто.

Пой песню телеги, в которой сидишь.

Всадник не справляется с лошастью, а винит седло.

Твое же зло тебя погубит.

Невезучего даже верхом на верблюде собака кусает.

Лишь бедняк болеет проказой.

Тот, кто злится на отца, убивает и мать.
Невинный гибнет из-за лжи.
Соленой воду делает соль.
Вестников не убивают.
Даже камни, лежащие в воде, сталкиваются.
С другом не торгуются.
Из служанки барыни не будет.
Делай то, что говорит старший, но ешь то, что ест младший.
С убитого зверя дважды шкуру не снимают.
Не делись своими секретами с гостем, который собирается от-
таться навсегда.
Не такой уж дождь, как гремит.
Когда одалживал, брал с удовольствием, а отдаешь с трудом.
Где нет кошки, там пляшут мыши.
Где пчелы, там и мед.
Не увидев брода, не раздевайся.
Пока рука работает, рот всегда будет сыт.
Чужая кожа не болит.
Когда ветка высохнет, ее не согнешь.
Даже собака иногда зря лает.
Курица откапывает то, что ее губит.
В того, кто в тебя камень бросает, брось сыр.
И из камня воду выжмешь.
Враг лошади – ее собственная нога.
Если ты отпустил голову лошади, не гонись за хвостом.
Не бросай в колодец дохлую собаку.
Не садись собаке на голову, она укусит.
Отрезанное мечом заживет, языком – нет.

შენიშვნები

1. აფხაზურ-ადიღურ ეთნიკურ ერთობაში იგულისხმებიან ახლომონათესავე დასავლეთკავკასიელი ხალხები: აფხაზები, აბაზები, უბიხები და ადიღე ხალხები. „ადიღე“ ადიღეელების, ყაბარდოელებისა და ჩერქეზების თვითსახელწოდებაა. სხვები მათ, ჩვეულებრივ, ჩერქეზებს უწოდებდნენ მე-19 საუკუნეში და ამჟამადაც ეს ტერმინი ხშირად იხმარება. ადიღე ტომების ეთნიკური შემადგენლობა თვრამეტოდე ტომს მოიცავდა.

2. თვალში იგულისხმება სტუმარი.

3. ყალი მოსამართლე, რომელიც მუსლიმური რელიგიური კანონებით არჩევს საქმეს.

4. ვერ ბიამგობთ, ეს სომ ჩემი ბედიამ – მომდინარეობს რწმენიდან: თუ სიზმარს მოყვები, აღარ აგისდება.

5. სასტუმრო სახლი მუსლიმი ოჯახი უცხო კაცს თავის სახლში ვერ მიიღებდა. ამიტომ მდიდრებს საეციალური სახლი ედგათ ეზოში. აქ იღებდნენ უცხო სტუმრებს. სოფლებშიც იყო საერთო სასტუმრო სახლი, სადაც სოფელში მოსულ სტუმარს იღებდნენ. ამ სახლს სოფელი მორიგეობით ემსახურებოდა.

6. „ღმერთმა ველური ვაზის ლერწით გათრიოსო“ – იგულისხმება: ღმერთმა ღრმა სიბერემდე გაცოცხლოსო.

7. ტლაჟარიშუ უბიხური ხალხური ცეკვის სახეობა.

8. ვალი დიდი ადმინისტრაციული ერთეულის (ვილაიეთის) მმართველი.

9. ბალიქმსირი ქალაქი დასავლეთ ანატოლიაში.

10. ბურსა ქალაქი ჩრდილო-დასავლეთ ანატოლიაში.

11. თურქ. ნიშნავს: „შენ ერთი ხარი“.

12. მმქა მუსლიმთა წმინდა ქალაქი საუდის არაბეთში.

13. ქაბაბა მუსლიმთა უპირველესი სალოცავი მექაში.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Под термином “абхазско-адыгская этническая общность” подразумеваются исконно родственные западнокавказские народы: абхазы, абазинцы, убыхи и адыги. Адыги – самоназвание адыгейцев, кабардинцев и черкесов. Обычно адыгов называли, да и сейчас нередко называют, черкесами. Племенной состав адыгов насчитывал до 18 этнических групп.

2. Энигматическая формула: «Твои глаза» значит «твой гость», иначе говоря, «гость дороже глаза».

3. КАДИ – судья, который решает дела по мусульманским религиозным законам.

4. По старинному поверью, сон не сбудется, если его рассказать

5. ГОСТЕВОЙ ДОМ – мусульманская семья не могла принять чужого человека в своем доме. Поэтому у богатых во дворе был специальный дом, здесь принимали чужого гостя. И в деревнях были общие гостевые дома, где принимали пришедшего в деревню гостя. Этот дом жители деревни обслуживали по очереди.

6. “Пусть бог сделает так чтобы тебя тащили веткой дикой лозы” – подразумевается: пусть бог даст тебе жизнь до глубокой старости.

7. “ТЛАПАРЫШВА” – разновидность убыхского народного танца.

8. ВАЛИ – управляющий большой административной единицей (вилайет).

9. БАЛЫКЕЗИР - город в западной Анатолии.

10. БУРСА - город в северозападной Анатолии.

11. МЕККА – святой город мусульман в Саудовской Аравии.

12. КААБА – главнейшее место для молитвы в Мекке.

სარჩევი

პირველი გამოცემის წინათქმა	3
უბიხები და მათი ფოლკლორი .	7
სასრიყვას სიკვდილი	31
ბერიკაცი და ღვევი .	33
აიდემირ ხანი .	36
გლეხის შვილი .	40
სამი რჩევა .	47
კაცი, რომელმაც ირჩია,	
ახალგაზრდობაში ყოფილიყო უბედური . .	50
მოხუცთა დახოცვის დასასრული (ლეგენდა) .	56
ყელწითელა (ლეგენდა)	58
ქუშიკუ ბეგი	59
ქალის ჭკუა	61
დიღუ დიდარიყუს თავგადასავალი .	63
ანდაზები და სიტყვის მასალა	69
შენიშვნები	115

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие к первому изданию	19
Убыхи и их фольклор	21
Смерть Сосруко	73
Старик и великан	75
Айдемир-хан	78
Сын Пахаря	82
Три совета	89
Человек, решивший стать несчастным в молодости	93
Конец истребления стариков	99
Красное горлышко	101
Бей Кушыку	102
Женский ум	105
Похождения Дыгу Дыдарыку	106
Пословица и поговорки	113
Примечания	116

ქართული ტექსტის რედაქტორი ლია ჩლაიძე
რუსული ტექსტის რედაქტორი მანია ბაილაროვა
მხატვრული რედაქტორი: ლულუ დადიანი

მეორე შესწორებული გამოცემა

მენეჯერი: ბადრი შარვაძე

დამკავალონებელი: ქახა რევაზიშვილი

ოპერატორები: ნინო პიპინაშვილი და ელენე გალაშევსკა

Редактор грузинских текстов: ЛИЯ ЧЛАИДЗЕ
Редактор русских текстов: МАЙЯ ГАЙДАРОВА
Художественный редактор: ЛЮЛЮ ДАДИАНИ

2-е исправленное издание

Менеджер : БАДРИ ШАРВАДЗЕ

Компьютерная верстка: КАХА РЕВАЗИШВИЛИ

Операторы: НИНО ПИПИНАШВИЛИ и ЕЛЕНА ГАЛАШЕВСКА